

Magnus Rognstad Tangen

GULLGUBBER
- EN REVITALISERING AV NORSKE FUNN -

Masteroppgave i Arkeologi

Norges Teknisk - Naturvitenskapelige Universitet (NTNU)

Det historisk-filosofiske fakultet

Institutt for arkeologi og religionsvitenskap

Trondheim 2010

Forord

Barnebøkene til Torill Thorstad Hauger; *Røvet av Vikinger* og *Flukten fra Vikingene* gjorde uutslettelige inntrykk på meg som liten. Tir og Reims spennende eventyr utløste ideen om å bli arkeolog. Mange mente den gang at arkeologi bare var en barnedrøm, men jeg bestemte meg for å realisere drømmen. 20 år senere står jeg på terskelen. Denne avhandlingen hadde ikke vært mulig uten hjelp, støtte og inspirasjon fra en rekke mennesker som jeg vil få takke.

Størst takk skal min veileder Lise Bender Jørgensen ha. Særlig fordi du foreslo et oppgavetema som aldri har vært ensformig, og som jeg alltid vil ha lyst til å lære mer om. Jeg har satt stor pris på din oppriktighet, nøyaktighet, og oppmuntrende kommentarer. - ”Friskt mod” på vei ut døren, har gitt nettopp det. Din kapasitet er beundringsverdig.

Under et hospiteringsopphold ved KHM, møtte jeg ansvarlig for utgravningene på Hov i Oppland, Heid Gjøstein Resi. Jeg vil takke for gode samtaler, og innsyn i et utrolig spennende materiale. En annen imøtekommende dame i Oslo, var bibliotekar Nora Schjoldager. Du åpnet øynene mine for et skattekammer av arkeologisk litteratur, og vår felles interesse for de eldste og mest nedstøvede bøkene motiverte. Bibliotekaren på Gunnerusbiblioteket i Trondheim, Tore Moen, skal også ha stor takk for service-innstilling og detaljkunnskap. En ringrev som kjenner de ”hemmelige” avdelingene i Gunnerus like godt som bibliotek-labyrinten i *The Name Of The Rose*.

Under behandlingen av gullgubbene fra Mære fikk jeg dessverre ikke tilgang til de utstilte eksemplarene, men med den tørre humoren til Torbjørn Aasvang på magasinet, og hjelpen fra Eva Drageid på forkontoret, kom jeg meg over den største skuffelsen. Dere verdsettes høyt. I detektivarbeidet med å spore opp et brev fra 1810, har jeg fått uvurderlig hjelp av Morten Axboe ved Nationalmuseet i København. Takk for at du tok deg tid til å undersøke arkivet, og scanne korrespondansen for meg. Din behjelpelighet og vennlige svar på e-post inspirerte. Roald Myrvang skal ha takk for å ha oversatt brevets gotiske håndskrift.

Takk til alle medstudenter på lesesalen. Vi har hatt oppturer og nedturer sammen, og har fått mange gode felles minner. Bacalaomiddag på Hitra, og kryping på alle fire gjennom ganggrav ved Newgrange er blant mine favoritter. Dere er en flott gjeng, og jeg håper vi alle sees i felt. Til slutt vil jeg få takke familien min. Denne avhandlingen er til dere.

Völuspá – Volvens spádom

Str.61

Þar munu eftir	Der vil efter
undrsamligar	underfulde
gullnar töflur	gyldne brikker
í grasi finnask,	i græs findes,
þærs í árdaga	dem de aatte
áttar höfðu	i old-dage

Oversatt av Gustav Gjessing

1899

Innholdsfortegnelse

Figurliste

Introduksjon.....s.1-6

DEL I

Gjenstandskategorien ”gullgubbe”.....s.8-11

Forskningshistorie:

Den tidlige forståelsen av gullgubber.....s.12

Dagens forståelse av gullgubber.....s.13-18

Presentasjon av de norske funn:

Mære-funnet (1966-1969).....s.19-25

Borg-funnet (1983-1989).....s.26-29

Hauge-funnet (1897).....s.30-32

Hov-funnet (1993-2009).....s.33-35

Kongsvik-funnet (1740-tallet).....s.36-37

Kjørse-funnet (1810).....s.38-39

Funn i Borge og Sandsvær? (Før 1825).....s.40-41

DEL II

Kongesagaene som kilde til forståelse av kontekst:

Detaljanalyse: Snorres fremstilling av hov og hovsritualer.....s.42-47

Kontekstanalyse:

Gullgubbers forbindelse til landskap og stedsnavn i Norge.....s.48-50

Gullgubbers forbindelse til bygninger.....s.51-55

Gullgubbers mulige forbindelse til høysete og (høysete-)stolper.....s.56-62

Gullgubbers mulige forbindelse til drikkebegre.....s.63-67

Motivanalyse:

Motivanalyse med diskusjon av tidligere tolkninger.....s.68-76

Mulige elementer i kosmologien:

Sakralitet og fruktbarhetsaspekter.....s.77-82

Oppsummering og avsluttende bemerkninger

.....s.83-84

Referanseliste.....s.85-98

Internettressurser.....s.99-100

Appendiks.....s.101-128

Figurliste

- Figur 1: Min oppdeling av ulike gullgubbe-kategorier (Etter Skevik 1997, Larsen 2000, Watt 2008, Ratke 2009, Rundqvist 2009, Stockholm Museums Samlinger).
- Figur 2: Stempelproduksjon av gullgubbe (Etter Franzén 2008, Tegning: Jørgen Kraglund).
- Figur 3: Ulik pregnanciesgrad som følge av flerfolieteknikk? (Etter Franzén 2008).
- Figur 4: Ny gullgubbe fra Torstrup Sogn, Vardeegnen, med risset preg. Kanskje et uferdig produkt? (Varde Museum, Foto: Lars Christian Bentsen).
- Figur 5: Hans-Emil Lidén leder utgravningen i 1966 (Etter Nationen 21.12.1966).
- Figur 6: Fig.6: Rekonstruksjon av plantegning 3 (Gullgubbene er plassert etter Lidéns beskrivelse, glasskårene etter Unimus gjenstandsdatabase T18842:172) (Etter Lidén 1999, Elin Jensens opptegning).
- Figur 7: Rekonstruksjonen av langhuset på Borg, som i dag er en del av Lofotr Vikingmuseum (Wikipedia).
- Figur 8: Tuhøyden. I skråningen (markert med stiplet linje) skal gullgubbene ha blitt funnet (Gislink Kartverk, redigert).
- Figur 9: Runestein fra Tu eller Hauge (Etter Olsen & Schetelig 1909).
- Figur 10: I gropen i forgrunnen ble gullgubbene funnet (Etter Aftenposten 10.11.08. Foto: KHM v/Vivian Wangen).
- Figur 11: To ”utklijpte” gullgubber (nederst) avbildet i Pontoppidans Danske Atlas (1763) (Etter Axboe 1981).
- Figur 12: Kulturminner ved Kongsvik og nabogården Hov (Gislink Kartverk, redigert).
- Figur 13: Bronsefigur fra sverd-bandolær (Etter Ilkjær 2000).
- Figur 14: Borge kirke i jordbrukslandskapet (Eget foto).
- Figur 15: Patrise av bronselegering og den tilsvarende produserte gullgubbe (Etter Watt 1991a, Ratke 2009).
- Figur 16: Tunekomplekset (Etter Stylegar 2003).
- Figur 17: Mæres tilknytning til Borgenfjorden (Eget foto).
- Figur 18: Utbredelsen av gullgubber i det norske landskapet (Etter Ratke 2009).
- Figur 19: Gullgubbe fra Bolmsö av sittende figur (i et høysete?) (Stockholm Museums Samlinger).

- Figur 20: Johan Peter Raadsig: "*Ingolf tager Island i besiddelse*" (1850) (Wikipedia).
- Figur 21: Venstre: sete fra Lejre, (Roskilde Museum) Midten: sete fra Heddal stavkirke (Foto Katrine Dahl), Høyre: sete fra Lom, Gudbrandsdalen (Etter Unimus Gjenstandsdatabase - C1629).
- Figur 22: Venstre: Fra Skjeberg, Østfold (ca 300 AD, ifølge Dahl 2007) (Eget foto). Høyre: Fra Nydam , Sør-Jylland (ca 200- 500 AD, ifølge Sanden 2001) (Etter Sanden 2001).
- Figur 23: Venstre: Glassbeger fra folkevandringstid, Snartemo, Aust-Agder (Etter Hårdh 2004. Foto: Bengt Almgren). Høyre: Drikkehorn fra Taplow, England (British Museum Collection Database).
- Figur 24: Gullgubber og glasskår i samme kontekst. Rekonstruksjon ved kombinasjon av to distribusjonsoversikter (Etter Munch et al 2003:213 og 251, redigert).
- Figur 25: Parmotiv med drikkebegre? Venstre og midtre: Fra Helgö, (Etter Lamm 2004). Høyre: Fra Uppåkra (Etter Rosengren 2007, Foto: Bengt Almgren).
- Figur 26: Sølv-amulett av kvinnefigur som tilbyr drikke. Fra Köping, Öland (Stockholm Museums Samlingar).
- Figur 27: Eksempler på nærmest identiske motiv, i en avstand på over 100 mil. Venstre: fra Borg, Lofoten (Etter Munch et al 2003). Høyre: fra Svintuna, Östergötland (speilvendt) (Stockholm Museums Samlingar).
- Figur 28: (Fra venstre mot høyre) Smykkelignende objekter på **Hauge 1, Mære 1, Hov 2, Hov 1.**
- Figur 29: Sølvfigur fra Tuna i Uppland (Stockholm Museums Samlingar).
- Figur 30: Mulige plantesymboler. **Hauge 1** (venstre), **Hauge 15** (midten) **Hov 2** (høyre).
- Figur 31: Gullgubbe fra Rønne, Bornholm (Etter Mackeprang 1943).
- Figur 32: (Fra venstre mot høyre) Stavlignende objekter på **Hauge 14, Mære 9, Mære 6, Mære 10.**
- Figur 33: Griper mannsfiguren en gjenstand, eller kvinnefigurens drakt? (Fra venstre mot høyre) **Mære 1, Mære 5, Hov 1.**
- Figur 34: Armrings på **Hauge 1-5.**
- Figur 35: Fig.35: Ring mellom hodene. Venstre: **Mære 7**, midten og høyre: Helgö (Etter Stockholm Museums Samlingar).
- Figur 36: Trekantede objekter. Venstre: **Mære 8**, høyre: **Hauge 1-5.**

Figur 37: Venstre: **Mære 18** (eget foto), høyre: enkeltfigur fra Sorte Muld, Bornholm (Etter Ratke 2009).

Figur 38: Borgund Stavkirke. Eksempel på utskårne hoder i konstruksjonen (Wikipedia).

Figur 39: Utskårne stolper i populærvitenskapelig rekonstruksjon av Heorot, Mjød-hallen beskrevet i *Beowulf* (www.heorot.dk).

Figur 40: Gullgubber og glasskår i samme kontekst. Rekonstruksjon ved kombinasjon av to funnspredningstegninger (Etter Larsson & Lenntorp 2004, Watt 2004, redigert).

Introduksjon

Målsetning

Gullgubber er små og tynne gullblekk, enten i form av figurer, eller med innstemplet/innrisset figurmotiv (def. s.8). De var lenge sjeldne artefakter, men utgravninger de siste tiårene har påvist spredning over store deler av Skandinavia, og deponeringer med høye antall (Watt 2008:43). Billedspråket i motivene går igjen fra lokalitet til lokalitet, og tyder på en overordnet idé. Gullgubber dukker ifølge Steinsland opp i sammenheng med maktsentra (hallbygninger og/eller produksjonsplasser), og er tolket til å ha en rituell funksjon (Steinsland 2005:416). Hva slags funksjon er allikevel ikke avklart. Med de stadig nye funnene de siste tiårene, er gjenstandskategorien høyaktuell. Gullgubbene er den største samling av menneskefremstillinger fra nordisk jernalder (Watt 1997:54). Motivet kan derfor gi indikasjoner på menneskesynet, klesdrakten og fremtoningen i perioden. Dette har gjort figurene til et yndet forskningsobjekt.

De siste årene har det vært gjort forsøk på å samle det voksende antallet gullgubber i synteser, slik at de kan tilgjengeliggjøres for forskning. I 2004 samlet Jan Peder Lamm det fullstendige svenske materialet. Ulla Mannering har fått sammen en rekke illustrasjoner i avhandlinger (1998 og 2006), og i 2009 forsøkte Sharon Ratke å lage en fullstendig oversiktskatalog (men manglet de fleste norske funn). Lamm og Mannering etterlyser begge en norsk syntese i sine arbeider, fordi det norske materialet bare er tilgjengelig via noen få artikler, der figurene vises med lav bildekvalitet (unntaket er publikasjonen av Borg-utgravningen i Nordland, av Munch et al 2003). Det finnes sannsynligvis norske gullgubber på Nationalmuseet i København som har ligget der i århundrer, nesten helt ubearbeidet (Mannering 2006:35, Lamm 2004:41). Denne avhandlingen tar derfor sikte på å fylle noe av dette hullet, og revitalisere det norske materialet slik at det igjen kan legges til grunn for forskning i en videre ramme.

Empiri og avgrensning

Oppgaven skal først og fremst konsentreres om de norske funn. Det vil si de gullgubber som er funnet innenfor dagens norske grense. Øvrige skandinaviske funn vil behandles overflattisk som sammenlikningsgrunnlag. De viktigste funnlokalitetene i Norge er Mære i Nord-Trøndelag, Borg i Nordland, Hauge i Rogaland og Hov i Oppland. Disse fire funnene utgjør de viktigste pilarene i min oppgave.

Det finnes også opplysninger om tidligere funn, der materialet er tapt eller på avveier. Disse funnopplysningene skal presenteres for å supplere helhetsbildet. I Norge har stort sett alle gullgubbene motiv med parfigurer. Opplysningene som eksisterer om eldre tapte funn antyder enkeltfigurer, men dette uten å endre oppfatningen av parfigurer som det vanligste uttrykket. Parfigurer er dermed hovedfokus i avhandlingen.

Problemstilling

I denne avhandlingen skal det undersøkes hva gullgubber kan symbolisere, og hvordan de kan ha fungert blant mennesker, og mellom mennesker og det guddommelige. Dette skal gjøres ved å se på forbindelsen mellom gullgubber og det landskapet/miljøet de inngår i, og de artefakter som dukker opp i blekkenes nærhet. Gullgubbenes motiv skal også drøftes for å komme nærmere den bakenforliggende intensjonen. Spørsmålet, som i denne avhandlingen forsøkes besvart, kan formuleres slik:

- Hvilken innsikt kan gullgubbers kontekst og motiv gi om en fortidig funksjon og tankeverden?

Oppbygning

Avhandlingen består av to deler. I første del skal det gjøres rede for hva gullgubber er rent teknisk, hvordan de gjennom forskningshistorien har blitt tolket og presentert, og hvordan gullgubber har sett dagens lys gjennom utgravning i Norge. Denne delen er ment som et fundament for andre del, og skal sees som en syntese for videre forskning (en sammensetning av bruddstykker av forskningsresultater, som grunnlag for ny erkjennelse).

I andre del tas det utgangspunkt i det grunnlaget som er lagt i del én, og både kontekst og motiv underlegges komparativ analyse. Motivanalysen vil legge vekt på figurenes attributter, kroppsspråk, klesdrakt, og frisyre. Det skal diskuteres hva motivet representerer; om figurene forestiller guder eller mennesker, om ekteskapsymbolikk kan spores, og hvorfor figurgalleriet ser ut til å ha regionale forskjeller, men også likheter. Tidligere tolkningsforslag vil legges til grunn.

I den komparative analysen av kontekst tas det utgangspunkt i ulike nivåer; den umiddelbare sammenhengen mellom blekkene i jordlagene, relasjonen til andre gjenstander der, tilknytning til det omkringliggende nærområde, og overordnede trekk ved plassering i landskapet. Med andre ord den arkeologiske sammenhengen gullgubber inngår i. Avslutningsvis skal jeg presentere mine resultater. Et appendiks med bildekatalog over de norske gullgubbene, og tilhørende beskrivelse, vil være et viktig referansepunkt gjennom hele avhandlingen. Katalogen er ment som en bildesyntese av norsk materiale.

Jeg skal altså undersøke gullgubbefenomenet på tre kontekstuelle nivåer. Først skal jeg ta for meg makronivået, og se på funnlokalitetenes spredning i Skandinavia. Her vil det gå frem at gullgubber kan knyttes til steder betegnet som maktsentre og at de er strategisk plassert ved bygningsspor etter spesielle bygninger (Lamm 2004:130, Watt 2008:45). Analysen av disse bygningene vil utgjøre nivå to. På tredje nivå er det snakk om den umiddelbare konteksten gullgubbene blir funnet innenfor. Det er særlig på dette mikronivået at arkeologien har mulighet til å lete etter handlingsmønstre, og forsøke å avdekke funksjonen og tanken bak gullgubbene. Her skal jeg diskutere hvorfor gullgubber dukker opp i konsentrasjoner ved i/stolpehull, og i ansamling med andre eksklusive gjenstander. Det skal også problematiseres at funnene blir gjort i ”kristen jord”.

Fremgangsmåte og teoretisk utgangspunkt

Med den omfattende forskning på gullgubbefenomenet mener jeg det er nødvendig med litteraturstudier. Jeg skal ta for meg den etablerte forskningen for å påpeke styrker og svakheter. Gro Steinsland har i de siste tiårene vært sentral i debatten omkring gullgubbenes funksjon og meningsinnhold (særlig i Norge). Som religionshistoriker tar hun i bruk eldre norrøne kilder. Hun skriver at; *”størsteparten av det litterære kildematerialet er yngre enn vikingtiden, men kjernen i litterære kilder kan representere genuine førkristne tradisjoner”* (Steinsland 2005:36). Jeg deler dette synet, og mener at analyse av sagalitteratur og eldre lovsamlinger kan være en nyttig innfallsvinkel, men skal altså se om Steinslands tolkningsbidrag kan problematiseres.

Stadig flere funn av gullgubber blir gjort i bygninger som tolkes som kulthus (Eks.: Uppåkra; Larsson & Lenntorp 2004:31, og Hov; Teigen 2007:70). Dette gjør det interessant å på nytt undersøke hva den norrøne sagalitteraturen beretter om slike bygninger. Gullgubbefunnet på Mære i Nord-Trøndelag har en helt spesiell posisjon i denne sammenhengen.

Mære presenteres i den norrøne litteraturen som et svært viktig sted, et symbol for religionsskiftet i Norge. Det gis klare uttrykk for at Trøndelag var et av Norges maktsentra i vikingtiden, og at de frodige jordbruksbygdene langs Trondheimsfjorden dannet utgangspunkt for overskuddsøkonomi og maktdannelse. Funnet av gullgubber i et bygg på Mæreshaugen, stedet som omtales som religiøst møtested i sagene, mener jeg gir god mulighet til å teste de arkeologiske dataene mot sagalitterære opplysninger.

Tre rituelle anledninger på Mære, beskrevet av Snorre i kongesagaene, skal presenteres. Dette for å danne et skriftlig bakteppe, en idé-ballast som arkeologien har mulighet til å motstride, bevise eller utfylle. Jeg ønsker å teste middelalderens opplysninger om Mære-tradisjonen mot de arkeologiske funnene, for å se om de er samsvarende og/eller motstridene. Det skal undersøkes om objekter og handlinger beskrevet i de norrøne tekstene også kan etterspores i gullgubbe-kontekst, og slik gi indikasjoner på funksjon.

Grunnlaget for å ta i bruk norrøne kilder som basis for arkeologisk uttesting, baserer jeg på Anders Andréns teori i *Mellan ting och text* (1997). Her gjør Andrént det klart hvordan arkeologiske funn kan kombineres med eldre tekster, og skriver at resultatet av komparasjon har tre mulige utfall; korrespondens, assosiasjon og/eller kontrast. Den historiske arkeologien Andrént beskriver, tar stort hensyn til eldre skriftlige kilder, som blir sett på som en ressurs for å oppnå samsvarende, motstridende eller utfyllende data. Alle tolkninger og analogier er gjort på bakgrunn av et kulturelt betinget skjønn. Ved å bruke beskrivelser av materiell kultur fra to historiske perioder, datidens og nåtidens, forminskes allikevel denne svakheten ved betraktningen (Andrént 1997:160-180).

Å ta utgangspunkt i mytologiske tekster var utgangspunktet allerede for Heinrich Schliemann (1822-1890) og Arthur Evans (1851-1941). Den klassiske arkeologiens forsøk på å finne den mytiske byen Troja, og den mykenske kulturen førte til fantastiske funn, men også til problematisering av de antikke tekstene (Andrént 1997:28). Jeg mener denne formen for kombinerings av arkeologi med historiske kilder fortsatt er en egnet metode, men da med forbehold om kildekritikk. Hensyn må tas til at f.eks Snorres tekster ble skrevet på 1200-tallet og beskriver opptrinn og historier som allerede var flere hundre år gamle.

Ifølge Lotte Hedeager er myter historiske beretninger som er for fantasifulle eller urealistiske til å kunne aksepteres som sanne, men vurderingen av hva som er realistisk er like kulturbundet for dagens mennesker som det var for fortidens. Leseren av en tekst vil alltid ha bestemte forventninger til det realistiske, og tolkningen av en bestemt begivenhet som realistisk eller urealistisk er bundet til oppfatningen av hva som er rasjonelt og forståelig i kulturen. Fordi strukturene i myten ofte er forsøkt rasjonalisert, inneholder den ofte en kime til faktiske begivenheter eller viktige forandringer (Hedeager 1999:48-49).

Steinsland, Andrén og Hedeager har alle hentet tankegods fra Hans Georg Gadamer forståelsesteori (fra *Wahrheit und Methode* 1960), som gjør rede for kildekritikk og tekstfortolkning (hermeneutikk). Gadamer teorier vil også i denne avhandlingen utgjøre fundamentet. Jeg skal benytte meg av Thomas Kroghs innføring i filosofens resultater.

Ifølge Krogh mente Hans Georg Gadamer at all forståelse og lærdom er fundamentert på den kultur og de tradisjoner et menneske er preget av. Enhver forståelse forutsetter en annen, forutgående forståelse. Disse forutsetningene fra egen kultur kalte Gadamer fordommer (med positivt fortegn). Man er preget av oppfatninger i en bestemt periode og historisk tilstand. Å tro at man uten videre kan oppfatte fortiden slik den virkelig var uten å ta hensyn til tidsskillet er naivt. Allikevel er det nettopp fordi vi er etterfølgere av en tradisjon, med forutsetningene fra denne, at vi kan forstå noe. Vår periodes fordommer er knyttet til tidligere tiders erfaring, og denne forbindelsen gjør at vi kan forstå fortiden. Det finnes legitime og ikke legitime fordommer, og disse kan korrigeres fordi vi kan skille mellom de som åpner for og de som forstyrrer forståelsen (Krogh 2003:240-245).

Det er ifølge Gadamer umulig å ha oversikt over alle de historiske kreftene og tradisjonene som preger en, og skaper ens fordommer, skriver Krogh. Man er underordnet virkningene av historien og tradisjonen. Forståelse er noe som skjer med en, ikke noe man selv skaper. Å lese en historisk tekst er også underlagt dette forholdet. Fordommene/førforståelsen man har når man begynner å lese, danner en helhet; en samlet sum som Gadamer kalte horisont. Denne horisonten favner de kollektive forutsetninger i en vitenskapelig skole, et paradigme, eller en kultur. Forståelse innebærer at to horisonter som er bestemt av hver sin periode, nærmer seg hverandre. Dette kalles sammensmeltning av leserens og tekstforfatterens horisont (Krogh 2003:246-257). For å forstå en arkeologisk tolkning, må man også forstå tekstforfatterens plass i samtiden. Dette skal det tas hensyn til i denne avhandlingens litteraturstudie.

Når jeg skal ta for meg gullgubbefenomenet på tre ulike kontekstuelle nivåer, vil jeg hente noen tankeredsaker fra Ian Hodder og Scott Hutson. Deres teorier om kontekstuell arkeologi og relasjonene mellom artefakter kan også sies å være påvirket av Gadamer, men er mer eksplisitt inn mot den arkeologiske metoden. Ifølge dem er hovedregelen i både hermeneutikk og kontekstuell arkeologi at man må forstå enhver detalj (objekt eller ord) ut ifra helheten, og helheten ut ifra detaljene. Kontekst kan oversettes som ”med-tekst”. Akkurat som enkeltord forstås bedre når de er del av en setning, kan et arkeologisk objekt forstås bedre når det erkjennes i sammenheng med andre arkeologiske objekter og materiell kultur. Den relevante skalaen for analysen er avhengig av hva som undersøkes (Hodder & Hutson 2003:179, 195,204). Skalaen på den kontekstuelle analysen i denne avhandlingen strekker seg som sagt på tre nivåer, fra hele landskap ned mot det enkelte spadestikk, for å bedre forstå gullgubber.

Hodder og Hutson har påpekt at arkeologi ikke er et studie av isolerte artefakter, men at det er sammenhengen de inngår i som er interessant. Handlingsmønstrene til fortidens mennesker blir synlige for arkeologien ved institusjonalisert praksis, dvs. rutiner, repetering og mønster (Hodder & Hutson 2003:171-172). Analyse av gullgubbefenomenet må derfor baseres på gullblekkes kontekst, relasjonen til de nærliggende artefaktene og posisjonen i landskapet. Arkeologer gir materiell kultur *mening* ved å sette seg inn i hvordan gjenstander kan ha fungert, men siden *meningsfullt* alltid er flytende, fleksibelt og mangfoldig, er forståelsen en stadig pågående sosial prosess. Den relasjonelle meningen endres ved ny granskning, og forståelsen kan endres (Hodder & Hutson 2003:162-163). Denne revitaliseringen av det norske gullgubbematerialet er nettopp et slikt forsøk på å gi fenomenet (ny) mening.

Undersøkelsen av gullgubbenes motiv skal gjøres ved komparativ analyse. Bildekatalog og katalogtekst legges til grunn for sammenlikning av de ulike motivene, og i katalogteksten vil likheter til andre gullgubber bemerkes. Referanser til gullgubber i katalog vil markeres med **fet** i teksten. Hovedfokuset ligger på motivene på de norske funn (likheter og ulikheter blant disse), men sammenlikning gjøres også i et større skandinavisk perspektiv, slik at paralleller i Sverige og Danmark kan påpekes.

DEL I

Gjenstandskategorien ”gullgubbe”

Forskningshistorie

Presentasjon av de norske funn

Gjenstandskategorien ”gullgubbe”

Siden tidlig på 1700-tallet, før arkeologien var etablert som vitenskap, har man hatt kjennskap til bittesmå biter av tynt gullfolie formet som figurer, eller med avtrykk av figurer. Disse små bitene er som oftest ikke større enn ca 0,5-2 kvadratcentimeter, mindre enn et lite frimerke, og nesten like tynne. De er ifølge Margrethe Watt blant de tidligste arkeologiske funn som ble diskutert (av Sperling 1700, Von Melle 1725) og fascinerer like mye i dag, 300 år senere, da man fortsatt ikke har kommet til bunns i hva de representerer. I Ravlunda øst i Skåne hendte det på slutten av 1700-tallet at vinden blottla slike ørsmå figurer i sanden ved stranda. Basert på bitenes utforming eller motiv begynte folk å kalle dem ”guldgubbar”. N.H. Sjöborg var den første til å bruke denne benevnelsen i forskningen. I engelsk terminologi kaller man dem *gold-foil figures*, men siden de er en gjenstandsgruppe man hittil bare har funnet i Skandinavia, har de fått beholde sitt særegne navn (Johansen 1978:28 og Watt 2004:167).

Jeg deler gullgubbene i hovedkategoriene; parfigurer, enkeltfigurer og dyrefigurer (se fig.1). ”Gubbe” henspeler ikke bare på en mannsfigur, men representerer selve gullbiten, der også kvinner og dyr er fremstilt. Av det norske funnmaterialet, er det som nevnt nærmest bare blekk med parfigur (ett mulig unntak, se kat. **Mære 18**). Det finnes opplysninger om mulige norske enkeltfigurfunn, men denne empirien er tapt (eller befinner seg kanskje ved utenlandske museer). Enkeltfigurene finner man derfor helst i Sverige eller Danmark, mens dyrefigurer (ifølge Ratke 2009:227) til nå kun er funnet på Bornholm, Danmark.

I parfigur-kategorien faller de gullgubbene der det er avtrykk av to menneskeliknende figurer vendt mot hverandre på samme bit. Disse figurene ser ut til å omfavne eller kysse hverandre, med armene på eller om hverandre. Enkelte har kjønnsmarkeringer (bryster, skjegg), men de kjønnsbestemmes også ved klesdrakten (Mannering 1998:46-52). Paret ser ut til å utgjøre en enhet, og på noen gullgubber holder de en gjenstand i mellom seg; muligens en kvist eller stav. Enhetsfremhevingen er tydeliggjort med bord om paret. Gullgubber med enkeltfigur er derimot enkeltstående figurer, også her i enkelte tilfeller omkranset av en bord. Som jeg skal belyse, er enkeltfigurene produsert på to måter; enten med stempel (patrise) som parfigurene, eller ”utklippet” slik at kroppen utgjør blikkets utstrekning. Noen er både stemplet og ”klippet ut”. Denne sistnevnte formen er ofte svært stilistisk og gjør det vanskelig å avgjøre kjønn. Siste kategori, dyrefigurer, er svært sjeldne. De er som enkeltfigurene produsert på begge måter. Figurer som gjengis er; gris, og muligens bjørn og hjort (Ratke 2009:227).

Parfigurer: (Etter Skevik 1997, Larsen 2000)

Enkeltfigurer: (Etter SHMs samlinger¹, Rundkvist 2009²)

Dyrefigurer: (Etter Ratke 2009, Watt 2008)

Fig.1: Min oppdeling av ulike gullgubbe-kategorier.

¹ <http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp>

² http://scienceblogs.com/aardvarchaeology/2009/07/newold_6th_century_find_on_bor.php

Gullgubbene kan ha blitt produsert med ulike teknikker. Ifølge Watt kan de ha blitt laget ved hjelp av et stempel - en patrise eller matrise. En patrise har et positivt opphøyet relieff, mens matrisen har et neddypt relieff som gir et speilbilde av det ønskede preg. En svært tynn plate av gullblekk var råstoffet som ble tilvirket. Gullblekket tror man kan ha blitt plassert over stempelet, og oppå blekket igjen et ettergivende stoff, kanskje lær. Deretter har man preget stempelets avtrykk i gullet ved hjelp av trykk eller slag. Ifølge Jan Peder Lamm (2004) var det fram til 2002 funnet ti patriser. En patrise fra Møllegård, Bornholm, viste seg å ha stemplet samme avtrykk på 70 gullgubber (Watt1991a:8-9).

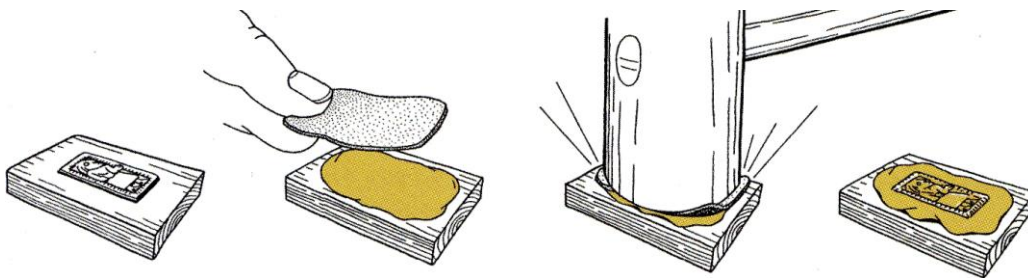

Fig.2: Stempelproduksjon av gullgubbe. (Etter Franzén 2008, Tegning: Jørgen Kraglund)

Arkeolog og tekniker Gert Franzén har foreslått at man kan ha benyttet en flerfolieteknikk, altså lagt flere gullplater oppå hverandre ved pregningen. En slik teknikk vil ifølge Franzén føre til forskjellig pregningsgrad, noe han mener kan observeres på enkelte stempelfamilier (se fig.3).

Fig.3: Ulik pregningsgrad som følge av flerfolieteknikk? (Etter Franzén 2008)

Ifølge Lamm kan man på enkelte gullgubber se at stempelet har forflyttet seg ved produksjonen, og telle opp til tre slag (Lamm 2004:112). Watt har dessuten synliggjort produksjon av flere gullgubber på samme plate, for senere adskillelse; pregningen etterlot en brem av gullblikk omkring den utpressede gubbe, som ikke alltid har blitt omhyggelig fjernet. Her kan man observere deler av andre stempel (føttene etter en figur over hodet på en annen osv.) (Watt 1991a:10). Jeg mener å ha funnet et tilsvarende eksempel (se kat. **Hov 2**). Det skal legges til at flere andre teknikker kan ha vært brukt (Franzén har f.eks foreslått bearbeidelse ved pennedrivning i 2008). De mange svært enkle og stilistiske enkeltfigurene ser ut til å være klippet/skåret ut av blekket uten avansert teknikk. Enkelte av disse har innrisset preg.

Datering av gullgubbene har vist seg å være problematisk, og forskere opererer med ulik ramme. På Slöinge ble det funnet rester av en stolpe med gullgubber inntil. Denne ble ved dendrokronologi datert til 710-720 AD, og er ifølge Lamm det mest overbevisende grunnlaget til nå (Lundqvist 1996:14, Lamm 2004:131). Gry Wiker skriver at gullgubbene kan ha vært i bruk helt opp til vikingtid og refererer til Mackeprang, Holmqvist, Stenberger, Lidén og Mannering som har ment det samme (Wiker 2004:149-150).

Ifølge Ulla Mannering har kontekstbasert datering vist at gullgubbene hører hjemme i perioden 500-900 AD, og her er blekkene fra Uppåkra (Skåne) de eldste, mens de fra Mære (Nord-Trøndelag) er de yngste. Gjennom ikonografisk analyse kan figurene plasseres i hele yngre jernalder, men med et tyngdepunkt i merovingertid (600-800 AD). Motivet tilsier at de norske gullgubbene er de yngste. Drakter og smykker på figurer fra Hauge (Rogaland) og Borg (Nordland) dateres til vikingtid og sen merovingertid/vikingtid. Mannering har understreket at attributter og drakter i motivene kan være arkaiske (produsentene ønsket kanskje å gjengi noe fortidig). Kronologiske perioder kan ha blitt blandet sammen, og motivanalyse som dateringsgrunnlag må derfor anses som usikker (Mannering 2006:40-41).

Til tross for usikkerhet om eksakt datering, ser gullgubbene ut til å ha hatt lang varighet. Dette tyder på at de har hatt en funksjon som var vellykket og nødvendig på en eller annen måte, og at meningsinnholdet sannsynligvis var etablert. Det kan naturligvis innvendes at man gjennom tiden forstod figurene på forskjellig vis, men opprinnelsen må allikevel ha bygget på en grunntanke.

Den tidlige forståelsen av gullgubber

Sorte Muld på Bornholm er stedet der det er funnet flest gullgubber. Området fikk allerede i 1569 kallenavnet "Guldageren", noe som vitner om funn av gull allerede på det tidspunktet. Sannsynligvis var gullgubber blant skattene som gav opphav til navnet. Første gang gullgubber ble omtalt var i 1699. Otto Sperling beskrev da små rektangulære gullmynter i Kongens Kunstskammer i København, men hans tegning avslører at det dreiet seg om gullgubber. I 1725 utgis "Commentatiuncula de simulacris aureis, quae in Boringholmia agris eruuntur" (En liten studie i de gullbilder som pløyes opp av markene på Bornholm), av Jacob Von Melle. Han mente figurenes hoder liknet hunde- eller uhyrehoder, og satte dem i sammenheng med romernes husguder "Larer", som var knyttet til hundens beskytterrolle. Kvinnefigurenes rutete drakt knyttet han til en myte om Disa som fikk befaling av kong Sigrud om å møte ham verken påkledt eller naken, og derfor kom med et nett om kroppen. Vi kan dermed slå fast at figurene allerede i 1725 knyttes til noe guddommelig eller metafysisk (Watt 1997:26-28, 36, Andréasson 1995:8).

Neste gang vi får høre om gullgubber er i protokollen fra en rettsak i Kongsvik i Nordland 1749. En gullskatt hadde blitt funnet der på 1740-tallet, og skulle ifølge loven leveres til Danmark som danefæ (herreløst gods). Gullgubbene ble så omtalt av N.H. Sjöborg i 1791, etter funn i Ravlunda (Andréasson 1995:8). Deretter ble de beskrevet av C.J. Thomsen i *Annaler* 1855, og avbildes (49-68) i *Atlas de l'archeologie du Nord* fra 1857 som "fiirkantede bracteater" (Thomsen 1857: register).

I tillegg til disse publikasjonene har vi diffuse opplysninger om ytterligere funn, og det er grunn til å tro at en rekke gullgubber har forsvunnet urapportert i tåken. Nationalmuseet i København har i dag fortsatt gullgubber uten proveniens, og i arkivet finnes opplysninger om det store antallet som en gang var i omløp. Gullgubber ble lenge regnet som mynt, og i myntsamlingen tok man ikke vare på like objekter. Like gullgubber (dubletter, tripler osv) ble derfor enten solgt eller gitt som gaver. Morten Axboe som har forsket på disse, mener det på slutten av 1700-tallet må ha vært godt over 50 gullgubber med uklar proveniens oppbevart i København (Axboe 1981:100). Mackeprang telte i 1952 51 gullgubber fra hele Norden med ukjent funnsted (Mackeprang 1952:105). Flere av disse kan stamme fra Norge.

Dagens forståelse av gullgubber

Forsøk på å knekke gullgubbegåten begynte for over 300 år siden, men det er det siste drøye århundret som har gitt gullgubber en viktig posisjon i arkeologien. Særlig fra ca midt på 1950-tallet og utover (med de da nye funn fra Helgö, Eskilstuna, Mære og Eketorp) vokste nysgjerrigheten. Større og nøyaktigere utgravninger førte til nye funn, som igjen ble utgangspunkt for flere og grundigere teorier. Gode arkeologiske rutiner gjorde det mulig å se tydelige mønstre i gullgubbenes funnkontekst. Nå var det ikke lenger bare gullgubbenes motiv og meningsinnhold som var interessant, men også funnstedet, som i flere tilfeller sammenfalt med tidlige kirkesteder (Mære, Eskilstuna) og derfor kunne vise kultplasskontinuitet fra førkristen til kristen tid. Debatten om kultplasskontinuitet har med årene blitt svært omfattende, og utgjør en forskningshistorie tett forbundet med den på gullgubber. Hypotesen og debatten om kultplasskontinuitet kommer jeg tilbake til.

Magnus Olsen var språkforsker og professor i norrøn filologi, og tok over sin lærer Sophus Bugges arbeid med runeinnskrifter i 1908. At Olsen skulle komme til å legge grunnlaget for den moderne gullgubbeforskningen, skyldes arbeidet med to runesteiner på gårdene Tu og Klepp på Jæren. På Tu-steinen var det nemlig sammen med runer innhugget to figurer tilsvarende de på gullgubber. Olsen ble oppmerksom på Gabriel Gustafsons gullgubbefunn fra Tu's nabogård Hauge fra noen år tidligere (1897), og så en parallell. Magnus Olsen og hans samarbeidspartner Haakon Schetelig kunne tydelig se at figurene på steinen var av samme stil og uttrykk som de på Gustafsons gullblekk. Olsen og Schetelig mente figurene måtte være mytologiske skikkelser, og med sin store oversikt over den norrøne litteratur etablerte Olsen sitt tolkningsbidrag til gullgubbene (Olsen og Schetelig 1909:5,15-17).

Olsen satte parfigurene i sammenheng med eddadiktet, *Skírnismál* et dikt han mente var en metafor for våren. Det omfavnende paret på gullgubbene var ifølge Olsen en kjærlighetsscene. En manifestering av høydepunktet i *Skírnismál*, sammenkomsten mellom fruktbarhetsguden Frøy, og representanten for jord og vekst, jotunkvinnen Gerd. Som hovedargument påpekte Olsen at mannsfiguren på gullgubbene var ubevæpnet, og at Frøy kunne karakteriseres som den ubevæpnede gud etter i myten å ha skjenket Gerd sitt sverd. Med bakgrunn i dette tolket Magnus Olsen gullgubbene som votivoffer, beregnet på husgrunnen i agrare fruktbarhetsriter. I tillegg bemerket han at Adam av Bremen nevner Frøy som mottaker av offer ved bryllup (Olsen og Schetelig 1909:22-25).

Mogens Mackeprang gjorde en gjennomgang av materialet i 1943, og bygget på Olsens hypotese om at gullgubbene avbilder Frøy. Han mente gullgubbene kunne være en slags lykkeamuletter, forgjengere til lykkeskillingen. Mackeprang knyttet dem til et skriftsted i den norrøne litteraturen (*Vatnsdælasaga*) der det beskrives et Frøybilde som bæres i en lærpung. At man så i visse tilfeller gravde disse lykkeskillingene ned i gulvet for fruktbarhet og velstand i hjemmet, var bare et naturlig følge av lykkeideen ifølge Mackeprang (Mackeprang 1943:76). Med stadig nye funn av gullgubber (eks Helgö fra 1954 og Mære 1966) kom flere interessante tolkningsbidrag. Wilhelm Holmqvist mente blekkene viste rituelle danseopptrinn, mens Hans-Emil Lidén hevdet at de måtte knyttes til institusjonen høysete. Funnene fra Borg i Lofoten på åttitallet, ved Gerd Stamsø Munch, viste på nytt at figurene hadde kontekst i virkelig store bygninger, og at de også dukker opp i tilsynelatende profane omgivelser (Holmqvist 1960, Lidén 1969a, Munch et al 2003).

Det var allikevel funnene fra en åkervandring og store påfølgende undersøkelser av Sorte Muld på Bornholm i 1985, som utløste virkelig bred interesse for gullgubbene. Med arkeolog Margrethe Watt i spissen ble det til nå desidert største funn av gullgubber gjort ved dette komplekset. Ca 2300 gullgubber dukket frem av de fete og mørke jordmassene (pr. oktober 2008 har antallet kommet opp i 2480). Dette mangedoblet det kjente antallet gullgubber. Med tilgang til og oversikt over dette store materialet, er nok Watt den med størst hands-on kompetanse i dagens forskning. I en rekke artikler opp gjennom årene har hun formidlet sine tolkninger (Watt 1987:3, 2008:43, 1991a, 1991b, 1997, 2001, 2002, 2004).

I artikkelen ”Gummor og Grodor” fra 2001 poengterte Watt at kjønnsbestemmelse av gullgubbene ofte kan være vanskelig, og at det kun er noen få holdepunkter. Kroppslig er det først og fremst bryster og skjegg som gir fasit, ellers har vi bare frisyre, klesdrakt og attributter å kjønnsbestemme ut ifra. Hun pekte i denne sammenheng på at mennene ofte har langt hår (ofte lengre enn kvinnene), og at dette kanskje kan settes i sammenheng med det Gregor av Tours betegner som *reges criniti*, langhårede fyrster. Kanskje er det et fyrstelig rangsymbol med forbilde i merovingerslekten som er uttrykt på gullgubbene, foreslår Watt. Hun har også påpekt den sterke signalisering eller gestikulering som opptrer på blekkene, deriblant *acclamatio*-gestus som viser godkjennelse og lydørhet, og også at enkelte kvinner muligens løfter på skjørtene som en seksuell invitasjon (Watt 2001:219-227).

Til tross for det store Bornholm-materialet, er funnkonteksten forholdsvis uklar (pga forstyrrelser ved pløying). Watts tolkninger av gullgubbene ser derfor ut til å ha basert seg på andre funnlokaliteter. Det forslaget som har blitt stående ved hennes navn, er gullgubbene som en slags tempelpenger. Dette gir hun blant annet uttrykk for i en artikkel fra 1987 hvor hun omtaler gullgubbene som en avgift som kunne sikre gudenes, eller kanskje den lokale herskers beskyttelse. Og i 1991 hvor hun skriver at blekkene ser ut til å være brettet sammen, og at de som ”tempelpenger”, et engangsoffer, kan ha vært ydet i forbindelse med kulthandlinger (Watt 1987:9, 1991b:94,99). Det må poengteres at det på Bornholm i all hovedsak er blitt funnet enkeltfigurer (bare 13 parfigurer ifølge Mannering 2006:42). Watts omfattende forskning på (særlig) Bornholm-materialet vil derfor bare utgjøre et supplement i denne oppgaven.

Margrethe Watt publiserte funnene fra Bornholm på tysk på begynnelsen av 90-tallet. Ifølge Lamm utløste dette samarbeid med tyske Karl Hauck. Hauck var blant de fremste eksperter på ikonografi i Nord-Europa, med særlig ekspertise på brakteater fra folkevandringstid, og Watt ønsket at han skulle øse av sin store erfaring på figuruttrykk. Haucks analyse endte med mer eller mindre samme resultat som Magnus Olsen; parfigurene henspilte på *Skírnismál* og representerte Frøys kjærlighet i forskjellige scener. På blekkene mente Hauck å se kvinnefigurens motvilje mot mannfigurens tilnærminger (jfr. nesen til værs), kvinnefigurens tilbud om drikke, og til slutt den lykkelige omfavnelsen. Hauck hevdet at også gudene Tor og Odin er gjengitt på gullgubbene. Også når det gjaldt funksjonstolkningen støttet Hauck Olsen, og mente som ham at figurene måtte være votivoffer, men så seg også til dels enig i Watts idé ”tempelpenger” (Lamm 2004:48,121-124, Hauck 1992:540-547).

I 1989 bygget Gro Steinsland videre på Olsens tolkning (og på det nye Borg-funnet) i doktoravhandlingen ”*Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi*” Tendensen til å forbinde gullgubbene med åkeren, forflyttet seg mot rike bosetninger hvor man fant storgårder med hallbygninger. Gullgubber ble funnet i jordsmonnet i eller under store bygg. I dette fenomenet så Gro Steinsland en forbindelse mellom gullgubbene og herskermakten, og hun bygget opp en teori om at Norge må ha hatt mer eller mindre sakrale konger, og at gullgubbene kan ha vært avgjørende for synliggjøring og legitimering av denne rollen. Dette videreutviklet hun i ”*Den Hellige Kongen*” (2000). (Steinsland 1991, og 2000:76-77).

Som religionshistoriker tok Steinsland utgangspunkt i den norrøne litteraturen som omhandler førkristen kosmologi. *Skírnismál*, *Háleygjatal* og *Hyndluljóð* var her viktige. Med sin bakgrunn var hun svært klar over de elementer som ligger til grunn for religiøs ideologi. I hennes bok *Norrøn Religion* fra 2005 går dette klart frem. Her skriver hun at religion alltid har en samfunnsmessig relevans og at i de hellige historiene ligger modeller for hvordan samfunnet er styrt (Steinsland 2005:29-30). I sine analyser av de nevnte tekster mener hun å finne en bryllupsstruktur som var spesiell for de norrøne makthaverne, og som kanskje var forsøkt avbildet på de små gullblekkene. Essensen i teorien er at genealogi var enormt viktig i den norrøne kulturkretsen og for de som beskrev den i middelalderen, og at konger måtte legitimere sitt mandat gjennom en guddommelig arv. Utgangspunktet for kongsslekten var et hellig bryllup mellom to absolutte motsetninger; en gud og en jotunkvinne. Avkommet etter en slik allianse resulterte i noe nytt; kongen som ”overmenneske” (Steinsland 1991:102-103).

I 1998 leverte arkeolog Ulla Mannering sin hovedfagsoppgave om gullgubbenes klesdrakt. Som før nevnt er fremstillinger av menneskefigurer i yngre jernalder få, men i gullgubbene så Mannering et stort potensial til å utforske fortidens drakter og tekstiler. Hun undersøkte gullgubbefigurenes drakter, og sammenliknet dem med den kjente tekstiltradisjonen. Hun fordypet seg ytterligere i materialet i doktoravhandlingen fra 2006. Begge arbeider gav et viktig supplement til vår kjennskap til yngre jernalders drakter, men dermed også til forståelsen av gullgubbene. Hun hevder f.eks at enkelte plagg må henføres til vikingtid, og at drakten peker mot at det er overklassen som er avbildet. Uansett om figurene er jordiske eller mytologiske, indikerer Mannerings resultater at de må være viktige personligheter. Utover dette kom ikke Mannering med nye tolkninger (Mannering 1998:6,63-65, 2006).

Helgö-utgravningen fra 1954, ble ved femtiårsjubileet i 2004 revidert med fokus på eksotiske og sakrale funn fra komplekset. Jan Peder Lamm tok for seg gullgubbene, og utarbeidet i den sammenheng en katalog og syntese over de svenske gullgubbe-funnene. Han støtter tidligere tolkninger, men har også en del nye momenter. Spesielt interessant er hans sammenlikning av gullgubbene med andre artefakter og figurer. En interessant observasjon Lamm gjør, er at selv om parfigurer er vanligst i Nord-Skandinavia er de eneste parfigur-patrisene funnet i Sør-Skandinavia (Lamm 2004:41,125-130). Larsson og Lenntorp foreslo senere i 2004 at gullgubbene fra Uppåkra kan ha vært festet på selve stolpene i hallbygningene (Larsson & Lenntorp 2004:42). Denne nye funksjonshypotesen skal drøftes videre i avhandlingen.

Det siste drøye tiåret har Ing-Marie Back Danielsson tatt for seg kroppsspråket på miniatyrer gjennom flere arbeider. Særlig har *(Un)masking gender – gold foil (dis)embodiments in Late Iron Age Scandinavia* (2002), og doktoravhandlingen *Masking Moments* (2007) vært viktige bidrag i gullgubbeforskningen. Hun har påpekt at overdrevne kroppsdeler er manipuleringer og metaforer i et budskap, og at det å fordreie kroppslige uttrykk kan ha inngått i ritualer eller dramatiske opptredener/fortellinger. Gullgubbene kan ifølge Back Danielsson ha fungert som fremføringsobjekter, metaforer som gjør denne og andre verdener begripelige og kommunikative. Hun understreker viktigheten av kroppslige uttrykk i muntlige kulturer, og påpeker at selv om kroppsdeler mangler på blekkene (f.eks ører), kan dette signalisere at det nettopp er denne delen som vektlegges/tillegges betydning (Back Danielsson 2007:202-212).

Back Danielsson viderefører Watts problematisering av kjønnskategoriseringen av gullgubbefigurene, og setter materialet i et genderarkeologisk perspektiv. Hun har gjennom grundige analyser vist at parfigurene i flere tilfeller kan sies å være to omfavnende personer av samme kjønn, og har foreslått at barn også kan være representert. Kanskje representerer bildene ritualer, som nettopp går ut på å maskere kjønn, hevder Back Danielsson. Hun viser til blekk der figurer ser ut til å bære masker eller kostymer (med vinger o.l.). I *Masking Moments* foreslås det at gullgubbene kan ha vært festet til spesielle drakter båret av shamaner ved kultiske anledninger, og at gjenskinnet kan ha påkalt eller stengt ute overnaturlige krefter, ved dets glitrende og blendende effekt (Back Danielsson 2007:70-81,203).

Et av de nyeste tolkningsalternativene ble etablert av tyske Sharon Ratke i avhandlingen *Relationen zwischen Rechtsgesten und bildlichen Darstellungen auf Guldgubbern* i 2003. Ratkes veileder, Rudolf Simek hadde (ifølge Back Danielsson 2007:200) lagt middelalderskrivet *Sachsenspiegel* til grunn for en artikkel i 2002. I denne kilden fant han bilder av gester og uttrykk ved bryllup og rettslige forhold som kunne minne om de på gullgubber. Ratke gjennomførte en analyse basert på *Sachsenspiegel*, og mente å se en parallell som kunne legges til grunn for gullgubbenes funksjon. Simek og Ratkes ideer ble igjen tydeliggjort i *Guldgubber: Relics of Pre-Christian Law Rituals?* (Simek & Ratke 2006:259-263). Ratke har senere videreutviklet teorien, og i 2009 kom doktoravhandlingen *Guldgubber - Einblicke in die Volkerwanderungszeit*. Dette er et svært ambisiøst verk hvor Ratke forsøker å samle alle gullgubber i én katalog (inkludert Bornholm-funnene), men som dessverre bærer preg av mangler, særlig i forhold til det norske materialet. Allikevel åpner den enorme katalogen for nye studiemuligheter på et samlet materiale.

I tillegg til å knytte gullgubbene til manifestering av lovreguleringer, har Ratkes studier også ført til andre interessante innfallsvinkler. Hun har blant annet foreslått en ny figurkategori, ”*schemen*” (skyggebilde/ånd/spøkelse), og hun hevder at figurene kanskje ikke skal sees som stående, men som liggende. Ratke og Simek har også i stor grad avskrevet Olsen og Haucks anknnytning av figurene til den norrøne gudeverdenen (Simek & Ratke 2006:259-263, Ratke 2009:226). Dette fordi avstanden mellom de skriftlige kildene og materialet er for stor. Argumentet er ifølge Back Danielsson dårlig. Ratke og Simek legger selv Heidelbergmanuskriptet fra *Sachsenspiegel* (600 år yngre enn gullgubbene) til grunn for sine tolkninger (Back Danielsson 2007:200). Her stiller jeg meg bak Back Danielsson. Bidraget kan allikevel vise seg å bli avgjørende for nye tolkninger.

Med dette har jeg forsøkt å gi et innblikk i gullgubbenes svært omfattende forskningshistorie, uten å kunne inkludere alle bidrag. Mange av disse tolkningene og teoriene vil være fundament for videre utforsking av gullblekkene i denne oppgaven. De vil bli grundigere behandlet i andre del, hvor jeg selv skal forsøke å komme med noen ideer. At forskningen og metodene fører frem sees av den stadig økende frekvensen av funn. Senest høsten 2009 dukket det opp nye gullgubber. Danmarks vestligste funn ble gjort i Vardeegnen på Vest-Jylland, (Fig.4), og de stadige utgravningene på Uppåkra førte også til et nytt funn. Gullgubber er med andre ord høyaktuelle.

Fig.4: Ny gullgubbe fra Torstrup Sogn, Vardeegnen, med risset preg. Kanskje et uferdig produkt? (Foto: Lars Christian Bentsen/Varde Museum.³)

³ http://vardemuseum.dk/dk.php/museetsarb/udgravninger/sjaeldent_guldfund/

Mære-funnet (1966-1969)

Middelalderkirken Mære ligger på Mæreshaugen, med godt utsyn over bygda Sparbu i Steinkjer kommune, Nord-Trøndelag. Mæreshaugen er en høyde i det ellers flate jordbruksområdet, og det høye slanke spiret kan sees fra E6. Landskapet ved kirken skal i middelalder ha vært preget av myrområder, og i jernalderen når Inderøya var skilt fra fastlandet, skal Mæreshaugen ha utgjort en øy i den grunne Borgenfjorden. Kirken er en av Trøndelags største, med et skip på ca 10x20 meter, og et rettavsluttet kor på 9x7 meter. Den ligger helt ut på sørvestbrinken av høyden, der terrenget faller. Dette til tross for at det finnes bedre tomter både østenfor og nordenfor. Det var kirkens utgraver, Hans-Emil Lidén, som gjorde dette poenget, og mente at plasseringen kunne forklares ut ifra ønsket om å plassere kirken på samme sted som et eldre bygg (Lidén 1969a:52-53 og 1999:1-4).

Våren 1966 startet Riksantikvaren murverks- og grunnundersøkelser av Mære kirke i forbindelse med at kirken skulle restaureres. I lagene under steinkirken ble det da oppdaget spor etter flere eldre bygninger, og Lidén fikk bekreftet sin hypotese om det merkelige tomtevalget. Det første avdekkede laget inneholdt spor av en eldre stolpekirke, og under denne igjen fant han bygningsspor av enda eldre konstruksjoner. Her ble det funnet gullgubber. Disse byggene var mindre enn middelalderkirken, og de som satte dem opp må ha hatt problemer med de store nivåforskjellene i terrenget bemerket Lidén. Plasseringen av både middelalderkirken og de andre konstruksjonene på Mæreshaugen så altså ut til å ha hatt et meningsinnhold utover det rent praktiske (Lidén 1999:1,19,29 og 1969a:39,53).

Ved kirkeutgravningene på 50-60-tallet lå fokuset på arkitekturen (Wienberg 2006:20). Problemet med å forklare stavkirkenes forutgående utviklingstrinn, skulle løses ved hjelp av arkeologi. En rekke arkeologer påviste i denne perioden strukturer under tidlige kirkebygg, men disse var svært utydelige. Et trekk som allikevel kunne fastslås enkelte steder var merkelig plassering. Ifølge John McNicol ble dette bemerket allerede ved den første kirkeutgravningen i Norge i 1954 (1100-talls kirken Hvaler på Kirkøy, Østfold), av Erling Johansen. Hvaler kirke stod kloss inntil en fjellknaus og midt i en stor steinur til tross for den flate engen nedenfor (McNicol 1997:138-140). Lidén var nok preget av denne tradisjonen, og når han i tillegg påpekte korrespondens med sagalitterær tradisjon (Lidén 1969a:18), ble hans tolkninger satt litt til side (dette var en kildekritisk periode). At han ble den første til å påvise førkristne kultgjenstander under et kirkegulv, kunne allikevel vanskelig bortforklares.

Jeg skal i det følgende gå i dybden av Lidéns funn ved Mæreutgravningen, slik at det kan sees i sammenheng med andre gullgubbekontekster. Som jeg skal vise, hadde Olaf Olsen (Lidéns største kritiker), mye rett i at stratigrafien under Mære kirke var komplisert og ikke gav noe entydig bilde (Olsen 1969:26), men det er allikevel flere trekk som kan peke mot at Lidén faktisk kom over det sagalitterære Mære-hovet på slutten av 60-tallet.

Steinkirken som i dag står på Mæreshaugen anses for å ha blitt bygget på slutten av 1100-tallet. Dette baseres på stilen på portalen, store likheter til de andre eldste kirkene i Trøndelag (Sakshaug, Stiklestad, Alstadhaug og Værnes), og dessuten funn av brakteater fra 1177-1202 i jordlag fra oppførelsestiden. Alt murverk stammer fra middelalderen, og dendrokronologisk undersøkelse av tømmeret i taket, resulterte i datering til 1198-99. Et vesentlig aspekt ved dagens kirke er at den ved utgravningene så ut til å ha vært bygget trinnvis. Det ble fastslått at sørmuren ble bygget før nordmuren (Lidén 1969a:22-23 og 1999:3-5,18).

Fig.5: Hans-Emil Lidén leder utgravningen i 1966 (Etter Nationen 21.12.1966).

I det nordøstre feltet i steinkirkens skip kom Lidén, ved opprensing av yngre graver, over de første spor av en eldre kirkebygning. Her dukket det første stolpehullet opp. Utgravningen fortsatte langsmed nordmuren vestover, og blottla snart restene av en stolperekke. Hullene etter denne stolperekken hadde som forventet en parallell rekke på motsatt sørvegg. I alt ble det identifisert 13 stolpehull, og disse la grunnlag for å skissere et grunnplan (B, se fig.6). Dette viste seg å være svært lik det regelmessige sognekirkeplanet. Mange av stolpehullene inneholdt trerester etter stolpen, noe som viste at mange av stolpene enten har blitt kappet eller brukket når bygningen skulle rives. Ved ett av stolpehullene ble de nevnte brakteater (fra kong Sverres tid) funnet. Skatten på 16 brakteater ble funnet over rester av en stolpe, og må ha blitt deponert ved at noen har trukket stolpen opp, lagt ned brakteatene, for så å sette stolpen tilbake. For å flytte stolpen må trekirken (eller deler av den) på dette tidspunkt blitt endret, sannsynligvis revet (Lidén 1999:19-23).

Hans-Emil Lidén trakk mye informasjon ut av trekirkens stolpehull. Trekirkens grunnplan tydet nemlig på at den må ha stått mens steinkirken ble påbegynt. Avstanden mellom trekirken og steinkirkens sørvegg var såpass stor at murerarbeidet ikke ville komme i konflikt med trekirken (ca 2,5 m). Nordmuren lå derimot så nærme, at denne må ha innebært dødsdommen for den eldre kirken. Lidén skriver at det var mye som tydet på at man forsøkte å bevare den eldre trekirken så lenge som mulig. Trekirkens orientering var da også lik steinkirkens. Stolpehullene viste at bygget kun har hatt veggstolper, og at det har vært en skjelettkonstruksjon der veggstolpene tok vekten til både veggene og taket. De grove hjørnestolpene så da også ut til å ha blitt avløst av noe smalere ”mellomstolper”. Trekirken på Mære har ifølge Lidén sett ut som en énskipet stavkirke (Lidén 1999:23-25).

Til sammen ble det funnet 600 mynt ved utgravningene av Mære. Svanhild Sortland, som har analysert materialet, fant ut at en mynt fra Olav Kyrres regjeringstid (1067-1093) var deponert under en av trekirkens stolper. Denne daterer dette bygget (Sortland 2006:91). Andre mynt ble funnet i nærheten av stolpehull, men det var usikkert om deponeringen stammet fra før stolpenedsetting. 10 av myntene var fra rundt år 1000. Den eldste, en engelsk penning fra kong Aethelred IIs tid (971-991), er blant Norges eldste fra en kirkegravning. I koret ble det under en gulvhelle funnet et meget fint muret kammer med ca 100 mynt, sannsynligvis et såkalt *repositorium* – et skjulested. Det ble dessuten funnet en spenne⁴ ved trekirkens vestvegg som på bakgrunn av stilen ble datert til 1000-årene, men som ble regnet som løsfunn (Lidén 1969a:36-37 og 1999:9,23).

Det ble under utgravningene av Mære registrert 136 graver (Holck 1969:60), samtlige var kistebegravelser. Ca 60 var begravelser tilknyttet trekirken, og da mange var lagt helt opp imot veggene, ble de liggende innenfor grunnplanet til den større steinkirken. Å gravlegges tett inntil kirken, gjerne i ”takdryppet” innebar status, og forekom trolig også som følge av religiøse forestillinger. Ifølge Lidén lå gravene så tett inntil veggene at man ved hjelp av innmålingene kunne ane kirkens utstrekning. Skikken med begravelser inne i kirkeskipet, ble ikke registrert i trekirken. I steinkirken ble det derimot påvist en rekke slike graver. Denne skikken så derfor ut til å være en yngre tradisjon på Mære (Lidén 1999:25-27, 1969a:30).

⁴ T18842:76

Etter å ha fått ganske god oversikt over stein- og trekirkens omfang, fant Lidén spor etter enda eldre aktivitet under kirken(e) på Mære. En del barnebegravelser på trekirkens sørside var anlagt under veggen, og til og med under stolpehull. Også i vestveggen lå noen av gravene innunder grunnplanet. Felles for disse begravelsene var at de hadde lik orientering innbyrdes, men skjevt i forhold til både stein- og trekirken. Det var da nærliggende å tro at man hadde spor etter en enda eldre kirke. At kristendommens endelige seier i Trøndelag skulle ha kommet allerede 150-170 år før trekirkens tid, underbygget denne tanken. Når man under koret, lengst øst inne i steinkirken, dessuten fant et svartjordslag med trekull, kokstein og dyrebein måtte utgravningene fortsette (Lidén 1999:28-29).

Stratigrafien til de eldste lagene skulle vise seg å være svært ødelagt og komplisert, og i store områder helt fraværende etter inngrep og forstyrrelser. Særlig ved de dype begravelsene i midtgangen av steinkirken (16-1700-tallet) hadde det blitt fjernet eldre jordmasser. I nordøst så terrenget ut til å ha steget opp i en bakke. Denne bakken må ha blitt planert utover da steinkirken skulle bygges. Også dette forvansket forståelsen av jordprofilene. På hver side av kirkens midtgang, i området der man har kirkebenkene nå, var det allikevel to områder med spor etter konstruksjoner (kalt sør- og nordbrink) (Lidén 1999:30-31).

Gjennomgangen av stratigrafien ble grundig presentert i Lidéns publiseringer, men den er svært innfløkt og ofte vanskelig å følge. Lidén mente å ha funnet minst to bygningstrinn til under trekirken. I plantegningene ble disse tegnet som situasjon C og D, og en del usikre strukturer, D-C. At disse er blandet på samme plantegning gjør det vanskelig å få noe klart bilde av ulike trinn. Jeg har derfor forsøkt å rekonstruere plantegningen, men med fokus på laget hvor gullgubbene ble funnet (dvs. situasjon C). D-C strukturer behandler jeg som C? på tegningen. Min tolkning av Lidéns Gravningsplan 3 følger:

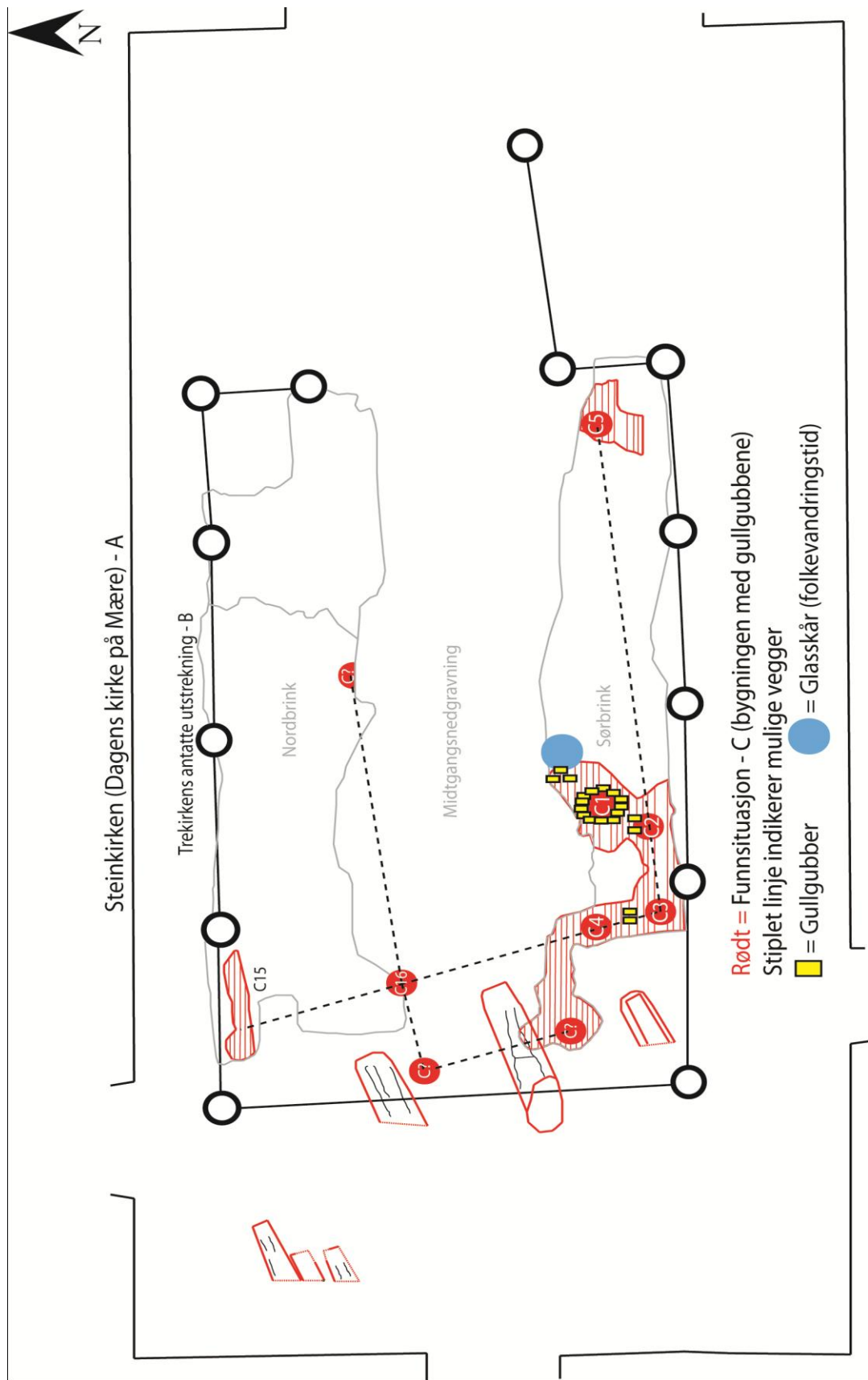

Fig.6: Rekonstruksjon av plantegning 3. (Gullgubbene er plassert etter Lidéns beskrivelse, glasskår etter Unimus gjenstandsdatabase, T18842:172). (Etter Elin Jensens opptegning i Lidén 1999:31).

Rett under lagene fra trekirkens tregulv ble det funnet et brannlag med trekull. Dette bar preg av å være ryddet bort i noen områder. Brannlaget var særlig tykt i den vestre delen av nordbrinken, (ca 40 cm) og derfra tynnere og tynnere mot øst. Da det påpekes at lagtykkelsen var stabil i retning sør-nord, mener jeg dette kan ha sammenheng med planeringen av steinkirketomta, og at brannmassen fra det høyeste punktet i nordøst er blitt skjøvet utover mot vest. Også før dette, ved bygging av trekirken, har sannsynligvis brannlagene blitt omrotet, og kanskje er det på dette tidspunkt ryddingen/fjerningen av lag kan ha inntruffet. Ved opprensing av brannlaget ble de første gullgubbene funnet (Lidén 1999:31-32,34).

Under brannlaget ble det oppdaget flere nedgravninger som skulle vise seg å være stolpehull. Noen med rester av treverk. Vest på sørbrinken ble det funnet fire hull som ble antatt å ha forbindelse (C1-C4). I fyllmassen, eller tett ved ett av disse stolpehullene (C1), ble det funnet 13 nye gullgubber, en ring og en perle. Videre ble det i fyllmassen i hullet ved siden av (C2) funnet to nye gullgubber. Lenger øst på sørbrinken ble det funnet et stolpehull til, sannsynligvis også samtidig (C5). På nordbrinken ble det lengst nordvest funnet en ca 20 cm bred rille/renne (C15) som strakk seg 1,8 m orientert litt skjevt øst vest. Renna sank i trinn nedover mot vest, tilpasset den nevnte bakke, og tolkes som merker etter en jordgravd vegg fra samme bygg som C-stolpene (To utvidelser på rennen kan ha vært stolper). Det ble dessuten funnet en nedgravning til, sannsynligvis også etter stolpe (C16) (Lidén 1999:31-41).

Da konstruksjonssporene fra denne fasen (C) ble gjort rett under trekirken (B), og de tidligere nevnte skjevt orienterte graver ble registrert rett under trekirkens vegger, ble disse helt korrekt satt i sammenheng. Lidén argumenterte med at den like orienteringen av gravene innbyrdes, peker mot at de må ha blitt lagt etter et punkt, sannsynligvis etter det stående C-byggets vestvegg (Fig.6; stiplede linje gjennom C3,C4,C15 og C16). At kistene var øst-vest orientert (dog litt skjevt) og uten gravgods, pekte mot en kristen gravskikk, og Lidén mente han hadde funnet en tredje kirke på Mære som må ha brent. Det merkelige med denne kirken var at det i dens jordgulv ble funnet dyrebein, skjell, kokstein og brent leire, noe man tenker seg å finne i en profan bygning. At det ble funnet gullgubber tyder allikevel på noe annet enn en hvilken som helst bygning. Forståelsen av sporene ble virkelig satt på prøve (Lidén 1999:31-41).

Kanskje ble dette bygget reist som en førkristen rituell bygning, for så senere å bli innviet som kirke, slik Lidén mente (Lidén 1999:40)? Eller kanskje var den også en høvdinghall der ritualer ble utført ved spesielle anledninger?

Det som kompliserte tolkningene av konstruksjonssporene ytterligere, var funn som så ut til å stamme fra en enda eldre situasjon (D). Blant annet var det et stolpehull som ble gjennomskåret av C-situasjonens strataer, og derfor pekte i retning av noe annet. Flere funn stadfestet denne mistanken; skår av glass og keramikk kunne dateres til folkevandringstid (400-600e.kr). Til sist må det nevnes en rekke pelehull med trerester som ble registrert på både den nordre og søndre brink. Disse var bare 1-3 cm i diameter og ble ikke tolket av Lidén (disse utgjør C6-C14, som mangler på hans plantegning) (Lidén 1999:31-41).

Det som skulle komme til å bli avgjørende for Lidéns tolkning var struktur C1. 13 gullgubber ble funnet i nedgravningen for dette antatte stolpehullet. Ifølge Lidén var det umulig å innpasse strukturen i noe veggsystem. I 1969 så han C1 (sammen med C2,3 og 4) som mulige spor etter høyetestolper (Lidén 1969a:50, og 1969b:17). Etter mye kritikk modererte han seg i 1999, og tolket C2,C3 og C4 som veggstolper. Lidén fastholder allikevel at det er umulig å innpasse C1 i noe veggsystem (Lidén 1999:41). Dette forholdet skal jeg komme tilbake til.

Et annet særdeles interessant fenomen, som har latt seg påvise ved utgravningen av Mære, er deponeringen av edelmetaller. Ved oppføringen av steinkirken ble som nevnt braketeater fra 1177-1202 (kong Sverres tid) plassert nede i et tidligere stolpehull (over stolperester). I koret ble et kammer, et repositorium, med hundre mynt funnet. Ifølge Sortland ble det under en stolpe fra trekirken (B) funnet en mynt fra Olav Kyrres regjeringstid (1067-1093). Og sist, men ikke minst, ble det i, eller nær stolpehull fra et tredje bygg (C) funnet 20 gullblekk. Det kan fastslås at deponering var tradisjon på Mære.

Borg-funnet (1983 – 1989)

Fig.7: Rekonstruksjonen av langhuset på Borg, som i dag er en del av Lofotr Vikingmuseum (Etter Wikipedia⁵).

Ved kirken Borge i Vestvågøy kommune, Lofoten, ble det under pløying i 1981 oppdaget gamle bosetningsspor. Plassen ligger forholdsvis sentralt på den mest fruktbare øya i Lofoten, midt i et område der det tidligere er blitt funnet store forekomster av fortidslevninger. Blant annet er det registrert flere ringformede tunanlegg på Vestvågøy. Borg er en av de store gårdene i området og bærer navn etter kirkestedet Borge. Forsøksutgravninger av Borg ble gjennomført i 1983-84, og forholdsvis tidlig ble man klar over at man hadde kommet over svært store bosetningsspor. Dette medførte at man fra 1987 tok i bruk maskinell flateavdekking. Først etter utgravning av 1400 m² fikk man oversikt (Johansen og Munch 2003:12, Johansen 2003:25, Herschend og Mikkelsen 2003:42).

Strukturene skulle vise seg å stamme fra et langhus fra yngre jernalder (bygget en gang på 600-tallet og revet ca 950 AD), hele 83 meter langt og med flateinnhold på 600 m². Ved videre utgravning ble det registrert nok et stort langhus under dette, altså et eldre bygg på samme tomt. Dette var 65 meter langt og datert til 4-500-tallet. Langhusene har ligget på et høydedrag og må ha vært et imponerende skue. Husenes plassering har krevd store tilleggsarbeider utover det vanlige i det hellende terrenget. Dette antyder ifølge Herschend og Mikkelsen en ideologisk mening bak tomtevalget, og at stedet må ha vært såpass spesielt at man har valgt å plassere den yngre bygningen ovenpå den eldre. Funksjonen til det enorme huset er uklar da det ikke eksisterer noe liknende fra samme periode. Størrelsen antyder stor makt, og man tror hallen har huset en mektig høvding. I den yngre bygningen dukket det opp gullgubber, som også passet med hypotesene om en spesiell funksjon i bygget (Johansen og Munch 2003:13,18, Herschend og Mikkelsen 2003:53,65).

⁵ http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Borg_Vestvågøy_LC0165.jpg

Borg har ikke vært den eneste viktige jernalderbosetningen i Lofoten. 13 km sørvest lå Buksnesfjord, og 18 km nordøst lå Gimsøy. Felles for de tre er at de har spor etter ringformede tunanlegg og mange og store båtnaust. Det ble ved Borg registrert et naust på hele 26 meter. I Buksnesfjord er det funnet et svært gravfelt, og i Gimsøy blant annet den eneste stående runestein i Nord-Norge. Med det høyeste antallet båtnaust i Norge (33 fra yngre jernalder), vet man at Lofoten har vært et betydningsfullt område. At torskefisket var viktig for økonomien er kjent fra skriftlige kilder fra 1100-tallet, men må ha opphav i eldre tid. Det er nærliggende å tenke at fiskeeksport har dannet grunnlaget for makten på Vestvågøy. Øya er i tillegg et av de beste jordbruksområdene i Nord-Norge (Johansen 2003:25-31). Plassering i fruktbart landskap, med godt subsistensgrunnlag, er felles for Borg og Mære.

Ved utgravningen steg antallet artefakter kraftig ved overgangen eldre - yngre jernalder, og hovedsakelig bruksfase på Borg ble anslått til mellom 550 og 950 AD. Storgården er det nordligste elitesentraet i Europa fra denne perioden. De store naustene indikerte havgående skip for utstrakte plyndringstokter og/eller handel. Funn ble knyttet til de britiske øyer og til Baltikum. Det ble for øvrig funnet store mengder kleberstein (som ikke forekommer i Lofoten). En smie tilknyttet gården ble datert til vikingtid. Det ble funnet smedredskaper og deriblant svært små hammere som kan ha vært brukt av en gullsmed til lokal gulltilvirkning. Muligheten for lokal tilvirkning av gullgubber kan ha vært tilstede. Utgravningen viste at langhuset må ha blitt revet overende på dramatisk vis. Kanskje kan elimineringen ha å gjøre med husets hedenske karakter? (Johansen og Munch 2003:17, Herschend og Mikkelsen 2003:51,67, Arrhenius og Muyingo 2003:175,180, Näsman og Roesdahl 2003:296).

Borgutgravningen tok som sagt navnet fra gården, og gårdsnavnet knytter seg til kirkestedet Borge. Kirken Borge er nevnt i et middelalderskrift fra 1335 og i Aslak Bolts jordebok av 1432. Flere omstendigheter tyder allikevel på at kirken kan være eldre, minst så gammel som 1100-tallet. Dette bringer oss til en epoke der hedendommen fortsatt var gjeldende i store deler av landet. Det kan dermed ifølge Munch tenkes at det kristne budskapet kom hit tidlig, og at de religiøse funksjonene vi forbinder med kirker har vært utøvd i langhuset, for så å bli flyttet til middelalderens kirkebygg Borge noen hundre meter øst (Johansen og Munch 2003:12, Storm Munch 2003:125-126).

I det yngste og største langhuset på Borg, var det ett rom som skilte seg tydelig ut, og som raskt ble tolket som hovedrommet eller salen. I bygget, som er høyest på midten og skråner nedover i hver ende, lå dette rommet sentralt på det høyeste punktet. Rommet var 14 meter langt og hadde et 8 meter langt ildsted midt i rommet, med en grue i nordøst. I dette ildstedet ble det, i motsetning til andre ildsteder i huset, verken funnet bein eller aske. Bare kull og skjorbrent stein. Dette antydte at det hadde hatt en annen funksjon, og at det ble ”gjort rent” etter bruk, muligens etter spesielle anledninger. Ettersom utgravningene skred frem viste det seg at rommet også var det desidert rikeste på eksklusive prestisjevarer (praktglass, gull, sølv bronse og rav). I det nordre hjørnet var det en tydelig konsentrasjon. Blandingen av eksklusive og mer dagligdagse artefakter tydet på at dette rommet kan ha blitt benyttet som bankettsal ved spesielle anledninger, men at det også, og kanskje først og fremst, var til daglig bruk (Herschend og Mikkelsen 2003:63,65, Holand 2003a:140, Munch 2003:260).

Alle de fem gullgubbene som ble funnet på Borg, ble funnet i, eller nært inntil den takbærende stolpen i det nordre hjørne av dette rommet (Tre i selve stolpehullet, to i møddingen på utsiden). I det samme rommet ble det funnet eksklusivt dekketøy, en bronsebolle, en pæreformet og hul gullartefakt (muligens enden på en pekepinne til hellige kristne skrifter, kanskje røvet gods), og dessuten en rekke svært flotte glassbegre. Til sammen pekte dette mot at noe helt spesielt har foregått i rommet, og særlig i tilknytning til det nordre hjørnet. Funn av svært mange vevlodd i hjørnet tydet på at en vev kan ha stått i nærheten. Man mente at storgårdens høvding og frue kan ha hatt sitt tilholdssted i et høysete der. Høysetet var da enten et enkeltstående møbel, eller bygd inn i veggen mellom de takbærende stolpene (Johansen og Munch 2003:18, Holand 2003a:138, Munch 2003:253,261).

Fra skriftlige kilder er det ifølge Alf Ragnar Nielssen to høvdinger som kan knyttes til området rundt Borg; Tore Hjort og Olav Tvennumbruni. Førstnevnte knyttes til ”Vágar”, altså Vågen. I Håkon Håkonsson Saga fra ca 1260 snakker man om både Vágar og Kirkju-vogum, og i et dokument fra 1352 dukker navnet Capellvaghom opp (Kirkevåg og Kabelvåg). Disse stedene ligger innerst i Austvågøy. Hvis opplysningene i sagaen er rett kom Tore Hjort fra Austvågøy, og ikke fra Borg på Vestvågøy. Tore Hjort kan likevel antas å ha hatt forbindelse til Borg. Olav Tvennumbruni knyttes derimot spesifikt til Lófót, altså Vestvågøy. Nielssen sannsynliggjør med dette at Tvennumbruni i en periode kan ha sittet som høvding på Borg (Nielssen 2003: 273-280).

Nielssen skriver at Tore Hjort dukker opp i Olav Tryggvasons Saga, og først er nevnt i 986 AD, hvor han er en av de ledende mennene i Håkon Jarls sjøhær ved slaget i Hjørungavåg. Hjort er senere en mostander av Olav Tryggvason og kristningen i Nord-Norge, og omtales som *blotmadr mikill* - en stor ofrer til de hedenske gudene. Olav Tvennumbruni blir nevnt i *Landnámabok*. Dette er en tekst som beskriver kolonitiden på Island (Landnámstiden). Tvennumbruni omtales som en av kolonistene som kom fra Lofoten til Island for å slå seg ned. Det legges vekt på at han tok seg makt over et svært stort område og at han var en stor ofrer til gudene. Nielssen mente det var interessant at begge høvdingene som knyttes til Lofoten beskrives som viktige aktører i og for den hedenske kulten (Nielssen 2003:273-280).

Jeg har vært inne på at det har vært fremmet hypoteser om kultkontinuitet på Borg (ikke kontinuitet på samme plass, men i det samme nærområde). Ulf Näsman og Else Roesdahl bygget videre på Nielssens anknytning til historiske kilder, og påpekte at den nærliggende kirken så ut til å ha vært bygget relativt raskt etter bruksfasen av Borg-langhuset (med gullgubbene tolket som hedenske kultgjenstander). Den religiøse overgangen trenger ikke skyldes synkretisme mellom førkristen kult og kristendom, men kan være et tegn på maktkontinuitet i et næringsrikt område (Näsman og Roesdahl 2003:285). Den arkeologiske påvisningen av ”dramatisk riving” av takbærende stolper, peker ikke mot kontinuitet, men heller mot et brudd. Dersom hedenske Tvennumbruni virkelig kan knyttes til Borg, kan vel hans tilflukt på Island sees som et symptom på et område i ferd med å tvangskristnes?

Som jeg skal vise, skiller det enorme langhuset på Borg seg kraftig fra en del andre ”gullgubbebygg”. Hov i Oppland, og Uppåkra i Skåne er eksempler på korte bygg der gullgubber er funnet (henholdsvis 15 x 5,5 meter og 13,5 x 6 meter). Det finnes noen lengre, (Slöinge, Halland to bygg på 30 x 8,5 m, Husby, Närke et bygg på 30 x 10 m og Toftegård, Sjælland, ca 40 m), men ingen kan måle seg med Borg. På Helgö i Uppland ble gullgubbene funnet i flere nærliggende bygg. Bygningen med størst antall, målte 23 m, men så ut til å være utvidet til 43 m (Haraldsen 1995:136, Larsson & Lenntorp 2004:6,35, Lamm 2004:56-59). Kanskje har man her påvist et utviklingstrinn fra et lite kulthus til en større hallbygning? Gullgubberommet på Borg kan tenkes å ha vært et bygg inkorporert i den enorme høvdinghallen. Olaf Olsen foreslo en slik utvikling allerede i 1969 (Olsen 1969:27). Sporene på Mære var ikke nok til å avgrense veggene, og kanskje har bygget der vært mye lengre. Dette skal diskuteres videre i avhandlingen.

Hauge-funnet (1897)

Ifølge Gabriel Gustafsons årsberetning til Bergen Museum i 1899, ble det gjort et gullgubbefunn på Jæren to år tidligere (i 1897). Bonden Cornelius Hauge skulle da ha funnet 16 gullgubber under oppdyrking av et nytt jorde på Hauge gård i Klepp kommune, Rogaland. At funnet først kom med i årsberetningen to år senere kan tyde på at Gustafson har fått vite om funnet i etterkant. Funnstedet ble knyttet til skråningen av Tuhøyden, hvor Gustafson på befaringskjøretnet noen utydelige forhøyninger som han mente minnet om rektangulære hustuffer. Det hadde ikke dukket opp andre funn under jordarbeidet, og Gustafson tilkjenner heller ikke ytterligere funn fra sin befaringskjøret på stedet (Gustafson 1900:86).

Gustafsons vage opplysninger gjør det vanskelig å spore funnstedet nøyaktig. Tu-høyden er et stort, flatt høydedrag i det ellers flate området. Her ligger foruten Hauge gård, også Tu, Laland og Særheim. Tu-høydens topp, Tinghaug (96 m.o.h.), er Jærens høyeste punkt. Herfra kan man se utover Nordsjøen og hele Jæren. I skråningen av denne høyden, mot sørvest og vest, ligger gårdene Tu og Hauge. Felles for gårdene i området er at de har et særdeles godt jordsmonn (Særheim er av denne årsak en av Statens forsøksgårder). Naturforholdene med den rike jorden og den strategiske høyden må ha vært de viktigste premissene for makt i området ifølge Bente Magnus. Det er da også registrert en mengde kulturminner her (Magnus 1975:11,140-143, Skeiseid 2007:31).

Fig.8: Tuhøyden. I skråningen (markert med stiplet linje) skal gullgubbene ha blitt funnet (Gislink Kart, redigert)

Rett nordøst for Hauge, ligger den engang kjempestore graven Krosshaug. Av denne er det bare en stor omrotet steinrøys igjen, og restene av et steinkors. Basert på eldre skildringer av Krosshaug mente Magnus at røysa opprinnelig har vært ca 35 meter i diameter, 5-6 meter høy, dekket med jord og med en fotkjede av stor stein. Den har dessuten hatt et trebygd kammer. Krosshaug var en svært rik kvinnegrav, datert til slutten av folkevandringstid. Før den ble ødelagt må Krosshaug ifølge Magnus ha ruvet i terrenget, og utgjort en motvekt til Tinghaug på den andre siden av Tu-høyden. Det store steinkorset (reist på graven senere) gav navnet, og må ha vært et godt synlig landemerke. Magnus mente at kvinnen fra Krosshauggraven kan ha basert sitt maktgrunnlag på den viktige jordeiendommen Hauge (Magnus 1975:12-18,140-143). Kanskje er gullgubbene funnet i nærheten resultat av den samme makt?

Hundre meter øst for Krosshaug finnes dessuten det ringformede tunanlegget Dysjane (som er svært synlig på flyfoto, se fig.8) Slike anlegg var ifølge Magnus en gårdsform som ble avløst av enkeltgårder i 4.-6.århundre, og Dysjane antas å ha vært i bruk rett før Krosshauggraven ble anlagt (Magnus 1975:136). Det er ellers registrert svært mange gravhauger fra hele jernalderperioden i dette området (blant annet den store Grønhaug) ifølge kulturminnebasen Askeladden⁶. Dette understreker ytterligere at Hauge har vært et yndet maktsentrum.

En runestein (2,15 m lang) stammer fra enten Hauge, eller nabogården Tu. På denne er det hugget inn runer og to menneskelignende figurer som kan minne om gullgubbene fra samme plass, og som Olsen og Schetelig gikk så langt som til å kalle konvensjonell fremstilling. 2 km lenger nord, ved Klepp kirke, ble det også funnet en runestein. Mannsnavnene som er risset på de to steinene refererer ifølge Olsen & Schetelig til hverandre (Olsen & Schetelig 1909:3,9,17). På Tu er det forøvrig funnet en fallosstein, en helligdom knyttet til Frøy og fruktbarhetskultus (Gjessing 1915:75).

Fig.9: Runestein fra Tu eller Hauge (Etter Olsen & Schetelig 1909).

⁶ <http://askeladden.ra.no/sok/index.jsp?minneId=472488&minneType=lokalitet>

Som Magnus Olsen, kunne også Bente Magnus vise til kontakt i området. I Krosshauggraven ble det funnet to sølvspenner med figuravtrykk (etter patrise). 1 km lenger nord ble en identisk spenne med samme trykk, funnet i Øksnavoldhaugen (Magnus 1975:80-82). Det arkeologiske materialet peker altså mot sterke nettverk i dette landskapet. Stedsnavnsforsker Olsen var også opptatt av at Tu-høyden ligger nær Frøylandsvatnet, som han mente kunne knyttes til Frøydyrkelse i området. Dette korresponderte med hans idé om at gullgubbene avbilder guden Frøy og jotunkvinnen Gerd (Olsen & Schetelig 1909:22, 26-27). Fallossteinen fra Tu passer også godt inn i bildet av området som sakralt. Av 63 kjente fallossteiner, er ifølge Bjørn Myhre 32 fra eller nær gårder som fikk kirke i middelalderen. 28 av disse 32 kan knyttes til gårder med sakrale stedsnavn, hvorav 6 er Hov eller Hove (blant annet Frøhove) (Myhre 2006:218,231).

Funnstedet for Hauge-gullgubbene er uviss, men arkeologiske undersøkelser har vist at det aktuelle nærområdet har en del viktige kvaliteter. Funn, stedsnavns- og landskapsanalyse har påvist makt, kontaktnettverk og fruktbarhetskultus. Dette har vært, og er, viktige aspekter som legges til grunn for å forstå gullgubbefenomenet, og som skal diskuteres ytterligere.

Hov-funnet (1993-2009)

På gården Hov, i Lillehammer kommune Oppland, ble det i 1993 i forbindelse med utbygging av en ny vei til Lillehammer-OL foretatt kulturminne-registrering⁷. Veien skulle gå helt nede ved Mjøsa. Området hadde ikke tidligere bemerket seg noe særlig i kulturhistorisk forstand. Man visste allikevel at de mest fruktbare jordlagene i dette landskapet var å finne her, helt nede ved Mjøsstranda, og at dette kunne være et naturlig sted å finne fortidsspor. Veivesenet hadde hastverk før OL, og ifølge Haraldsen ble en del uheldige valg foretatt i starten. I det antatt kulturminne-fattige området ble store deler grovplanert med bulldoser. Hastverket førte til at mange av funnene ble gjort i beltesporene. De uforutsette funnene førte heldigvis til større kvalitet på videre undersøkelse. Man påviste på dette tidspunkt koksteinsgroper/lag, stolpehull, og en 15 meter lang hustuft (Haraldsen 1995:136-137,140).

Hustufta ble funnet innenfor et kontinuerlig kulturlag som strakte seg 50 meter. Her ble det funnet en antatt syllsteinsrekke og noen få stolpehull. Hustufta lå utenfor veien og kunne sikres innenfor planområdet. Utgravning av tuften ble derfor nedprioritert med tanke på veiutbyggingen, og til fordel for de andre kulturminnene i området (koksteinsgroper). Noe av hustufta ble allikevel gravet i 1993. Den ble anslått til å være ca 15 m lang og 5,5 m bred. Store mengder aske og trekull viste at huset må ha brent, og det ble funnet never i veggkonstruksjonen. Langveggene var buet og de hadde hvilt på en syllsteinsrekke. Et brudd i vestre langvegg indikerte en inngang. Veggene ble snittet, og viste at boplasslaget var dypt, noe som antydte flere byggfaser (Haraldsen 1995:136,140-141).

⁷ Utgravningene på Hov er under publikasjon av Heid Gjøstein Resi ved Kulturhistorisk Museum, Oslo (pers.medd). Denne presentasjonen bygger med andre ord ikke på det endelige rapporterte utgravningsresultat. Jeg vil allikevel kort presentere Hov med basis i fylkesarkeolog Tom Haraldsens resultat fra første undersøkelse, Torill Teigens masteroppgave om Hov som mulig sentralplass, og dessuten de resultater som er blitt trykket i Aftenpostens oppfølging av funnstedet. Ved praksisperiode på KHM høsten 2009 fikk jeg mulighet til å se gullgubbene fra Hov, og var i samtaler med Gjøstein Resi. Hun var da travelt opptatt med analysene, og det som var 29 gullgubber fra utgravningene, ble 30 da det dukket opp ytterligere en gullgubbe i en jordprøve. Det vil bli svært interessant å lese det ferdige resultatet etter de mange utgravningene på Hov.

I løsmasser i tuftas nordre del ble det funnet en blå perle og en komplett ringnål i bronse. Sør i tufta ble det anlagt et prøvelfelt. Her dukket det opp et sverd (bred-scramasax), smykker, jernsaker (ildstål), en grønnerperle og en liten bit gullfolie (*). Det ble avdekket en steinfylt grop (et enormt stolpehull?), og de store steinene så ut til å ligge i plan. Direkte oppe på en av steinene ble en gullgubbe funnet (diagonalt brettet, med et hode synlig i øvre kant). Det snakkes om funn av to gullgubber i 1993, men Haraldsen beskriver kun denne ene. Jeg antar derfor at det er gullfoliet (*) som medregnes. En datering på det samlede funnmaterialet plasserer tufta i yngre jernalders første århundre, dvs. 600-tallet (Haraldsen 1995:142-143).

11 år senere (i 2004) var det klart for videre utgravning på Hov, med påfølgende ettergravninger i ulike perioder frem til 2008. Kulturhistorisk Museum i Oslo tok over undersøkelsene, med professor Heid Gjøstein Resi som prosjektleder sammen med fylkesarkeolog Tom Haraldsen. Funnstedet var lenge hemmeligholdt i media, og rett før jul i 2004 kunne man i Aftenposten lese at 11 nye gullgubber var funnet ”et sted på Østlandet”. Av disse var kun én helt intakt, mens de resterende enten var brettet, krøllet eller fragmenterte. Samtlige var preget med parfigur. Gullgubbene ble funnet blant skjørbrent stein midt i huset, kanskje i nærheten av et ildsted. Det ble også funnet deler av et glass (Aftenposten 20.12.04).

Fig.10: I gropen i forgrunnen ble gullgubbene funnet. (Etter Aftenposten 10.11.08. Foto: KHM v/Vivian Wangen)

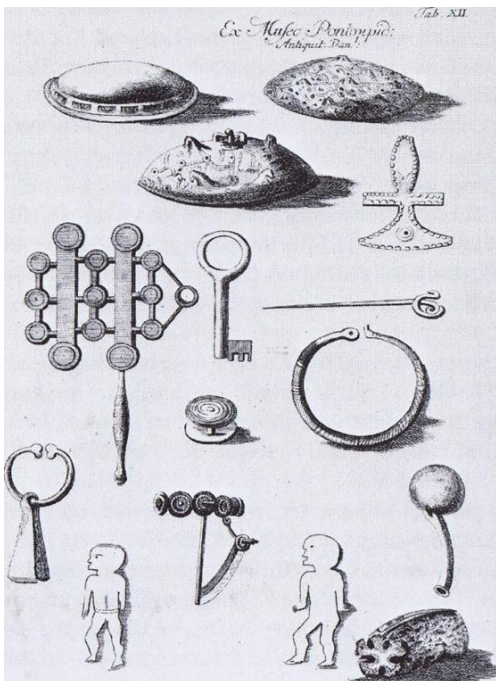
I 2005 fortsatte undersøkelsene, og funnstedet Hov ble offentliggjort. Inkludert de tidligere funnene kom man nå opp i 19 gullgubber fra den 15 meter lange tufta. Hele 21 ildstål ble dessuten funnet, mer enn man hittil hadde funnet i fylket til sammen. Resultatet fra prøver av neverveggene gav en datering til ca år 1000. Bruksfasen kan altså dateres til mellom år 600 og 1000 AD (Teigen 2007:65 og Aftenposten 08.07.05). Bygningen på Hov må ha vært helt spesiell. Den er svært strategisk plassert, i et område der reiseruta i Gudbrandsdalen ble avløst av den raskere sjøveien på Mjøsa. Utgravningene av stolpehullene viste at stolpene antakeligvis har vært skiftet ut hele fire ganger, noe som markerer at det må ha vært viktig å gjenreise bygget på nøyaktig samme tomt. Stolpene var dessuten svært kraftige, med en diameter på rundt 40 cm. Det fremgår ikke hvorvidt den store gropen med gullgubbene (det tidligere antatte ildstedet) ble tolket til stolpehull. Under siste utgravning kom antallet gullgubber fra Hov opp i 29, og ble som nevnt senere til 30 (Aftenposten 10.11.08).

Funnet av et rituelt bygg på en gård ved navn Hov, gir klare assosiasjoner til norrøn litteraturs beskrivelse av gudehov og de viktige religiøse handlinger som skal ha funnet sted der. Påvisning av flere kokegropen antyder at det kan ha blitt laget mat til et større antall mennesker, kanskje ved spesielle anledninger. At det ble funnet hestetenner i tuften, åpner ifølge Torill Teigen for muligheten at hest kan ha blitt spist i forbindelse med ritualer, slik det er kjent i sagalitteraturen (Teigen 2007:73). Funn av et glass, og dessuten endestykke på et drikkehorn, tenderer mot drikkeritualene nevnt i sagaen (se s.42), men bygget er for lite til å romme store gilder. Et annet aspekt er det store antallet ildstål. Disse sidene vil tas opp for komparasjon og drøfting videre i oppgaven.

Kongsvik-funnet (1740-tallet)

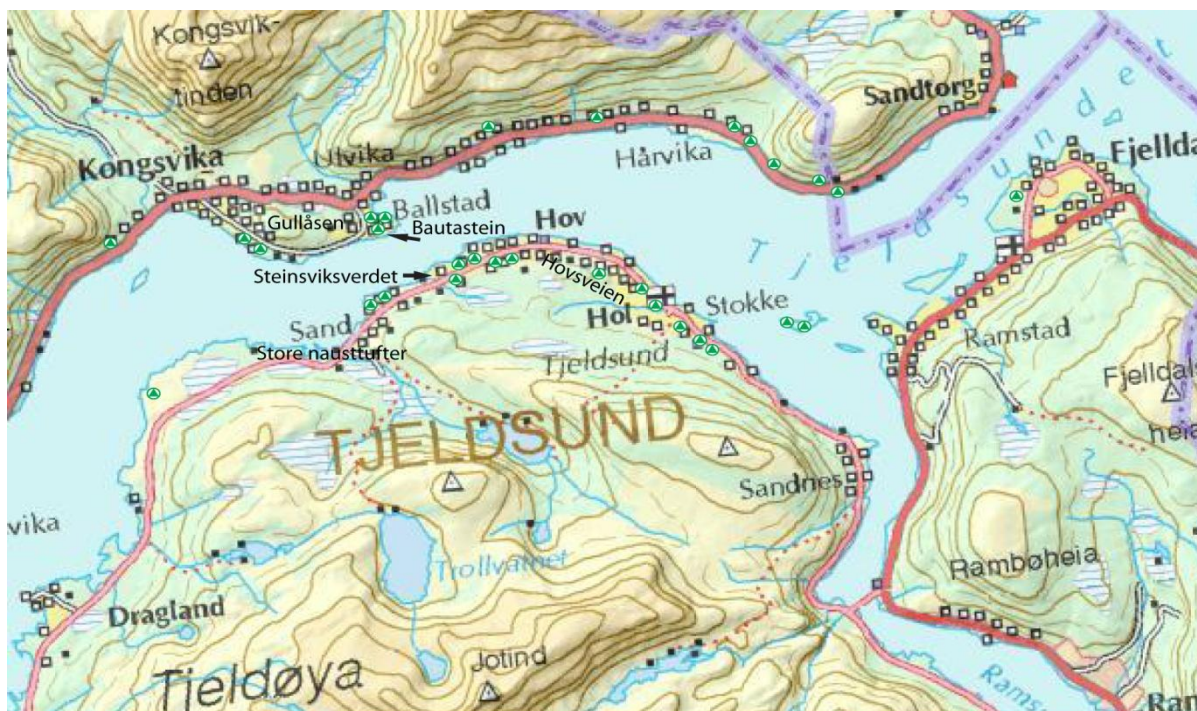
Kongsvik er en bygd i Tjeldsund kommune i Nordland. I en kilde fra midt på 1700-tallet, ”Justisprotokol for Salten sorenskriveri 1745-1750”, fortelles det at det ble funnet gull her. Kongsvikområdet er særdeles funnrikt, med blant annet de største nausttuftene i Nord Norge (40 meter), og Steinsvikgraven (ca 800 AD) med et av Norges mest praktfulle sverd (Bjerck 1995:12-15). Det var Povl Simonsen og Gerd Stamsø Munch som satte fokus på rettskrivet i en artikkel i 1970. De mente at minst 11 av gullgjenstandene som kilden beskriver måtte være gullgubber, og forsøkte å oppspore både funnstedet og gjenstandene. De mente å ha lokalisert dem i Nationalmuseet i København, der nettopp 11 gullgubber var merket som sannsynlig norske (Simonsen & Munch 1970). Morten Axboe problematiserte senere dette (Axboe 1981).

Rettskrivet, som forteller om gullfunn både i 1744 og 1747, beror på at gjenstandene ikke ble korrekt innlevert. På tingmøtet, datert 13.juni 1749, ble det protokollført forklaringer, og det kom frem at gullgjenstandene hadde skiftet mellom mange hender. Enkelte av gjenstandene var da tapt, men fogden hadde samlet det han kunne. På et vis tok 3 av gullblekkene veien til biskopen i Bergen, Erik Pontoppidan. Dette forteller han selv i ”*Det første Forsøg paa Norges Naturlige Historie*”, fra 1752. Axboe, som undersøkte dette nærmere, fant i Pontoppidans ”*Danske Atlas*” fra 1763 2 av disse gullgubbene avbildet, og klarte å lokalisere dem til København Nationalmuseum og British Museum (se kat. **K.havn 12** og **B.M. 1**) En tredje lik gullgubbe var å finne i København (**K.havn 13**) (Nielssen 1990:91, Axboe 1981).

I rettsprotokollen står det at skatten ble funnet under en steinhelle ”i en høy eller stenrøse som ligger til gaarden, øst-nordøst for husene”. Dette kunne tilsi en grav. Med utgangspunkt i dette forsøkte Simonsen ved befarings å oppspore funnstedet i 1962, men dette viste seg vanskelig. Da han ikke kunne finne graver, mente han at det måtte dreie seg om et depot, - et offer eller skjulested (Simonsen & Munch 1970:128).

Fig.11: To ”utklipte” gullgubber (nederst) avbildet i Pontoppidans Danske Atlas (1763) (Etter Axboe 1981).

 = Jernaldergravhauger

Fig.12: Kulturminner ved Kongsvik og nabogården Hov (Gislink Kartverk, redigert).

Ifølge den lokale tradisjonen skal funnet ha blitt gjort i åsen øst i Kongsvika, og området bærer fortsatt navnet Gullåsen. Retningen passer godt overens med beskrivelsen i rettsprotokollen og gammeltunet i Kongsvik. På folkemunne mener man at det var høvdingen fra tvers over sundet (fra den gamle sentralgården Hov) som kan ha gjemt kostbarhetene i ufredstid. Simonsen og Munch bemerket ingen av disse stedsnavnene i 1970 (Nielsen 1990:92-93, Bjerck 1995:8,14).

Dersom Axboe har rett i at Pontoppidans avbildning tilsvarer gjenstandene i København og London, befinner gullgubber fra Kongsvik seg utenlands. De (**K.havn 12** og **B.M. 1**) er da de første definitive "utklippede" enkeltfigurene påvist i Norge. Det skal til sist bemerkes at gullgubbene Pontoppidan avbildet bærer store likheter til en bronsefigur fra Illerup på Øst-Jylland (fig.13). I et våpendepot (200 AD) ble figuren funnet som pyntbeslag på et sverd-bandolær (Ilkjær 2000:8,90).

Fig.13: Bronsefigur fra sverd-bandolær (Etter Ilkjær 2000).

Kjørse-funnet (1810)

I bygdeboka for Hemne kommune i Sør-Trøndelag, finnes en beskrivelse av et lokalt gullgubbefunn. Her står det at stiftsprost Angell i 1810 sendte 2 gullgubber til Nationalmuseet i København. Funnet skal ha blitt gjort ved en åkers opparbeidelse på Kirkesæter i Hemne. Forfatteren av bygdeboka bemerker i forordet at han konsekvent bruker navnet Kjørse om Kirkesæter, da gården er den største og eldste i bygda, og at den aldri har vært noen sæter. Han påpeker også at funnet er gjort under den dansk-norske unionen; og at gullgubbene fra Kjørse dermed sannsynligvis befinner seg i København, men at de ikke lenger kan identifiseres (Hallan 1959:11,41).

August 1773 skrev Gerhard Schøning om "Kirksæter" og gårdene i området i en reiseskildring. Han bemerket at "*paa alle disse Gaarders Marke finnes adskillige Kjæmpe-Høie*" (Hallan 1959:72). Og i boken "gammeltida", som er en lokalhistorisk samling av gamle beretninger fra Hemne, er en gravhaug på Kjørselandet nevnt. Det beskrives at "nede ved Rotvatnet nedenfor Kjørsegården var det i gamledager en stor gravhaug". Folk mente at det lå store skatter gjemt der (Sødal 1969:242). Det kan slås fast at det ved Kjørse fantes store gravhauger. Slike settes gjerne i sammenheng med tilsvarende stor makt (Stenvik 1996:79).

Kan gullgubbene være fra en lokal hallbygning eller fra nettopp en haug? Det opplyses at gullgubbene ble funnet ved en "agers *oparbeidelse*" (Hallan 1959:41). Dette leser jeg som opprettelse av åker (nyrydding). I den sammenheng kan det være grunn til å bite seg merke i årstallet 1810. I krigsårene 1807-1814 herjet Napoleonskrigen. Danmark/Norge lå i krig med England og var lenge avskåret fra kornforsyning pga. den engelske blokaden. Det var hungersnød og uår i Norge, og ifølge bygdeboka var 1810 et svært hardt år for Hemne.

Ifølge Frans-Arne Stylegar er det kjent at svært mange gravhauger ble utpløyet for å øke dyrkningsarealet i Norge i denne perioden. Han henviser til ødeleggelsene av det store Oddernes-feltet ved Kristiansand (Stylegar 2004⁸). Kan noe tilsvarende ha skjedd på Kjørse gård? I så fall vil gullgubbefunnet her skille seg fra funnene i hustuftkontekst. Gullgubber fra gravkontekst er kjent fra Bolmsö i Småland, (Lamm 2004:62-64) og muligens Borge, Østfold og Kongsvik, Nordland.

⁸ <http://arkeologi.blogspot.com/2004/12/kjempegravene-p-oddernes.html>

Tove Jakobsen og Christian Adamsen skrev i 2007 om opprettelsen av Oldnordisk Museum i København. Her renskrev de Oldsagskommissionens protokoll for de tidlig innkomne funn, og stiftsprost Angells brev var ført. Møtet er datert 20.september 1810. Angell hadde ifølge protokollen mottatt funn av herr Must. Funnene sendte han til biskop Münter i København sammen med brevet fra Must (Jakobsen og Adamsen 2007:217-218). Brevet fra Must er med hjelp fra Morten Axboe skaffet til veie fra arkivet, og er oversatt i appendiks (s. 102). Brevets innhold samstemmer med opplysningene i bygdeboka. En viktig opplysning i brevet, er Musts omtale av gjenstandene som ”guldbilleder”. Ordvalget sannsynliggjør gullgubber med patriseavtrykk. To av de stemplede gullgubbene som befinner seg i København stammer sannsynligvis fra Kjørse.

Funn i Borge og Sandsvær? (Før 1825)

Fig.14: Borge kirke i jordbrukslandskapet (Eget foto).

Et metallsirat med et omfavnende par skal ha blitt funnet ved Borge kirke i Østfold. Det var ifølge Erling Johansen (1978) Nicolay Nicolaysen som gjorde oppmerksom på dette i ”*Norske Fornlevninger, En Oplysende Fortegnelse Over Norges Fortidslevninger*” utgitt i 1862.

Nicolaysen: ”*I en gravhaug ved kirken fandtes før 1825 ”et sirat”, som utgjorde no. 37 i generaladjutant Holcks antikvitetsamling, men ikke medfulgte, da denne samling blev overdraget til Bergens Museum. Holck siger i sin katalog, at stykket, som det syntes, var af messing og forestillede en mand og en kvinne i omarmende stilling, manden med hjelm eller stridshue paa hovedet. Holck tilføjer at et lignende tilforn var funden i en gravhaug i Sandsverv ved Kongsberg*” (Johansen 1978).

Ole Elias Holck (1774-1842) ble for ettertiden best kjent som offiser og politiker (som en av de første av Eidsvollsmennene som talte for selvstendighet). Sommeren 1814 lå han utplassert med det Bergenusiske infanteriregiment i en kortvarig krig mot svenskene i Østfold. Holck skal ha vært historieinteressert og samler av oldsaker. Kanskje var det ved utplasseringen i Borge at han kom over siratet? Samlingen donerte han til Bergen Museum da dette ble grunnlagt 1825 (Store Norske Leksikon⁹). Det var i katalogen over Holcks oldsaker at Nicolaysen fant opplysningene om et sirat fra Borge kirke. Verken gjenstanden eller Holcks katalog eksisterer lenger, og til tross for iherdige forsøk på å gjenfinne dem, har man kun Nicolaysens opplysning å støtte seg til. Holck kjente også til et funn fra Sandsvær kommune i Kongsberg, dette er foruten hans opplysning helt ukjent (Johansen 1978, Stylegar 2003:319).

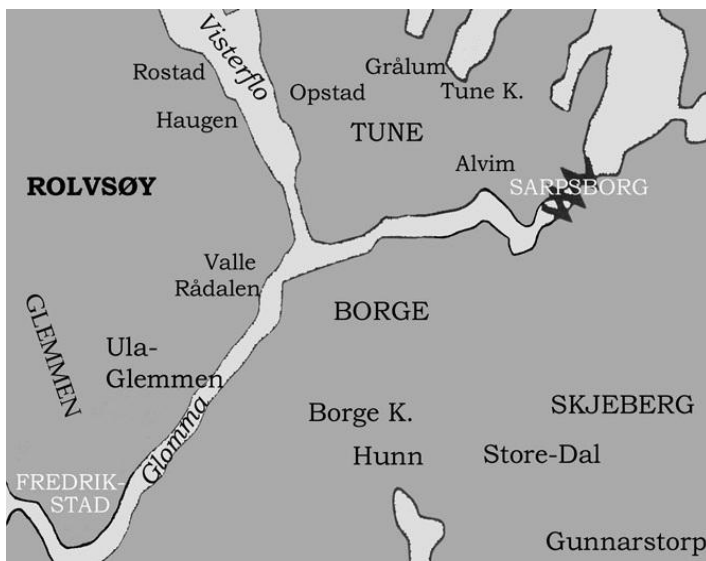
⁹ http://www.snl.no/nbl/biografi/Ole_Holck/utdypning_%E2%80%931

Et sirat er et ornert metallstykke, og beskrivelsen av det omarmende paret mente Johansen pekte mot en gullgubbe (Johansen 1978). Denne tolkningen er problematisk, da Holck ifølge Nicolaysen presiserte at gjenstanden var av messing. Ifølge Frans-Arne Stylegar kan det heller være snakk om en patrise (et produksjonsstempel) som ble funnet ved Borge kirke. Patrisene, som ble brukt til å stemple avtrykket i gullet, er i de senere år dukket opp i forbindelse med gullgubbefunn i Danmark og Sverige (blant annet på Sjælland, Bornholm og i Uppåkra). Disse er av bronselegeringer, eller messing som man kalte det på Holcks tid (Stylegar 2003:319) (Se fig.15:). En annen mulighet er at den beskrevne gjenstanden er et gullgubbemotiv stemplet i bronseblekk. To slike ”bronsegubber” er funnet på Bornholm (Watt 2008:46).

Fig.15: Patrise av bronselegering og den tilsvarende produserte gullgubbe (Etter Watt 1991, Ratke 2009).

I hvilken ”gravhaug ved kirken” ble så siratet funnet? Borge kirke inngår i det som kalles Tunekomplekset, et område som ifølge Stylegar oppviser en rekke karakteristika som særmerker jernalderens maktsentra. I området nær kirken er det registrert flere gravhauger fra yngre jernalder. Lenger unna finnes dessuten de store gravfeltene Hunn og Store-Dal (Stylegar 2003:320-322). Det er med andre ord vanskelig å plassere funnet. Ifølge tradisjonen ble Borge kirke på 1100-tallet bygget over et hedensk gudehov. I biskop Eysteins

Jorderegister, eller ”Røde Bog” av 1397, opplyses det dessuten at Borge var tingsted/ stevneplass (Veel 1961:11-13, Pettersen 2008:35). Kirken danner i dag siluett på en høyde i det frodige åker-landskapet, og gir klare assosiasjoner til Mæreshaugen.

Fig.16: Tunekomplekset (Etter Stylegar 2003).

DEL II

Presentasjon og analyse av sagalitteraturens Mære

Kontekstanalyse på tre nivåer: landskap, bygning, og umiddelbar nærhet

Motivanalyse med diskusjon av tidligere tolkninger

Sakralitet og fruktbarhetsaspekter

Oppsummering og avsluttende bemerkninger

Detaljanalyse: Snorres fremstilling av hov og hovsritualer

Som nevnt innledningsvis skal jeg teste middelalderens beskrivelser av hov (Mære og Lade) mot arkeologiske data, for å se om de er samsvarende og/eller motstridende. Det er beskrivelsene i tre av kongesagaene (av Snorre Sturlason, ca 1220-tallet) som presenteres. I analysen vektlegges gjenstander og bygningsbeskrivelser, for å se om disse faktisk ble funnet under utgravningene på Mære, og for å se om objektene også kan knyttes til andre gullgubbelokaliteter. Funnsituasjonen og de handlinger som beskrives i sagaene kan kanskje gi indikasjoner på gullgubbers funksjon. Alle uthevninger i utdragene er egne. Enkelte elementer vil diskuteres mer inngående i andre deler av avhandlingen.

Håkon Den Godes Saga (Avsnitt 14, 17 og 18)

Avsnitt 14: ...Alle skulle ha med øl til dette gildet; det ble også slaktet allslags småfe og likeså hester, og alt blodet som kom av dem ble kalt laut, og det som de hadde blodet i ble kalt lautboller; med lautteinene skulle de farge stallene helt røde av blod, og like ens veggene i hovet både innvendig og utvendig, og de skulle skvette med dem på menneskene; slaktet skulle de koke til mat til gjestene. Det skulle være ildsteder langs midtgulvet i hovet og kjeler over dem. En drikk skulle bæres omkring ilden, og den som holdt gildet og var høvding skulle signe drikken og all blotmaten, først skulle Odins skål komme - den drakk de til seier og makt for kongen sin – og så kom Njords skål og Frøys skål til godt år og fred.

Ifølge Snorres beskrivelse foregår ritualene i bygninger som kalles hov. I denne bygningen var det ildsteder langs midtgulvet, og staller (dvs. altere). Som vist har det blitt utgravd og demonstrert bygninger med gullgubber, som betraktes som rituelle på Mære, Borg og Hov. På Borg ble det funnet flere ildsteder langs midtgulvet, og et stort (i samme rom som gullgubbene ble funnet) så som sagt ut til å ha hatt en rituell funksjon. Mære-utgravningen førte ikke til funn av ildsteder, men her hadde senere kristne graver ødelagt de midte deler av bygget. Det er altså en mulighet for at bygget kan ha hatt sentralt ildsted, slik Snorre beskriver. På Hov ble det funnet skjørbrent stein sentralt i bygget (sammen med gullgubber), sannsynligvis etter et ildsted. Snorres beskrivelse korresponderer. Det må påpekes at romsentrerte ildsteder ikke i seg selv kan fungere som indikator på rituelle rom, da dette forekommer helt vanlig i profane bygninger fra jernalderen.

Ved gildet skal det ha blitt slaktet småfe og hester til mat, og det skal ha vært kjeler over ilden. I ildstedene på Borg ble det funnet brente bein, men ikke i det 8 meter lange i rom C (hvor gullgubbene ble funnet). Dette store ildstedet var, som jeg har beskrevet, ”ryddet” til ny bruk, og ble tolket til å hatt en rituell funksjon (Munch 2003:260). På Hov ble det funnet hestetenner i tufta (Teigen 2007:73). På Mære ble det funnet beinrester etter hest og ”vanlige husdyr” (Lidén 1999:47). Etter religionsskiftet ble hestekjøtt tabubelagt, noe som ifølge Britt-Mari Näsström ikke lar seg forklare på annen måte enn at det hadde hatt en funksjon i hedenske ritualer (Näsström 2001:129). Funnene er samsvarende med Snorres skildring. Det er verken på Mære, Borg eller Hov funnet kjeler.

Avsnitt 17: Før når han (kongen) hadde vært til stede der det var blot, hadde han alltid brukt å få mat i et lite hus for seg og sammen med noen få menn, men bøndene klaget på at kongen ikke satt i høysetet sitt når det var best mat og størst glede; jarlen bad ham gjøre så, og så ble det til at kongen satte seg i høysetet. Da hornet var fylt første gang, talte Sigurd jarl for drikken og signet den i Odins navn, og drakk kongen til av hornet.

Snorres beskrivelse av at bøndene klaget, tyder på at kongen også denne gangen først oppholdt seg i et lite hus. På Mære ble det påvist et lite bygg, uavhengig av bygget med gullgubbene, øst på flaten (Lidén 1999:29). Høysetet som omtales, kan ifølge Lidén være sporet i strukturene C1-C4 (se s.25). Slike spor ble ikke påvist ved Borg og Hov, men dette kan forklares med at høysetet var et uavhengig møbel som ikke gav avtrykk i gulvet. Høysetet kan i tidens løp forsvunnet ved nedbrytning, eller eventuelt være fjernet fra bygget. Opplysningen om at man drakk av horn i hovet, kan passe til et funn av endebeslag til et drikkehorn på Hov.

Avsnitt 18: Utpå vinteren ble det stelt til jul for kongen inne på Mære, men da det nærmet seg jul, satte de hverandre stevne de åtte høvdingene som stod for blotene i hele Trøndelag. Det var fire fra ytre Trondheimen: Kår fra Gryting, Asbjørn fra Medalhus, Torberg fra Værnes og Orm fra Ljoksa, og av inntrønderne var det Blotolv fra Olveshaug, Narve fra Stav i Verdalen, Trond Haka fra Egge og Tore Skjegg fra Husabø på Inderøya. Første dag i gjestebudet gikk bøndene på kongen og bad ham blote, og lofte at ellers skulle det gå ham ille. Sigurd jarl gikk i mellom og meklet, det gikk da så langt at kong Håkon åt noen biter hestelever, og han drakk alle de minner som bøndene skjenket i for ham uten å slå kors over dem.

Det viktigste poenget med dette avsnittet er at ingen av de navngitte høvdingene selv kommer fra Mære, noe som antyder at Mære ikke var en gård, eller at gårdsfolket her var for ubetydelige til å nevnes. Sistnevnte alternativ mener jeg er usannsynlig, da det også presiseres at det var de tilreisende som stod for blotet. Snorres ordbruk antyder ikke at Mære hadde en delt hov- og gårdsfunksjon, med en hall til både sakral og profan bruk, slik det er foreslått blant annet på Borg (Munch 2003:253-254). Det har vært poengtert at de høvdingene som nevnes kom fra gårder der de tidligste kirkene i Trøndelag senere ble bygget (Røskaft 2005a:305). Driking underlagt en dypere mening, og spising av hestekjøtt, blir igjen beskrevet som viktige deler av hovs-ritualer.

Olav Tryggvasons Saga (Avsnitt 59, 65 og 67-69)

*Avsnitt 59, 65 og 67: Så seilte han (Tryggvason) inn til Lade og lot **hovet rive ned** og tok alt **gullet og pynten av guden** og ut av hovet. Fra **døra på hovet** tok han en stor **gullring**, som Håkon jarl hadde latt gjøre. Så lot kong Olav **hovet brenne**. ...Jeg vil bli med dere dit dere har **det største blotstedet**, og se på skikkene der. Så kan vi senere rådslå om hva for en skikk og tro vi skal velge å ha, og så kan vi bli enige alle sammen. ...Til slutt ble det avtalt at det skulle være midtsommersblot inne på **Mære**, og dit skulle **alle høvdingene og mektige bønder** komme, slik som skikken var. Der skulle også kong Olav komme. ...**(Olav Tryggvason): "Vi ble enige om at vi skulle møtes på Mære og stille til et stort blot der. Men skal jeg omvende meg og blote i lag med dere, da vil jeg la stille til det største blot som er brukelig, jeg vil ofre mennesker. Vi skal velge de største menn som er her til det, og gi dem til gudene". Han sa at dem ville han ofre for godt år og fred.***

I Lade-hovet beskrives en guddomsfigur med gull og pynt. Ingen slike figurer er påvist ved Mære, Borg eller Hov, men gullgubbene som er funnet kan ha hatt funksjon som gudepynt. Det er ved Mære også funnet flere blekk av upreget gullfolie (Jørgensen 2008:31). Kanskje har dette vært festet på en gudfigur. Det fortelles at hovet hadde dør, og at denne hadde en ring av gull. Noe slikt er ikke funnet ved de norske gullgubbelokalitetene, men i tilknytning til bygningen med gullgubber (som er tolket som hov) i Uppåkra (Skåne) ble det funnet en svært stor dørring av jern. Ringen hadde fire knopper, og ble satt i sammenheng med spesielle ringer (med knopper) avbildet på gullbrakteater (Larsson & Lenntorp 2004:25-29).

Det slås fast at blotstedet (les:hovet) Mære var det største blant flere hov i regionen. Størrelsen på blotsteder varierte ifølge Snorre. Sporene på Mære var så ødelagt av yngre bygg og inngrep, at Lidén umulig kunne avgjøre noen utstrekning av bygget. Som jeg har gjort rede for, varierer størrelsen på tuftene der gullgubber blir funnet mye (se s.29). Menneskeoffer blir i fortsettelsen av Olav Tryggvasons saga ikke iverksatt, men trusselen indikerer at slikt kan ha forekommet. I skjelettmaterialet fra gravene ved Mære, opplyser Holck at hele 15 mannlige individer hadde huggskader i hodet, men disse gravenes kontekst/datering opplyses ikke (Holck 1969:64). Ingen spor etter menneskeoffer ble påvist ved Hov eller Borg.

*Avsnitt 68 og 69: Da han (Olav) kom inn på **Mære**, var alle trønderhøvdingene kommet dit, de som stod mest imot kristendommen; de hadde med seg **alle de storbøndene som før hadde hatt med blotene der på stedet**. Det ble satt **ting** med fulle våpen, og kongen bød folket ta kristendommen. Jernskjegge svarte for bøndene på kongens tale; han sa at bøndene ville nå som før at kongen ikke skulle **bryte lovene** for dem. ”Vi vil at du skal blote, konge”, sa han, ”slik har andre konger gjort **her før deg**”. ...Nå gikk kong Olav inn i **hovet** sammen med noen få av sine egne menn og noen få av bøndene. Kongen kom inn **der gudene var**, der satt Tor og var høvding for alle gudene, **prydet med gull og sølv**. Kong Olav løftet opp en gullslått piggstav med øks på som han hadde i handa, og slo Tor så han falt ned av **stallen** (alteret) han **stod** på, og så løp alle kongsmennene bort og skubbet alle gudene ned av **stallene**.*

Selv om Tryggvason hadde konvertert de blotsansvarlige ved sitt gjestebud, møter han storbønder som tidligere hadde holdt blot på Mære. Snorre understreker dermed at samlingen på Mære var tradisjon. Det opplyses at Mære også fungerte som tingplass, og at de førkristne ritualene var lovbelagt. Forbindelsen tingstedslokalitet og gullgubbelokalitet kan sees i funnet fra Hauge. I funnets antatt nære omgivelser, finnes stedsnavnet Tinghaug (Magnus 1975:11). Også ved Borge kirke i Østfold skal det ha vært tingplass (Veel 1961:11-13). Parallellen kan ikke spores på de andre lokalitetene i Norge. I sagateksten går det frem at det i hovet på Mære (som på Lade) var guder prydet med gull og sølv. Sølv ble ikke funnet ved utgravningen. Gudene var plassert på staller (dvs. altere), og Tor beskrives som den ypperste. Torsfiguren er ifølge Snorre både sittende og stående. Beskrivelsen kan forklares med at figuren var en stubbe eller stakk uten bein (se s.60).

Olav Den Helliges Saga (Avsnitt 107-109)

Avsnitt 107 og 108: ...Det ble fortalt kongen at alle **skålene ble signet i æsenes navn** på gammelt hedensk vis (inne i Trondheimen). De fortalte videre at det ble drept **naut og hester**, og at **gudestøtter** ble rødfarget med blodet, og det var bloting, og det ble sagt at det var **for å få bedre år**. ...Lenger utpå vinteren ble det fortalt kongen at inntrønderne hadde samlet seg i **mengder på Mære**, og der var det stor blot **midtvinters**, da blotet de for å få **fred** og en **god vinter**. Da kongen mente å ha visshet for dette, sendte han menn med bud inn i Trondheimen og stevnte bøndene ut til byen. Kongen klagde på bøndene, og sa de hadde hatt midtvintersblot. Olve fra Egge svarte at det bare hadde vært julegjestebud og samdrikkelag. - ”**Mære er et stort sted**, og der er det **store hus**, og det er store bygder omkring, og folk syntes det er moro å drikke mange sammen der”...

Det fortelles om gjestebud der det drikkes og besverges over skåler, noe som viser at drikkingen ikke bare foregikk av horn. I bygget tolket som hov på Uppåkra, ble det funnet en glasskål sammen med et metallbeger i et depot (se fig.40) (Hårdh 2003:46-47) Også ved denne anledningen på Mære ofres hester og naut (fe). Gudefigurene blir nå nærmere definert som støtter, og forklarer beskrivelsen sittende/stående. Ved denne episoden skriver Snorre om mengder av mennesker på Mære. Det er usikkert om dette skal forstås som i hovet, eller omkring det. Størrelsen på Mære-bygget ble som sagt ikke fastslått arkeologisk. Mære omtales dessuten som et stort sted med store hus. Dette utsagnet peker altså mot flere bygninger, og gir inntrykk av Mære som gård. Her ligger altså muligheten for hovet som inkorporert i en større bygning (les:hall).

Avsnitt 109: (Toralde sier) - ”De har for skikk å holde et blot om **høsten** og ta imot vinteren, et annet **midtvinters** og et tredje **mot sommeren**, da de tar imot sommeren. Det er **tolv** av dem som **skiftes** til om blotsveitslene, og nå i vår er det Olve som skal holde gjestebudet. Han har et svare brev på **Mære** nå, og alt det de trenger til gjestebudet, er **ført dit**.” Kong Olav samlet da hæren sin på 300 mann, og seilte inn fjorden. Han kom til **Mære** om natten, og det ble straks slått mannring om **husene**. Så ble Olve tatt til fange der, og kongen lot ham drepe og en god del andre også. Kongen tok all gjestebudskosten og lot den flytte ned til skipene sine, og likeså alt det folk hadde ført dit, både husbunad, klær og **kostbarheter**, og det delte han som hærfang på folkene sine. Så stevnet kongen ting med bøndene. Han omvendte hele folket der til den rette tro og satte prester **der** og **lot bygge kirker** og vie dem.

I dette avsnittet går det frem at det er tolv personer som skifter på å holde blotsritualet, og at det som trengs til gjestebudet føres til Mære. Dette indikerer på nytt at Mære ikke var noen gård, eller i det minste ingen stor ressurssterk gård. Forrådet eller gjestebudskosten må innføres utenfra. At det allikevel er flere hus i området går frem. I eller ved hovet ble det, ifølge Snorre, ført kostbarheter. Rike funn foruten gullgubbene er arkeologisk påvist i bygningene på Borg og Hov. På Mære er det mindre kostbare gjenstander fra førkristen tid, men en smykkesperne fra ca 1000 AD ble som nevnt funnet rett utenfor vestveggen av kirken (Lidén 1969a:36). Mære fungerer igjen som tingplass, og Olav bygger så kirke ”der”. En kirke må altså ha blitt bygget rett etter millenniumsskiftet (1000 AD). Her korresponderer de skriftlige og de arkeologiske dataene (dette påpekte også Lidén 1999).

Gullubbers forbindelse til landskap og stedsnavn i Norge

De fleste gullgubbefunn stammer fra strategisk plasserte boplasser, sentralkomplekser eller ”fyrstelige hovedsteder” skriver Watt og Steinsland (Watt 2002:81, 2008:45, Steinsland 2005:416). Hvordan passer det norske materialet i denne rammen? En fellesnevner for de åtte norske gullgubbefunn, er at de dukker opp i fruktbare jordbruksområder, og i flere tilfeller nær strategiske vannveier. Jeg skal i det følgende se på hvordan lokalitetene orienterer seg.

Ved strategiske vannveier

På Østlandet er det funnet gullgubber på Hov, og ifølge kilder ved Borge og Sandsvær. Hovfunnet, ble gjort ca 50 meter fra vannkanten av landets største innsjø, Mjøsa. Lokaliteten ligger nesten helt i nordenden av innsjøen. Innsjøen går i sør over i elvene Vormo og Glomma (Teigen 2007:64). Borge kan sees som en del av Tunekomplekset som henvender seg mot utløpet av Glomma, Norges lengste elv (Stylegar 2003:320-322). Borge kirke (som funnet er gjort ”ved”) ligger 2,5 km fra elven. Det svært usikre Sandsvær-funnet kan ikke nøyaktig plasseres, men Sandsvær er et område preget av en annen av Norges lengste elver, Numedalslågen. Også her kan man ha hatt mulighet for transport ved hjelp av vannvei.

Hauge, sørvest i Norge, ligger langt fra kysten (ca 1 mil). Ca 1,5 km øst for Hauge gård ligger allikevel innsjøen Frøylandsvatnet som knyter deler av Jæren sammen. Stedene i Midt-Norge, Mære og Kjørse, henvender seg mot fjord og kyst. Det som i dag er Mæreshaugen skal i yngre jernalder vært en øy i den grunne Borgenfjorden (Lidén 1999:3). Dette passer godt med Snorres beskrivelse av Olav Haraldsons angrep, som skjer ved at han ”seiler inn til Mære” ” og bærer godset ”ned til skipene sine” (se s.46). Kjørse ligger innerst i en fjordarm (Hemn-/Snillfjorden), og er strategisk plassert ved et sund mot innlandet.

Fig.17: Mæres tilknytning til Borgenfjorden (Eget foto).

I Nord-Norge ligger Borg rett ved fjordarmen Indrepollen, mens Kongsvik ligger ved Tjeldsundet. Selv uten nøyaktige kurver for strandlinjeforsyvnning kan man fastslå at alle de norske lokalitetene har ligget strategisk til ved viktige ferdselsårer. Dette innebar gode forutsetninger for utstrakte nettverk og handel via skip.

I fruktbare områder

Mære ligger i hjertet av jordbruksbygdene i Nord-Trøndelag, og Borge troner på samme måte i en øy blant utstrakte jorder (se fig.14). Hauge ligger på Jæren, et av Norges beste landbruksområder. Ifølge Magnus skal jordbunnsforholdene der være så gode at de ikke trengte å dreneres ved primitivt jordbruk (Magnus 1975:142). Hov ligger i en slak østvendt li som strekker seg ut mot Mjøsa. Matjordslaget er stedvis tynt, og består av leirholdig jord øverst i lia, men nederst ved innsjøen er det samlet større mengder god matjord. Bygningen med gullgubbene ligger i området med denne beste og mest lettdyrkede jorden (Haraldsen 1995:137). Borg ligger på den mest fruktbare øya i Lofoten (Johansen 2003:25). Mønsteret er tydelig; gullgubbene dukker opp der det er gode agrare forhold og godt subsistensgrunnlag.

Oppe på plataåer

Borg ligger på en høyderygg (Herschend & Mikkelsen 2003:65). Mære ligger på Mæreshaugen og er godt synlig fra langt unna. Dersom funnet fra Borge kirke ble gjort rett ved kirken, er også dette et funn fra en bakketopp. Hauge funnet ligger ved Tu-plataået, blant de høyeste punktene på Jæren. En mulig intensjon bak denne lokaliseringen, kan være forsøk på gi stedene en monumental ramme.

Stedsnavn

Borge i Østfold er en del av Tunekomplekset. Funnet herfra føyer seg inn i rekken av andre Tune/Tuna-navn med funn av gullgubber (Ultuna, Eskilstuna og Svintuna). Ifølge Lidén ble et engstykke nord for Mære kirke kalt Helgvin, og knytter dette til funnet fra Helgö. Navnene kan ifølge Lidén og Holmqvist indikere hellige steder (Lidén 1969a:46,50, Holmqvist 1969:22). Ifølge Magnus Olsen er det klare tegn etter dyrkelse av vaneguder (Frøy, Frøya Njord) ved Hauge og Kjørse. Han peker på Frøyland/Frøylandsvatnet, Njærheim og Nærland ved Hauge, og Næløya (tidligere Njardøy) ved Kjørse (se Olsen & Schetelig 1909:25-27).

Stedsnavnet Hov er kanskje et kulturnavn som indikerer et nærliggende førkristent hov-bygg (Olsen 1915:163). Gullgubber dukket som sagt opp i en bygning på Hov gård i Oppland. Funnet i Kongsvik er gjort ved en annen gård ved navn Hov. Dette skal jeg se nærmere på.

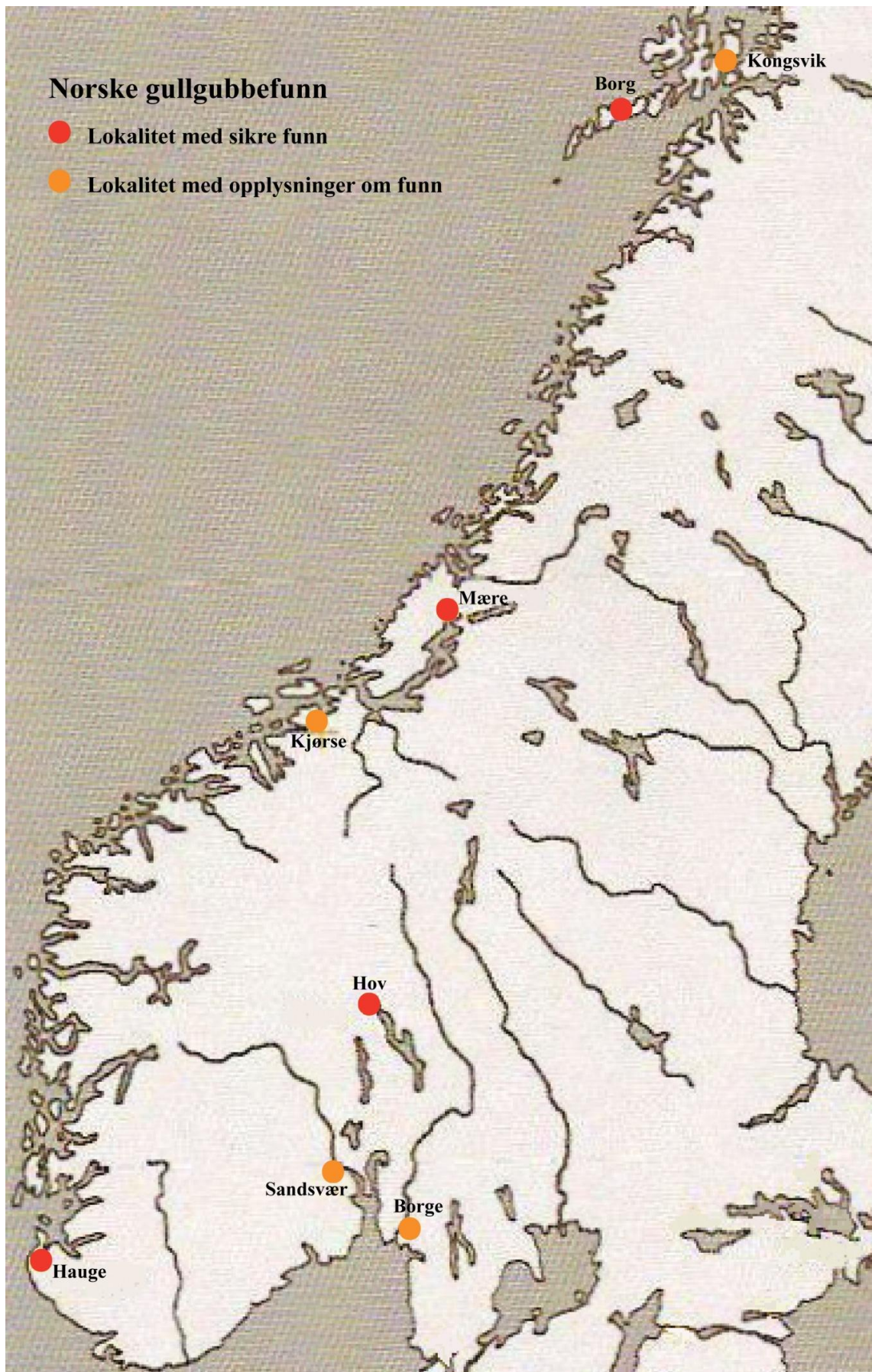

Fig.18: Utbredelsen av gullgubber i det norske landskapet. (Etter Ratke 2009, redigert)

Gullgubbers forbindelse til bygninger

Etter å ha sett på utbredelsen i et makroperspektiv, skal jeg nå se nærmere på de bygningene der gullgubber opptrer. Den klare majoriteten av gullgubber blir funnet i eller ved bygningstuffer som ofte har hatt lang brukskontinuitet (Watt 2008:45). I Norge er det gjort funn i sikker bygningskontekst på Mære, Borg og Hov, mens det i det øvrige Skandinavia er kjent en rekke tilfeller (bl.a. Helgö, Slöinge, Uppåkra, Toftegård). Bygninger med gullgubber dukker i flere tilfeller opp i relasjon til tidlige kristne kultbygg (Eskilstuna, Mære, Borg, Uppåkra) (Lamm 2004:62-65). Dette har ført til tanken om en sammenheng mellom kirkebyggene og bygningene med gullgubber (Lidén 1999:44, Näsman & Roesdahl 2003:285). Jeg skal i det følgende ta for meg sammenhengshypoteser og holdbarheten i disse.

Som jeg viste i tekstutdragene fra kongesagaene, fortelles det at førkristne ritualer foregikk i bygninger kalt hov, og at disse ble revet til fordel for kirker. Ifølge John McNicol tok Lorentz Dietrichson utgangspunkt i denne informasjonen når han i 1884 foreslo en utvikling fra hovbygg til stavkirker. Dietrichson påpekte at stavkirkene var blant det mest fremragende i europeisk trebygningskunst, men at det høye konstruksjonsnivået manglet et forutgående utviklingstrinn. Hovene i sagaene kunne være stavbygg og slik utgjøre en evolusjonær forløper til stavkirkene. Bruk av stavteknikk var påvist i Gokstadskipet (datert til ca 900 AD), og Dietrichson mente at elementer fra skipsbyggekonsten var overført til bygninger (Jfr. "treskipet langhus" og "kirkeskip") (McNicol 1997:57-64).

I en bygning på Uppåkra ble det påvist rituelle nedleggelse av gjenstander, blant annet gullgubber. Dette bygget mener man har vært reist i stavteknikk. Lokaliteten ligger tett opp mot Uppåkra kirke som dateres til 1100-tallet, men fordi ingen av de rituelle funnene kan dateres til vikingtid, er kultkontinuitet ikke påvist. Arkeologien har med utgravningen på Uppåkra i stor grad bevist Dietrichsons hypotese om førkristne, kultiske stavbygg. Både førkristen og kristen kult har vært lagt til stedet, men direkte kontinuitet kunne ikke påvises. Om den tidligste kirken på Uppåkra var reist som stavbygg er ikke undersøkt, og arkitektonisk kontinuitet er derfor heller ikke bevist (Larsson & Lenntorp 2004:3-5,12,42).

Dietrichsons idé om kontinuitet i form av arkitektoniske uttrykk, ble utvidet til tanken om kontinuitet også mellom førkristne og kristne helligsteders beliggenhet, dvs. debatt om kultplasskontinuitet (Andrén 2002:301).

Med kultplasskontinuitet menes en kirke bygget på samme plass, eller i umiddelbar nærhet til enten en bygning eller et sted hvor det har foregått førkristen kult. Stedsnavnsforsker Magnus Olsen argumenterte i 1915 for at opprettholdelse av samme kultsted kunne bevises gjennom stedsnavnene ved kirker. Han viste en klar tendens til at steder med navnet Hov opptrådte i tilknytning til middelalderkirker. Hov-navnets sammensetning med førkristne gudenavn (Njardarhof, Torshof) understreket dets sakrale art, og indikerte en tidligere nærliggende hovbygning, mente Olsen. Han pekte på 85 tilfeller av stedsnavnet Hov, som lå i umiddelbar nærhet til kirker (Olsen 1915:165-167, 1978:231, McNicol 1997:3,109-113).

Ifølge McNicol ble Olsen kritisert for å ha strukket ”på, eller umiddelbar nærhet” for langt når han gjorde overslag over antall hov-navn ved kirker. Hans resultater ble nedtonet, men uten at noen har kunnet komme opp med en forklaring på hellignavnets hyppige forekomst ved middelalderens kirkesteder. I dag er antallet før-kristne kultsteder forbundet med kirker redusert kraftig, og ved 90% av middelalderkirkene kan forholdet ikke spores. Dette utelukker allikevel ikke kultstedkontinuitet, men fordrer bare spørsmålet om hvor mange kirker som ble oppført i forhold til førkristne kultbygg (McNicol 1997:109-116).

I sagalitteraturen kan 6 sikre hov-helligdommer identifiseres: Trondenes, Mære, Lade, Gaule, Moster og Skiringssal, og 7 temmelig sikre: Melhus, Vedø, Gulen, Tune, Sæm, Konghelle og Helg-Øy. Til tross for det store antallet er bygningsbeskrivelsene vage. Dette utløste stor uenighet om hva de sagalitterære forfatterne mente med ”hov”. Når man etter hvert begynte å grave ut steder ved navn Hov i Skandinavia og på Island, dukket det opp bygninger fra jernalder. Problemet var at det dreide seg om gårdshus, ikke rene kultbygg. Olaf Olsen mente derfor at ordet hov ikke henspillet på en egen kultbygning, men på den gård som var sete for felles gudsdyrkelse. Han hevdet det først og fremst var ordet *horg* i sagalitteraturen som indikerte egne kulthus (McNicol 1997:26, Gunnell 2001:3-4, Olsen 1966:100,111).

Olaf Olsens avhandling (*Hørg, Hov og Kirke*) kom ut tre år etter Magnus Olsens død, og var ment som et oppgjør med de spekulative teoriene som hadde utviklet seg rundt kultplasskontinuitet. Olaf Olsen ender opp med egne gjetninger og tvetydigheter som ofte er selvmotsigende, hevder McNicol, og viser hvordan avhandlingen har blitt brukt som vektlodd både for og mot kultplasskontinuitet. Avhandlingen kan derfor ikke lenger benyttes som referanseverk mener han (McNicol 1997:156-165,179). Jeg er enig i at Olaf Olsens verk er tvetydig, men at den inneholder fruktbare tanker når det gjelder kultbyggenes utforming.

Selv om Olaf Olsen i avhandlingen går imot kultplasskontinuitet, foreslår han en arkitektonisk kontinuitet mellom førkristne kultbygninger og stavkirker (Olsen 1966:223-224). Når Magnus Olsen og Olaf Olsen blir satt opp i mot hverandre i tidligere forskningshistorie (eks.: McNicol 1997), er det først og fremst synet på kontinuitet i helligsteds plassering som skiller de to. Slik jeg forstår det foreslår de begge arkitektonisk kontinuitet, men med ulikt valg av utgangspunkt. De to har forskjellig syn på *horg* og *hov*, som omtales i sagalitteraturen.

Ifølge Magnus Olsen gjorde navnematerialet og eldre lovtekster det klart at kulten tilknyttet *horg* hadde en privat karakter vesentlig kun for gårdens egne folk. Ordet *horg* var dessuten mye eldre enn *hov*. Han hevdet horgene var gudsdyrkelsessteder ved steinaltre utendørs, og at disse ble fortrent av *hov*-helligdommene, som var egne tempelbygninger. *Hov* og *horg* fremstår som motsetninger hos ham (Olsen 1915:289-293). Olaf Olsen mente *hov* ikke skulle oppfattes som en utelukkende hellig bygning, men betegnelse på den gård og "fællesstue" der gudsdyrkelsen foregikk. Hvis det skulle være noe eget kulthus måtte dette være horgen. Dette var ikke store bygninger, men kun overbygg som skulle gi ly for kultbildet, mente han, og bemerker at disse kanskje også var anlagt ved gården. Som man ser er de to tolkningene egentlig svært nære hverandre. Den eneste forskjellen er at Magnus Olsen mente *hovet* avløste *horgen*, mens Olaf Olsen mente helligstedene var samtidige (Olsen 1966:100-101, 109-111).

I revisjonen av den betydningsfulle avhandlingen 30 år senere, opprettholdt Olaf Olsen sine standpunkter, men bemerket at han i større grad ville vektlagt koblingen *hov* - *gildehall*. De litt "luftige" ideene om *horg*-bygninger ville ikke ha kommet med, skriver han (Olsen 1995:126-128). Paradoksalt er det de deler av verket som tar for seg *horgets* utvikling, og som i stor grad bygger videre på Magnus Olsens tanker, jeg mener kan vise seg å være de mest nyttige. Her passer McNicols karakteristikk av verket som tvetydig. I dag kan det kanskje være mulig å bygge på tolkningene til begge forskere, for som jeg skal vise passer bygningene med gullgubber til både Magnus Olsen og Olaf Olsens beskrivelser.

Med utgravningene på Mære i 1966 (umiddelbart etter Olaf Olsens avhandling), slo deler av hans teori sprekker, og det kan virke som han følte seg presset. Gullgubbene som ble funnet der, var deponert på en underlig måte som indikerte at de var kultobjekter, og Lidén viste dermed at det under kirken befant seg en førkristen kultbygning. Olsen samtykket, men igjen ble det en ordduell om sammenhengende kronologi i overgangen hedendom-kristendom, svak stratigrafi, og lite fokus på selve bygningen (se Olsen 1969:25-27, Lidén 1969b:27-31).

På Mære kan Olaf Olsens forståelse av ordet *hov* som gildehall delvis ha fått sin bekreftelse, slik jeg ser det. Den førkristne bygningen hadde som nevnt både profane og sakrale trekk. I ettertid har det samme blitt fastslått på Borg, og her refererte man til nettopp Olsens tese (Näsman & Roesdahl 2003:285). At hovet var en hallbygning på sentrale høvdingseter, som skiftet mellom rituell bruk og hverdagsliv, ser i det hele tatt ut til å ha blitt anerkjent i dagens forskning (Eks.: Røskaft 2005b:183, Anglert 2006:170). I tilfellet Mære, må det tas forbehold om mangel på avgrensning når det gjelder bygget med gullgubbene. Sporene strekker seg ikke lenger enn litt over halvparten av den 20 m lange middelalderkirken (se fig.6). De kan like godt utgjøre et ca 12 meter langt bygg, som en ”hall” med utstrekning utover kirkens vegger.

Kritikerne av Magnus Olsens standpunkter, bruk av norrøne kilder og Hov-navnet som indikator på en tidligere nærliggende hovbygning, vil få problemer med å bortforklare bygningen funnet i Oppland. De arkeologiske utgravningene av et bygg tolket som kulthus på en gård ved navn Hov, mener jeg må føre til gjenreist aktelse for hans arbeid. Foregangspersonene for kulplasskontinuitet vil der også kunne påpeke nærheten til middelalderkirken Røyne (og evt. Vingrom kirke) (Teigen 2007:74). Bygget hadde ikke spor etter profan bruk, og Olaf Olsens forståelse av hov harmonerer ikke. Hans tese om små overbygde horg kan derimot forsvares. Lidéns teori om forbindelse mellom gullgubber og groper etter høysetestolper, var som tidligere nevnt en del av debatten på Mære. I kritikken foreslo Olsen at gropene kunne stamme fra trestøtter av guder, tilsvarende de Ibn Fadlan beskrev ved et handelssted ved Volga i 921 AD (Olsen 1969:26). Dette mener jeg også kanskje kan kaste lys over den store gropen påvist ved Hov (se fig.10) (Haraldsen 1995:142).

Som jeg skal vise var trestolper underlagt et rikt meningsinnhold. Det korte kultbygget på Uppåkra hadde påfallende store stolpehull (se fig.40) Dette ble som nevnt tolket som en del av stavbygget, men også som fundament for fire trefigurer av guder (Larsson & Lenntorp 2004:32). På Helgö ble gullgubbene funnet ved et enormt sentralt stolpehull, og på Mære måtte Lidén innrømme at Olaf Olsen kunne ha rett i at det var snakk om en horg, et overbygg for kultstolper (Lidén 1969a:49, 1999:46). Jeg mener det ikke nødvendigvis må være noe skille mellom kultstolper og konstruksjonsbærende stolper. I stavkirkene (Eks.: Heddal, Borgund og Gol) sees store bærende stolper med ansikter utskåret (se fig.38). Olof Sundqvist har bemerket at når gudene bygget hov (*Voluspå* str.7) brukes verbet *hátimbradr*, dvs. tømret høyt eller eventuelt tømret på en høyde (Sundqvist 2007:149). Kanskje forklarer dette byggene med gullgubber anlagt på plataer, og/eller bygget høye med kultstolper.

De første kirkene hadde liten flate (den minste Hurum, med 13kvm), og kunne romme svært få personer. Bygningene på Hov, Uppåkra (og kanskje Mære) har det samme preg. Det har vært foreslått at de små kirkene bare angikk et øvre samfunnssjikt av odelsbønder, og at de først og fremst kan ha vært en statusmarkering (som førkristne kultbygninger?) (McNicol 1997:182). Fra midt på 1100-tallet ble det nedfelt i Frostatingsloven at bøndene i Trøndelag skulle bygge kirkene i stein, og dersom trekirkene ble stående ble man bøtelagt (Ekroll 1997:276). Kanskje var dette et forsøk på en mer inkluderende kristendom, og kanskje samtidig et forsøk på å kvitte seg med trekirkene som liknet de hedenske kultbyggene.

Ifølge sagalitteraturen innførte kristningskongene i Norge religionen med makt, og Jan Brendalsmo har vist hvordan de første kirkene konsekvent ble lagt på stormenns gårder. Han siterer fra erkebiskop Jons kristenrett fra ca 1270; ”*man skal bygge kirke for Gud og ikke til egen makt eller råderett/fordel*” som understreker at nettopp dette var et problem (Brendalsmo 2003:237,241). Samme fenomen var svært tydelig ved utgravning i Lisbjerg nord for Århus i Danmark. En tidlig kirke (ca 1100-tallet) hadde etterfulgt en hovedbygning på vikinggården, og gårdskomplekset var rammet inn av innhegning. Husets dype vegggrøfter og svære stolpehull antydte et hus av betydelige dimensjoner (Jensen 2004:198). Kalle Sognnes hevder kristendommens krav om begravelser i vigslet jord må ha representert et stort problem i kristningsprosessen. Å kunne dokumentere forfedrenes kontinuerlige tilstedeværelse på gården med gravhauger var viktig i forhold til odelsretten. Sognnes mener de rikeste storbøndene kan ha løst dette problemet med å legge kirken hjemme på sin egen gård (Sognnes 2005:178-179). Dersom førkristne kultbygninger hadde samme private rolle, kan dette forklare hvorfor de dukker opp i bosetninger med rikdom.

Nilsson, Anglert og Söderberg har sett på arkitektoniske likheter mellom haller (kulthus) og kirker. De har påpekt at begge konstruksjoner har utpreget ”maktarkitektur”, og spor etter et behov for eksponering og overblikk. Faste plasser kan ha vært viktige i begge bygg. Hvis man tenker seg at høvdingen hadde vært midtpunkt for en forsamling i høysetet i hallen/hovet, mistet han denne rollen i kirkebygget. Fokuset ble isteden rettet mot presteskapet i koret, og høvdingen mistet grunnlag for opprettholdelse av sosiale relasjoner. Tapet av forsamlingens oppmerksomhet måtte eksponeres på andre måter. Kirkene fikk derfor høye vesttårn med emporier, opphøyde podier hvor eliten kunne ha fullt overblikk, og dominere rommet (Nilsson 2003:41, Anglert 2006:172-173 og Söderberg 2006:161-162).

Gullgubbers mulige forbindelse til høysete og (høysete-)stolper

Jeg skal nå sette fokus på gullubbenes opphopninger inne i bygninger. Ansamlingene ser ut til å henvende seg mot en spesiell struktur eller et helligsted i rommet. Ved utgravningene av Mære og Borg ble det som nevnt fremmet forslag om at dette helligstedet kunne være plassen for høysetet, og de stolper som omgav dette (Lidén 1999:41, Munch 2003:261). På Mære ble gullgubbene funnet i, eller nært inntil stolpehull uten takbærende funksjon, på Borg markerte det nordøstre hjørnet seg med en rekke eksklusive artefakter, og på Hov fant man blekkene i en stor steinfylt grop, sannsynligvis et stolpehull etter en diger stolpe. Jeg mener det derfor er nødvendig å nærmere belyse de forhold som er forbundet med høyseteinstitusjonen. Tradisjonen omkring høysetet ser nemlig ut til å ha vært sterkt forankret i Norge helt opp mot vår egen tid. Tallrike kilder vitner om gårdens æresplass, og de juridiske privilegiene og forpliktelsene dette setet medførte. Den grundigste oversikten over tradisjonen finnes i misjonær og religionshistoriker Emil Birkelis verker *Høgsættet* (1932) og *Fedrekult* (1943).

Høysetet hadde ifølge Birkeli i førkristen tid hatt en rekke funksjoner, både sosialt, religiøst og juridisk. Ved kristningen var institusjonen så sterk at setet vedvarte. De religiøse trekkene ble da utvasket i folketro og tradisjoner, som folk utførte uten helt å vite hvorfor århundrer senere. I de norske eventyr og sagn kan man se sporene. Setet ble pyntet til høytider med alt fra halmfigurer til kristne bilder, og man skålte for gårdsnissens lykkebringning, med æresplass i dette setet (Birkeli:1932:3,36 og 50). Gårdens beskytter ble i flere tilfeller også representert av en utskåret trekubbe eller husstøtte, som pga. overtro ble bevart i årenes løp som arvestykker. I Setesdal la man treskestaven i høysetet for å få hell med avlingen, og i Trøndelag la man fiskesnøret der for å få fiskelykke (Birkeli 1943:171 og 182). Slike skikker går sannsynligvis svært langt tilbake i tid, og høysetet som en rituell plass bør være en underliggende tanke i tolkningen av gullgubbenes kontekst.

Fig.19 Gullgubbe fra Bolmsö av sittende figur (i et høysete?) (Stockholm Museums Samlingar)

Setet stadfestet rang, det var symbolet på gårdens makt og myndighet. Det utjorde sammen med gravhaugen et konkret uttrykk for enheten mellom slekten og dens jordinnhav. Plassen ble derfor overført ved arv. Et teknisk uttrykk som er bevart helt opp mot vår egen tid; ”å sitte i arv” henspeler på dette, og finnes i Frostatingsloven. Ved blodsfeider var det en æressak å ikke sette seg i farens sete før han var hevnet. Dersom man var på flukt, var høysetet ansett som fristed, og angrep man noen her kvalifiserte det til strengere dom. Skulle man stevne noen til rettslig oppgjør måtte vedkommende påtreffes i høysetet, og var ingen hjemme skulle budstikken plasseres i setet. Å dø i høysetet var dessuten sett på som en verdig død (Birkeli 1932:4,44,45 og Söderberg 2005:198).

Et annet viktig aspekt, som Steinsland har tatt opp, er at høysetet var for både mann og kone. I bl.a. *eldre Frostatingslov* og *Eidsivatings kristenrett* går det frem at plassen var felles for husbondsfolket. ”Selv skal hver råde for sitt gods så lenge den kan sitte i høysetet, så kvinne som mann”. Flere ganger omtales også høysetet som ”hans og konas”. Det blir i denne sammenheng interessant at Birkeli hevder setet også var innrettet som seng. Ifølge Steinsland ble det avlagt ed på sengetilene ved giftermål, og med dette kan menes høysetestolpene. Høysetet kan altså ha vært meningsbærende på flere måter; et symbol på ekteskapet, rettmessig samliv, likeverdighet mellom mann og kone, og kanskje aller viktigst (og underliggende) slektens videreføring (Steinsland 1991:78-80, Birkeli 1932:22).

Det kan derfor poengteres at gullgubber som er funnet i en mulig høysete- (og kanskje ektesengs-) kontekst (eks.: Mære, Borg og Slöinge), har motiv av et tilsynelatende likeverdig og ofte amorøst par. Dette kan understøtte Ratke og Simeks tese om en gullgubbefunksjon i forbindelse med ekteskaps- ritualer (Ratke & Simek 2006:261).

Til tolkningen av noen frittstående stolpehull ved utgravningen av Mære, trakk Hans-Emil Lidén inn to islandske kilder; *Landnámabok* og *Vatnsdælasaga*. *Landnámabok* er en sagatekst som beskriver koloniseringen (landnåmet) av Island fra ca 870 AD. Der stadfestes høysetestolpers meningsbærende innhold, og igjen støter man på nettopp Mære. *Landnámabok* beskriver hvordan Toraddr den gamle, høvding og hovgode på Mære, utvandrer til Island. Når han forlater stedet tar han med seg ”*hofsmoldina ok sulurnar*”, - hovsmulden og søylene, som tillegges en helt spesiell verdi (Lidén 1969a:50).

I skildringene går det frem at høysetestolpene ble kastet over bord ved kysten for at de skulle flyte i land, og at de ved å peke ut tomten sikret lykken for bosettelsen. Dette ble gjort under bønn og besvergelses. De mange historiene om samme fenomen tyder på at ritualet ikke var noe engangstilfelle. Av de som sies å ha gjort det samme nevnes blant annet Ingolv Arnesønn, Øgmund Kormaksønn, Bjørn Ketilsønn, Hrollaug sønn av Ragnvald Jarl, Lodmund gamle, Torolv Mostrarskjegg og Tord Hrappsønn. Flere av disse settes i sammenheng med hovfunksjoner (Birkeli 1932:24-25). Skikken med å ta høysetestolper med hjemmefra som landnåmsmerke, er altså hyppig uttrykt i sagaene og ble også en del av den nasjonalromantiske bevisstheten på Island (se fig. 20).

Fig.20: Johan Peter Raadsig: "*Ingolf tager Island i besiddelse*" (1850) (Etter wikipedia¹⁰)

Vatnsdælasaga beskriver noe liknende som er interessant for denne redegjørelsen av gullgubbers potensielle sammenheng. Her fortelles det at Ingemund får et vektlodd med Frøy merket i sølv i gave av Harald Hårfagre. Ingemund oppbevarer loddet i en pung, men det forsvinner. Han får en spådom om at han skal komme til å reise til Island for å bosette seg der, og at han da vil finne det igjen. Ingemund utvandrer senere til Island og da han skal reise et hov på gården sin, og graver groper til høysetestolpene, finner han igjen loddet sitt (Lidén 1969a:51). Historien viser at figurframstillinger (av Frøy) knyttes til hov, høysetestolper og jorden under dem.

¹⁰ http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Ingolf_by_Raadsig.jpg

Olof Sundqvist mener at høysetet også kan ha hatt en kosmisk struktur. At det har vært oppfattet som en liminal plass, en terskel eller åpning mot den mytiske verden hvor man var ekstra mottakelig for utenomjordiske inntrykk. Flere kilder beskriver hvordan høvdinge og konger i dødsøyeblikket ønsket å plasseres i høysetet, eller hvordan folket ønsket at høvdingen skulle sitte der og utbringe gudenes skål for å sikre guddommelig godvilje. Birkeli var også inne på tanken at *ondvegi*, det norrøne navnet på høysete, kunne bety åndeveien (Birkeli 1932:118, Søderberg 2005:198, Sundqvist 2007:27). Men hvordan så høysetet ut?

Ifølge Gisle Jarkelln, som rekonstruerte et høysete til Lofotr Vikingmuseum på Borg, er man usikre på hvordan det har sett ut. Noen mener det må ha vært et enkeltstående møbel, andre at det har vært bygd inn i veggen mellom takbærende stolper. En dyrehode-stolpe fra Valö antas å stamme fra et høysete, og kanskje var det vanlig praksis å gi ærressetet en sterkere markering med høye bakre stolper. Jarkelln poengterer at denne formen for å markere setets høye rang også i dag benyttes på f.eks dommer- eller ordførerstol. Kanskje kan slike stolpemarkeringer ha satt stolpeavtrykk (som de på Mære?) (Jarkelln 1997:116-117).

Høysetemotivet er ifølge Steinsland godt kjent i den norrøne mytologien, blant annet gjennom Odins sete Lidskjalf. Høsten 2009 ble det under utgravning ved Lejre, sydvest for Roskilde, funnet en sølvfigur sittende i et høysete (fig.21) Den ble datert til 900-tallet, og viser tydelige dyrehodestolper (Steinsland 1991:67, Roskilde Museum¹¹).

Fig.21: Venstre: sete fra Lejre, (Roskilde Museum) , Midten: sete fra Heddal stavkirke (Foto: Katrine Dahl), Høyre: sete fra Lom, Gudbrandsdalen (Etter Unimus gjenstandsdatabase - C1629)

¹¹ <http://www.roskildemuseum.dk/Default.aspx?ID=310>

Ingen av eksemplene i fig.21 har stolper som kan ha etterlatt seg store hull, men de kan være uttrykk for et senere utviklingstrinn. Det som er interessant er at setene er utsmykket med dyrehoder. Kanskje kan dyrehodene sees som en utvikling fra hoder av guder. Lidéns tolkning av de fire tettstilte stolpehullene på Mære som spor etter høysete, ble kritisert av Olaf Olsen. Olsen hevdet det var mer sannsynlig at sporene stammet fra trebilder, lik de som beskrives av Ibn Fadlans på den skandinaviske handelsplassen ved Volga (Olsen 1969:26).

Slike hedenske stolper og trefigurer er godt kjent fra sagalitteraturen. Olav Tryggvason sier hånende til trønderne at deres Frøy er en av de ”tremenn” som Sviarne hadde stukket ned i Frøys haug for at guden kunne ha dem å ”leke med” (Olsen 1978:269). Og trefiguren som personifiserer guden Tor på Dale-Gudbrands gård, beskrives som mannshøy og pyntet med gull (Steinsland 2000:117) Med Larsson og Lenntorps tolkningsforslag i bakhodet, kan dette forklare gullgubbenes sammenheng med stolper.

At stolper (takbærende/attributt til høysetet) har hatt metaforiske egenskaper i den førkristne idéverdenen kan observeres i andre paralleller, og skriftlige kilder bekrefter dette. I blant annet Eldre Eidsivatings kristenrett forbys staver eller sokler i huset (Näsström 2001:137). En forlengelse av denne tradisjonen med stolper med åndelig nærvær, sees i fedrestøtter, kubber eller stolper utskåret som figurer med menneskehoder. Ifølge Birkeli overlevde ideene svært lenge, og som nevnt mottok trefigurer offer av mat og drikke ved f. eks julehøytid. Nærmere vår tid ble stolpefigurene kuriositeter, men navnene ble overlevert fra generasjon til generasjon. At figurene bar navn som Gudmund og Fakse, kallenavn på Odin og Frøy, trenger ikke være tilfeldig (Birkeli 1932:136-137).

Fig.22 Venstre: Fra Skjeberg, Østfold (ca 300 AD, ifølge Dahl 2007) (Eget foto). Høyre: Fra Nydam , Sør-Jylland (ca 200- 500 AD, ifølge Sanden 2001) (Etter Sanden 2001).

Yvonne Dahl har undersøkt antropomorfe trefigurer fra jernalderen, og har vist at fenomenet er svært utbredt og langvarig. Fra Norge finnes tilveksttekster på museene om en rekke slike figurer, men med mangelfulle opplysninger. Ifølge Dahl finnes 3 sikre funn; figuren fra Østfold (ca 300 AD), og to fra forskjellige steder i Vinje i Telemark (Øyvaagslid og Flotubud, datert til vikingtid). Hun har opplysninger om 15 andre norske (Dahl 2007:32, appendiks).

Stolpens opphav i treet må understrekes. Ifølge Andrén har det hellige treet en nærmest universell metaforisk mening, og var viktig i norrøn kosmologi. Verdenstreet fremstår som en kompleks, men hyppig tankefigur som dukker opp i flere varianter (*Mímameidr*, *Læradr*, *Yggdrasil*). De to første menneskene, Ask og Embla, skapes av trestammer, og de to eneste menneskene som overlever Ragnarok, oppholder seg i en trestamme (Andrén 2004:393-394,399). Gullgubbenes relasjon til (store) stolpehull har ført til tolkninger av stolpenes ”vesen”. Larsson og Lenntorp har foreslått at gullgubbene kan ha vært festet på stolpene for å representere det mytologiske treet Glasir, som ifølge Edda-diktningen hadde blader av gull (Larsson & Lenntorp 2004:42). På Slöinge ble gullgubber påvist ved en eikestolpe. Ifølge Back Danielsson var eiken en hellig tresort, hvilket kan ha hatt påvirkning på stolpenes meningsinnhold (Back Danielsson 2007:221).

Under alteret på Frösö kirke fant man i 1984 en stubbe omkranset av dyrebein. Beinene hadde slaktemerker og tilhørte både tamme og ville dyr, blant annet seks bjørner. Man tror enkelte av dyrene hadde vært hengt opp i (offer)treet. Den primitive offerformen tydet på et ritual langt tilbake i tid, men treet og beinene ble ved dendrokronologi og C¹⁴-datering plassert så sent som 900-1050 AD. Selv om det ikke var gullgubber som ble nedlagt, og selv om man ikke får svar på om treet var utskåret på noe vis, viser funnet at ofring til trær forekom helt opp til vikingtidens slutt. Stedsnavnet Frösö indikerer at Frøy var dyrket i området, og muligens var ofringens mål. I Jemtland finnes forøvrig hele fem hov-navn koblet til hver sin middelalderkirke; Hackås, Frösö, Norderön, Alsen og Ås (Näsström 1996:65-66, 2001:89).

Den mest berømte stolpen i Nordvest-Europa var saksernes helligdom Irminsul. Irminsul skal ha vært en veldig, oppreist trestamme som representerte søylen som bærer verdensaltet (*universalis columna* eller *axis mundi*) og vært gjenstand for utbredt kult. Den skal ha blitt ødelagt av Karl den Store i forbindelse med hans religionskrig mot sakserne på 700-tallet (Näsström 2001:81). Dateringen av fellingen sammenfaller med perioden gullgubbefenomenet var aktivt.

Ifølge Gunhild Kværness gir også de første kristne lovene i Norge klart uttrykk for at stolper var forbundet med bestemte skikker. I Eidsivatings Kristenrett I, 24 står det at ingen skulle ha stav (blotstolpe) eller alter, trolldomsredskap eller noe man kunne blote til eller noe annet som hørte til hedensk skikk. Om man hadde noe slik, og det kunne bevises, var man fredløs og rettsløs. Man mistet dessuten all eiendom (Kværness 1996:148-149).

Med utgangspunkt i Larsson og Lenntorp forslag om at kultbygget på Uppåkra kan representere et jordisk Valhall (Larsson & Lenntorp 2004:42), kan det være interessant å trekke frem Terry Gunnells forskning. Han har påpekt at navn på ulike konstruksjonsledd i taket på trebygninger kan vitne om norrøn tankeverden. Hovedstokkene i taket heter i dag fortsatt *ås* (som han henspeler på guder, -æsene), og disse holder oppe andre takelementer som fortsatt kalles dverger. Gunnell mener menneskene i jernalder kan ha forstått taket som himmel, og viser til opphavsdikt i norrøn prosa der verden bæres av de fire dvergene Nordri, Sudri, Austri og Vestri (Nord, Sør, Øst og Vest). Taket kan altså ha representert himmelen. Dette sannsynliggjør en metaforisk parallell også mellom takbærende stolper og verdensaksen (dvs. verdenstreet Yggdrasil) (Gunnell 2001:20-25).

Gullgubbers mulige forbindelse til drikkebegre

Når gullgubber blir funnet, er det ofte i umiddelbar nærhet til glasskår eller fragmenter etter drikkebegre (se fig.6, 24 og 40). Denne tendensen har vært lite påaktet og undersøkt, og jeg skal her undersøke den kontekstuelle relasjonen mellom gullgubber og drikkebegre nærmere. Analyse og refitting av skår ved gullgubbene viser at det i stor grad dreier seg om praktglass, og i ett tilfelle (Borg) med dekor av gull (Holand 2003b:216). På Uppåkra ble gullgubber funnet i sammenheng et praktbeger prydet med gullfolie (Hårdh 2004). Slike drikkebegre og horn dekorert med figurfremstillinger, er kjent fra andre funn (se fig.23). Figurene på disse bærer få likheter til de på gullgubber, og gullgubber er heller aldri blitt funnet festet til begre. At gullgubbene kan ha hatt funksjon som dekor på drikkebegre er dermed lite sannsynlig, men kan heller ikke helt utelukkes.

Fig.23: Venstre: Glassbeger fra folkevandringstid, Snartemo, Aust-Agder (Etter Hårdh 2004. Foto: Bengt Almgren). Høyre: Drikkehorn fra Taplow, England (Etter British Museum Collection Database).

Ved Borg-utgravningen i Lofoten ble det funnet en mengde glasskår av eksklusivt glass (se fig.24). Av disse klarte man å rekonstruere minimum 15-16 begre. Typologisk analyse av disse viste at de stammet fra hele epoken yngre jernalder. - 3 fra tidlig merovingertid, 5-7 fra eldre merovingertid/tidlig vikingtid og 5-6 fra vikingtid. Dette tilsier ett glass pr. generasjon (3 pr. århundre). Tre av disse mente man kunne stamme fra de britiske øyer, mens man antok at de tre andre kom fra kontinentet. Opphavet til de resterende var uklart. 75% av glassfunnene ble gjort i hovedrommet, hvor også gullgubbene ble funnet. 23 glasskår hadde rester etter gullfolie, og stammet fra et gullbelagt beger (Holand 2003b:211,216).

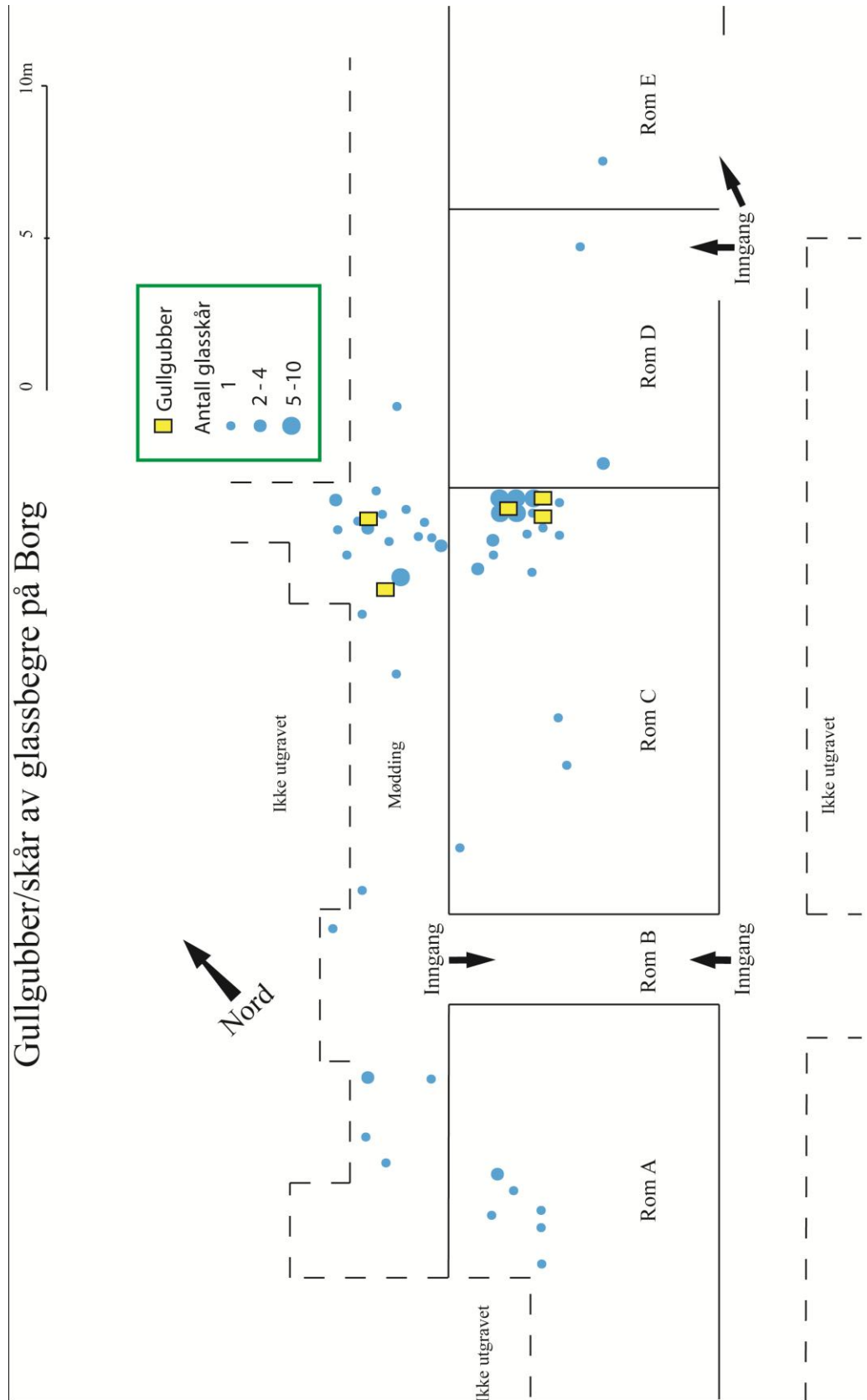

Fig.24: Gullgubber og glasskår i samme kontekst. Rekonstruksjon ved kombinasjon av to distribusjonstegninger. (Etter Munch et al 2003:213 og 251, redigert).

Et endebeslag til et drikkehorn i form av et dragehode i bronse, antakelig av irsk opprinnelse, ble funnet ved Hov-utgravningen (Teigen 2007:65). Materialet fra utgravningen på Mære ble revidert i 2007. Blant funnene ble det oppdaget glasskår etter et lysegrønt beger med pålagt tråd, og tolv små fragmenter av blått og ufarget overfangsglass¹² (Jørgensen 2007:31). På Hauges naborgård Tu på Jæren, ble det i gravhauger funnet flere praktbegre fra folkevandringstid. Et av disse var av grønt glass med blått overfangsglass (Magnus 1975:141, Hårdh 2004:61). Ved alle de sikre gullgubbefunn i Norge, Borg, Hov, Mære og Hauge, er det i nærområdet eller også i den umiddelbare kontekst funnet fragmenter etter eksklusive drikkebegre eller horn.

Forbindelsen kan følges videre på andre skandinaviske gullgubbelokaliteter. Et glass med gullornamentikk (tilsvarende de fra Borg) ble funnet på Helgö, Uppland. Her ble det forøvrig funnet enorme mengder glass (1600 fragmenter), alle i store konsentrasjoner sentralt i byggene (Lundström 1981:2, 2003b:219). Blant de fem langhusene på Toftegård, Sjælland (alle mellom 37 og 40 m lange) ble det funnet 127 glasskår formodentlig etter frankiske drikkeglass (bl.a. snabelglass) (Tornbjerg 1998:226-227). På Uppåkra ble det som nevnt funnet et stort metallbeger, men dessuten en stor glassballe og fragmenter etter drikkebegre. Av glassfragmentene har Berta Stjernquist rekonstruert et drikkebeger med fasett-dekorasjon (Stjernquist 2004:154-157,164). Disse eksemplene utgjør bare et utvalg, og jeg mener forbindelsen mellom gullgubber og fragmenter etter drikkebegre har stort potensiale for videre undersøkelser.

Av Snorres kongesagaer går det klart frem at kollektiv drikking og reservert skåling var forbundet med spesielle anledninger. Det blir beskrevet hvordan drikken (og implisitt drikkebeget) bæres rundt ilden, og inngår som et rituelt moment. Michael Enright har også studert andre gamle kilder (bl.a. *Beowulf* og *Maxim I*) og har vist hvordan drikkeritualer er en langvarig og viktig tradisjon i Europa (Enright 1996:7).

- “As far back as anyone can trace the tradition, Germanic concepts of contract, lordship, marriage, loyalty and community are all linked to the provision and distribution of liquor” (Enright 1996:95).

¹² T18842:172 og 173

Når de skriftlige kildene opplyser om hvor ladet med mening drikkeritualer var, og gullgubber dukker opp sammen med de flotteste drikkebegre som er kjent fra perioden, mener jeg dette må legges til grunn ved tolkning av gullgubbene som fenomen. I tillegg til funnforbindelsen, opptrer drikkebegre relativt hyppig som motivattributt på gullgubbene. Dette har det blitt grundig gjort rede for når det gjelder enkeltfigurer, dvs. enkeltstående manns- og kvinnefigurer som holder et beger eller horn. Rudolf Simek har ment at mannsfigurene oftest bærer beger, mens kvinnefigurene holder horn, og at dette kan indikere ulik drikk. Ratke har definert figurene med beger som en egen underkategori (Sturzbecher) (Simek 2002:478, Ratke 2009:38). Drikkebegre som motivattributt blant parfigurer har derimot vært lite behandlet, men også på disse dukker de opp (se fig.25).

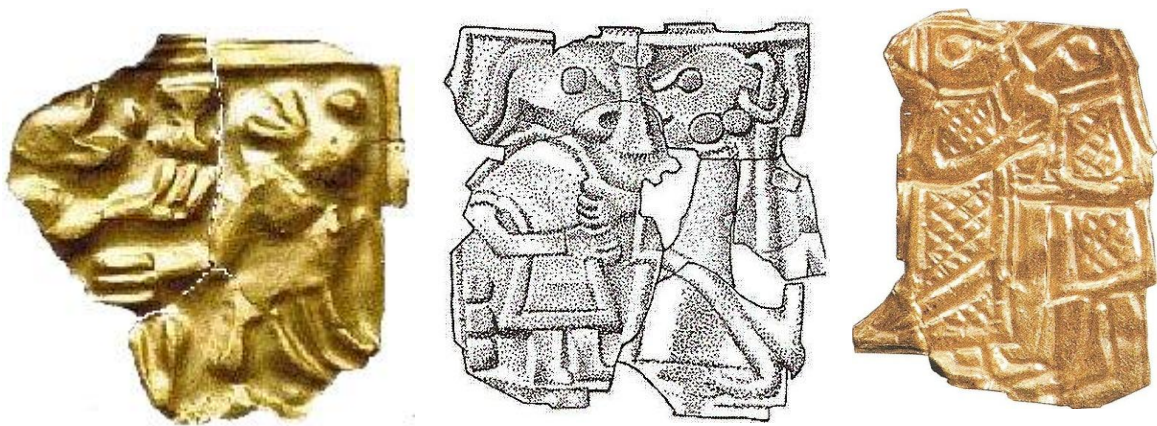

Fig.25: Parmotiv med drikkebegre? Venstre og midtre: Fra Helgö, (Etter Lamm 2004). Høyre: Fra Uppåkra. (Etter Barbaricum, Lund Universitets Historiska Museum, Foto: Bengt Almgren) (se også **Mære 8**).

Magnus Olsens tolkninger av gullgubbene som fruktbarhetsamuletter i en agrar kult har vært trukket frem blant de fleste som har tatt for seg objektene. Hans forslag om at de kunne ha en plass i drikkeritualer har derimot blitt viet lite oppmerksomhet. Olsen minnet om høstblotet i Egil Skallagrímssons Saga kap.7. Her beskrives et drikkelag hvor man skulle drikke ”tvimenning”, dvs. to og to sammen. Sundqvist har også nevnt dette ritualet, og skriver at det var sedvane (sidvenja) å drikke to og to sammen i par, en mann og en kvinne, fra ett og samme beger. Olsen foreslår at gullgubbene kan ha hatt funksjon som lodd som ble trukket for å føre parene sammen (Olsen 1909:32, Sundqvist 2002:191-192).

Selv om sistnevnte forslag ikke nødvendigvis var den reelle funksjonen, kan gullgubbers nærhet til drikkebegre vitne om en rolle i drikkeritualer. Tvimennings-ritualet kan dessuten kombineres med forslaget om gullgubbers funksjon i ekteskapsritual (se Ratke & Simek 2006:261-262).

Enright har gjennom sine studier av drikkeritualer vist at kvinner spilte en viktig rolle ved seremonier. Ved å tilby drikken til høvdingen i høysetet først, understreket hun hans posisjon, og opprettholdt hierarkiet. I møtet mellom personer med lik sosial status, avgjorde hun rangordningen, og var dermed ansvarlig for å mekle og opprettholde balansen i møtet. I gudediktet *Lokasenna* tar Siv (hustru til guden Tor) denne rollen, og tilbyr Loke drikken etter at han har forulempet gudene (Enright 1996:7-15). Enrights tolkninger passer godt hvis man knytter dem til de mangfoldige kvinnefigurer med drikkebegre på billedsteiner og amuletter (se fig.26). Denne hyppige gjengivelsen av det samme motivet kan uttrykke et allment tankegods. På gullgubbene med enkeltfigurer, hvor drikkebeger/horn inngår i motivet, kan det se ut som om majoriteten av mannfigurene drikker av det, mens kvinnefigurene rekker det fremfor seg (Se Ratke 2009). Også her passer Enrights tese.

Drikking var ifølge Enright en symbolsk handling, underlagt en rekke underforståtte motiv. Ed over drikken gav ekstra tyngde til ytringen. Drikking av mjød satte kongen i stand til å gjenoppdage eller få ny (overskridende) kunnskap, og gjorde ham klok og i stand til å ivareta sitt embete. Det var dessuten tradisjon under jernalder i Nordvest-Europa å ta viktige beslutninger etter å ha drukket (Enright 1996:81,282).

Fig.26: Sølv-amulett av kvinnefigur som tilbyr drikke. Fra Köping, Öland (Stockholm Museums Samlingar).

Å tilby drikke inngikk også ved forlovelse, skriver Enright. Når mannen mottok drikken av kvinnen forseglede han ekteskapsalliansen. Dette er ifølge Enright et svært gammelt og utbredt ritual (Enright 1996:82). Kanskje uttrykker motivet på enkelte av gullgubbene derfor en forlovelse, eller opptakten til en viktig beslutning. At gullgubber og drikkebegre (i form av skår og fragmenter) til stadighet dukker opp i samme kontekst indikerer at de to artefaktgruppene er forbundet på et vis. Det kan hevdes at mennesker var i kontakt med drikkebegre og gullgubber samtidig, og at objektene derfor muligens hadde en forbundet funksjon. Arkeologiske funn av praktbegre korresponderer med opplysninger om drikkeritualets posisjon i yngre jernalder. Kildene kan dermed kanskje kaste lys også over andre objekter i samme kontekst, deriblant gullgubber.

Motivanalyse med diskusjon av tidligere tolkninger

Gjengir bildene mytologiske figurer eller mennesker?

Det største problemområdet i tolkningene av motivet på gullgubber, er hvorvidt figurene er ment å skulle gjengi guddommelige makter (i ofte abnorme menneskekropper), eller mennesker (ofte stilistisk). Som jeg har gjort rede for mente Magnus Olsen og Haakon Schetelig at gullgubbemotivet uttrykte møtet mellom guden Frøy og jotunkvinnen Gerd, slik det går frem av gudediktet *Skírnismál* (Olsen & Schetelig 1909:22-25) Steinsland støttet i stor grad tesen, men modifiserte den ved å hevde at figurene også kunne forestille Odin og Skade (og slik passe til legitimering for grupper med andre opphavsgenealogier) (Steinsland 1990:85). Hauck foreslo at enkeltfigurer kan avbilde Odin og Tor, men at det er forskjellige scener mellom Gerd og Frøy som er det vanligste utgangspunktet for bildene (Hauck 1992:540-547).

Særlig i de seneste tiårene har tanken om gudefigurer blitt problematisert og mer nyansert.

Gjennom Mannerings undersøkelser av klesdraktene, har det kommet frem at draktene og utsmykningene (rygknappfibler, skivefibler, platefibler og ringspenner) i motivene gjengir reelle klær og smykker båret i jernalderen (Mannering 1998:41,63-65). Watt har påpekt at menn med langt hår symboliserte rang og status innen den merovingerske fyrsteslekten, og at frisyrer, attributter og fornemme påkledninger i motivene derfor kan ha vært et forsøk på å understreke makt og høy rang (Watt 2001:219-227, 2008:50). Dette har lagt et grunnlag for å hevde at figurene kan være slektninger eller bekjente av menneskene som brukte gullgubbene i jernalder. Man kommer allikevel ikke utenom muligheten for at guddommelige skikkelser kan ha vært modellert med utgangspunkt i jordiske forbilder.

Hovedargumentet for at figurene gjengir guddommer, er permanensen i formspråk og billedscene på gullgubbene. Det har blitt hevdet at den konvensjonelle fremstillingen, over lang tid og store avstander (se fig.27), er et indisium på gjengivelse av et bestemt idéinnhold (Olsen & Schetelig 1909:17, Steinsland 1990:74).

-”Der kan ikke være tvil om at en saa ofte og ensartet gjentat fremstilling har hat et bestemt og kjendt indhold, at den gjengir et bestemt optrin, som sandsynligvis maa søkes i mythologien eller sagnhistorien” (Olsen & Schetelig 1909:16).

Fig.27: Eksempler på nærmest identiske motiv, i en avstand på over 100 mil. Venstre: fra Borg, Lofoten (Etter Munch et al 2003) Høyre: fra Svintuna, Östergötland (speilvendt) (Stockholm Museums Samlingar).

De store likhetene mellom stempelpregene, på lokaliteter i hele Skandinavia, viser en vidstrakt utveksling av ideer for produksjonsteknikk, motiv, og sannsynligvis betydning.

I kulturer er det kjent at religiøse forestillinger kan bestå forholdsvis statiske over lengre tid, og gullgubbene korresponderer med en slik tankegang. Som motargument kan man hevde at også andre samfunnsfunksjoner er varige. Lov er ett eksempel.

Det er da også først med Simek og Ratkes tolkningsforslag, der gullgubbene sees som del av juridiske ritualer, at ideen om et overjordisk par har blitt utfordret. Ifølge Simek gjengir parmotivene dynastiske bryllup (dvs. ekteskapsallianser) blant et jordisk aristokrati. Han hevder at den formelle holdningen og gestene til figurene har en seremoniell karakter som peker mot kontraktsekteskap. Fra å ha vært underlagt kontroll av egen familie, ble kvinner ved bryllup overgitt til mannens herredømme. Dette foregikk ved formelle former som gjengis i gullgubbemotivene, hevder Simek. Ratke har videreført tesen, og foreslår at gullgubber kan ha hatt en rolle i arveoppgjør, og at enkeltfigurene kan representere døde (Simek 2002:474-475, Ratke & Simek 2006:261-262, Ratke 2010:228-229, Söderberg 2005:180).

Bengt Söderberg har også påpekt at tesen om kontraktsekteskap kan kombineres med høysetets arverettslige betydelse, og dermed forklare hvorfor gullgubber opptrer ved mulige spor etter høyseter (Söderberg 2005:202). Söderbergs kombinasjon av Simek og Ratkes hypoteser er en interessant innfallsvinkel, men gir på nytt fundament for å trekke inn, *Skírnismál* hvor høysetet *Lidskjalf* ifølge Steinsland utgjør en viktig rolle (Steinsland 1991:66). Jeg mener både argumentene for mennesker og for guddommer er sterke, og kanskje må de kombineres for at det skal kunne dannes forståelse for fenomenet.

En slik kombinasjon legger Simek frem i sin tolkning. Han nyanserer tesen om et ekteskapsmotiv, og påpeker at figurene kan representere en mytologisk ekvivalent til et jordisk bryllup (Simek 2002:475). Her tror jeg Simek er ved sakens kjerne. Som Morten Warmind har belyst, ble gudeverdenen og menneskesamfunnet konstruert etter de samme prinsippene, de gjenspeiler og forklarer hverandre (Warmind 2004:135). Og hele poenget med bilder i jernalderen kan ha vært at de skulle være dunkle, hevder Catharina Rauvere;

- ”Inget av attributen hos gestalterna ger betraktaren några absoluta signaler om bilden skal förstås världsigt eller mytologisk. Kanske är just det meningen” (Raudvere 2004:61)

Hvorvidt figurene på gullgubbene skal betraktes som guder i menneskeskikkelse, guddommelige mennesker, eller mennesker uten hellig meningsinnhold overhodet, kan derfor ha vært like flytende i samtiden. Kanskje var den fullstendige ideen bare kjent for noen. Siden man i dag ikke har tilgang til alle mytene (les:delene av kosmologien), er man ”tekstenes fanger”, skriver Raudvere. Dagens bilde av de ulike gudene, er et konstruert bilde basert på enkelte opplysninger. Den enkelte guden kan ha hatt flere, helt andre roller, som man i dag ikke har kjennskap til (Raudvere 2004:70).

Simek skriver at *Skírnismál* ikke kan ha fungert som metafor for et jordisk bryllup, da diktet aldri gjengir noe virkelig ekteskap, men bare henter om et fremtidig møte mellom Frøy og Gerd. Tor og Sivs ekteskap er en mer sannsynlig basis, ifølge Simek (Simek 2002:475).

Med utgangspunkt i det Raudvere skriver, må det i dette tilfellet tas hensyn til at *Skírnismál* kan være en sen sammensetning av ulike strofer (Steinsland påpeker at diktet foreligger i to eksemplarer, hvor det ene mangler enkelte av strofene, Steinsland 1991:39-40). Anne Holtmark har gjort det klar at det åpenbart er informasjon om Frøy som har gått tapt. Det siktes i kildene til andre allment kjente egenskaper ved vaneguden, som man i dag ikke kjenner. I *Lokasenna* skryter Ty av Frøy, og sier han er en vågal rytter. Hesten hans heter Blódughófi, (Blodighov), men det vites ikke mer om navnet. Han skal ha vært en god elsker, og fikk aldri en kvinne til å gråte. Det sies dessuten at han skulle kunne løse alle lenker, men man vet heller ikke i dette tilfellet hva det siktes til (Holtmark 1990:93).

Ifølge Magnus Olsen beretter kilder at Frøy ofte ble brakt offer ved bryllup (Olsen 1909:25). At guden har hatt en rolle ved bryllup kan derfor være delvis belagt. Kanskje mangler opprinnelige strofer av *Skírnismál* der Frøy og Gerds møte/ekteskap skildres?

Ubevæpnet mannfigur

På gullgubbene mangler mannfiguren våpen. Dette pekte ifølge Olsen mot Frøy som den ubevæpnede gud. Med stor oversikt over det norrøne kildematerialet, kunne Olsen referere til flere opplysninger: I *Lokasenna* går det frem at Frøy gav bort hesten og sverdet sitt for å sikre brudesvennen Skirne på friertoktet, og at han derfor senere ikke vil kunne kjempe ved Ragnarok. En annen kilde opplyser at Frøy, etter å ha sendt av gårde Skirne, dreper Gerds bror Bele med et hjortehorn fordi han mangler sverdet (Når Skirne kommer til Gerd, frykter hun at det er henne brors bane som kommer, og i *Voluspå* har derfor Frøy fått kjenningen bani Belja, dvs. Beles bane). Olsen bygget argumentasjonen på Haugefunnet, men også alle senere funn i Norge har hatt motiv av ubevæpnede mannfigurer. Han kan derfor ha et poeng. Det kan innvendes at figurparet kan representere et møte (enten mellom guder eller mennesker) der våpen var ulovlig, og derfor ikke insinuerer mangel på våpen, men heller en norm mot å bære våpen ved (formelle) anledninger.

Smykker

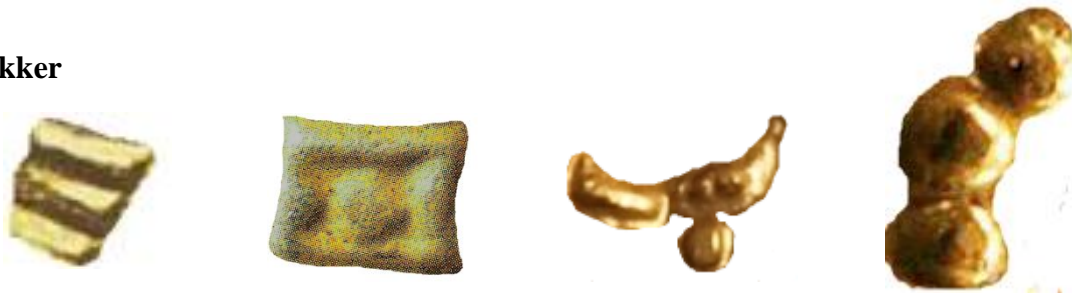

Fig.28: (Fra venstre mot høyre) Smykkelignende objekter på **Hauge 1**, **Mære 1**, **Hov 2**, **Hov 1**

I motivene fra norske funn bærer figurene i enkelte tilfeller smykker (se fig.28). På **Hauge 1-5**, bærer kvinnefiguren det som kan se ut som en trippel halsring. På **Mære 1-4** bærer kvinnefiguren en platefibel ved halsen. På **Hov 2** kan det se ut som om mannfiguren bærer en medaljong om halsen, mens kvinnefiguren på **Hov 1** bærer et smykke i form av kuler på brystet. Et tilsvarende ”kulesmykke” kan sees på en amulett fra Tuna i Uppland (se fig.29). Å ta seg bryet med å tydeliggjøre smykker på de allerede svært små figurene, må innebære at rikdom og verdighet var vektlagt. Figurenes status tydeliggjøres for den som betrakter dem.

Fig.29: Sølvfigur fra Tuna i Uppland (Stockholm Museums Samlingar).

Planter

I gullgubbemotiv fra Hauge og Hov (og stempelidentiske blekk i København), sees et objekt som minner om en plante (fig.30). Olsen tolket planten som et mulig kornaks. Dette samstemte med hans tolkning av *Skírnismál*, der Gerd er jordens representant, en nordisk variant av ”moder jord”. Hun er vegetasjonen som skal hentes fra underverdenen opp til overflaten og himmellyset (dvs. Frøy). Navnet Gerd (av *gardr* - det inngjerdede), er knyttet til åkerbruk, og det er et symbol på plantelivet som sees på gullgubbene, mente Olsen (Olsen & Schetelig 1909:23, Olsen 1909:21-22,33). Steinsland har videreutviklet Olsens hypotese, og har vektlagt forbannelsesavsnittene i *Skírnismál*. Her tvinger og truer Skirne (Frøys representant) Gerd med *tamsvondr*, temmekvisten. Han rister dessuten forbannelsesruner i *Gambanteinn* (Steinsland 1991:104-105,).

Fig.30: Mulige plantesymboler. **Hauge 1** (venstre), **Hauge 15** (midten) **Hov 2** (høyre).

Ifølge Steinsland er *tamsvondr* og *Gambanteinn* sannsynligvis samme gjenstand da både *vondr* og *teinn* henspeiler på en plante, skudd eller kjepp. Bruken av begrepene tolkes som både stav og scepter. Hun gjør det klart at latinske scepterbetegnelser, (*sceptrum*, *virga*) i norrøne oversettelser blir til plantebetegnelser (*vondr*, *sproti*), og at slike i en rekke kilder er knyttet til kåring og utvelgelse, og representerer fyrstesymbol/regalier som kongen blir overrakt (Steinsland1991:161-167). Den arkeologiske konteksten vitner om deponering i svært fruktbare områder, men også ved maktsentra, og underbygger dermed både Olsen og Steinslands tolkning av meningen bak motivet.

I det øvrige svenske og danske materialet har jeg bare kunnet identifisere én figur med en mulig plante (Fig.31) Kvinnefiguren løfter et beger, og under begeret faller en stengel med blader eller stilker. Plantesymboler i gullgubbemotivet ser derfor ut til å først og fremst forekomme på norske funn.

Fig.31: Gullgubbe fra Rønne, Bornholm (Etter Mackeprang 1943).

Staver

Fig.32: (Fra venstre mot høyre) Stavlignende objekter på **Hauge 14, Mære 9, Mære 6, Mære 10**

Staven eller scepteret var et vanlig symbol i både profane og religiøse seremonier, men skal ifølge Watt først og fremst forstås som et symbol på makt (Watt 2004:209). Ifølge Ratke skal staven knyttes enten mot en lovkontekst (staven som et symbol på lov og dom), eller mot magiske ritualer (staven som uttrykk for trolldom). Hun foreslår at gullgubber med stavsymbol kan ha vært ofret for å få en rettferdig dom, gode råd, eller hjelp ved magi (Ratke 2009:228). På gullgubbene funnet i Norge sees i enkelte av motivene et stavliknende objekt (se fig.32). Som jeg har gjort rede for, viser enkelte av gullgubbelokalitetene nærhet til mulige tingsteder, og gullgubbene derfra kan således uttrykke et juridisk meningsinnhold.

En fare når man tar utgangspunkt i tidligere tolkningsforslag, er at man ser attributter som kanskje egentlig ikke er gjengitt. Ulla Mannering skriver at mannsfiguren på **Mære 1 (-4)** holder en stav som over hånden ender i en knopp (Mannering 1998:93) (se fig.33). Jeg mener den vertikale linjen ikke nødvendigvis skal forstås som en stav, men heller som en bord i kvinnens kjole, tilsvarende f.eks **Mære 5** og **Hov 1**, og at knoppen kan være et smykke kvinnefiguren bærer.

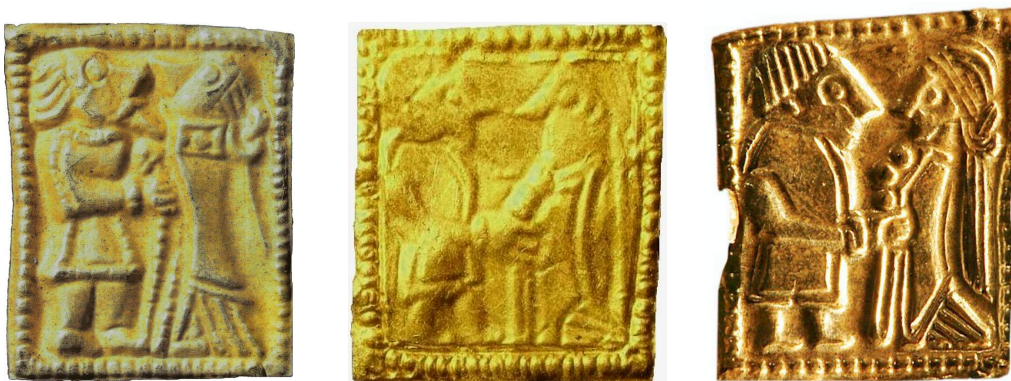

Fig.33: Griper mannsfiguren en gjenstand, eller kvinnefigurens drakt?

(Fra venstre mot høyre) **Mære 1, Mære 5, Hov 1**

I Steinslands tolkning uttrykker som sagt stav og plante det samme; utvelgelse og kåring. Når kvinnefiguren rekker mannsfiguren en plante velger hun ham som konge, ifølge Steinsland. Dersom Mannering allikevel har rett i at **Mære 1** inneholder en stav, har man det motsatte tilfelle; mannsfiguren legger objektet mot kvinnefiguren. Dette passer mot en annen av Steinslands tolkninger av *Skírnismál*; landområdet (Gerd) viser motstand mot den nye hersker (Frøy/Skirne), men overgir seg til slutt og ender som hans hustru, beskyttet og vernet (Steinsland 1991:127). Deponeringen av gullgubber på et gitt sted, kan da forstås som at man tok området i besittelse. En annen mulighet er at man har å gjøre med en ekteskapssymbolikk som kanskje gjengir et bryllupsritual; mannens valg av make.

Ringer

Fig.34: Arming på **Hauge 1-5**

På svært mange av gullgubbefigurene funnet i Norge, sees en ring i motivet (se fig.34). Det dreier seg gjerne om en arming, og både manns- og kvinnefigurer bærer slike. Et problem kan være at det i noen tilfeller er vanskelig å skille håndleddsringer fra bord på kles-ermet. Ifølge Olsen & Schetelig representerte ringen på gullgubbene Draupnir, som tilbys som gave i *Skírnismál* (Olsen & Schetelig 1909:23). Det kan innvendes at Draupnir er en gave som Skirne får med for å tilby Gerd, og at mannsfiguren i motivene da i så fall må representere Skirne og ikke Frøy. Ingenting tyder på at ringen tilbys kvinnen i motivene, selv om de tilfeller der kvinnen bærer ring, kan representere godkjennelse av gaven.

På **Mære 7** kan det syntes som om paret har en ring mellom hodene. Det samme har Lamm påpekt ved gullgubbene fra Helgö (se fig.35). På Helgö-blekkene er det faktisk bare ett motiv med arming, mens ring over hodene går igjen. Lamm har foreslått at ringen kan gjengi solen (Lamm 2004:49). Jeg mener ringen over hodene også kan være mer symbolsk, og eventuelt uttrykke en ubrytelig forbindelse mellom paret (eller symbolisere et sirkulært fenomen som eksempelvis gjennfødelse). Kanskje er plasseringen også en måte å unngå det rent praktiske problemet med å aksentuere den i motivet?

Fig.35: Ring mellom hodene. Venstre: **Mære 7**, midten og høyre: Helgö (Etter Stockholm Museums Samlingar)

Som det gikk frem av tekstutdraget av kongesagaene tok Olav Tryggvason ringen av hovsdøra på Lade (se s.44). Ifølge Steinsland tilbyr han senere i sagaen ringen til Sigrid Storråde, og senere en kvannstilk til dronning Tyra (Steinsland 2000:137). Både ring og plante er belagt som beiler-gave, og kan indikere forlovelse/ekteskap.

Trekantede objekter

Fig.36: Trekantede objekter. Venstre: **Mære 8**, høyre: **Hauge 1-5**

På **Hauge 1-5** sees et trekantet objekt mellom paret i underkant av mannfigurens arm. Objektet ser nærmest ut til å henge ned fra armringsen på handleddet, men framstår som et eget udefinert element. På **Mære 8** sees en trekant mellom figurenes hoder. Den kan foreslås å representere et stilistisk drikkebeleg (plassert mellom hodene for å symbolisere at drikken deles av paret, tilsvarende ringe), men også den er besynderlig.

Utseende

Ifølge Kim Hjarðar vektlegges kongenes fysiske fremtoning i sagaene. Kongene skulle være store, sterke og vakre, og skilte seg ofte ut i mengden (Hjarðar 2001:51). Et slikt inntrykk mener jeg svært få av mannfigurene i gullgubbemotivene gir. Ofte er det heller kvinnefigurene som er de største, og med unaturlig store hoder og neser (abnorme/stygge?) (se eks.:**Hauge 16** og **København 5**). Det kunne tenkes at det er jotunnaturen til kvinnene som er forsøkt poengtert, men ifølge Steinsland omtales jotunkvinnene Gerd og Skade utelukkende som vakre og attråverdige (Steinsland 1991:129).

Enkeltfigur?

Fig.37: Venstre: **Mære 18**, høyre: enkeltfigur fra Sorte Muld, Bornholm (Etter Ratke 2009).

Mære 18 er fragmentert og kan være en av partene i et parmotiv, men bærer store likheter til enkeltfigurer fra Sverige og Danmark. Ulikheten til alle de andre figurene fra Norge peker også mot at den kan være en enkeltfigur. Den spesielle gesten med å holde seg om armen har paralleller i materialet fra Sorte Muld, Bornholm (se fig.37). Watt har beskrevet denne gesten som å ”låse hånden”. Ifølge henne uttrykker gesten underkastelse og ærbødighet, og har å gjøre med nærvær av en konge eller gud (Watt 2008:50). Dette er interessant med hensyn til den rekken av konger som ifølge sagaene besøkte Mære.

Oppsummerende bemerkninger

Det viktigste elementet i motiv med et figurpar, er nettopp paret, og de assosiasjoner det gir til samhold. De to figurene er nær hverandre, og ser ut til å dele noe. Om fruktbarhet var meningsinnholdet som skulle formidles, ville man kanskje forvente en mer erotisk fremstilling. Gry Wiker har påpekt at en annen artefaktgruppe med figurframstillinger, gullbrakteater, ser ut til å forsvinne nærmest samtidig med at gullgubbene dukker opp (ved ca 500 AD). På disse er figurene halvnakne. Hun foreslår at skiftet mellom halvnakne, til godt påkleddede figurer, kan ha å gjøre med et nytt syn på anstendighet. Gullgubbefigurene ser nærmest ut til å posere og utviser stor verdighet påpeker hun (Wiker 2004:130).

Ifølge Steinsland regnes vanegudene Njord, Frøy og Frøya som fruktbarhetsmakter, og som genuint nordiske, da de i svært liten grad er representert på kontinentet (Steinsland 2005:144). Med tanke på at gullgubbene er et særskandinavisk fenomen, kan det (dersom man antar at figurene er guder) sannsynliggjøres at figurene representerer vaner. Det kan allikevel problematiseres at Frøy tolkes som fruktbarhets- og fallosgud (små falliske miniatyrer er tolket som ham) (Steinsland 2005:151-152). Dette gjengis ikke på gullgubbene fra Norge.

Sakralitet og fruktbarhetsaspekter

Etter å ha sett på den fysiske tilstedeværelsen av gullgubbene, og de kontekstuelle relasjonene til andre artefakter, skal jeg nå rette fokuset mot tankeverdenen som kan ha vært årsak til at de har havnet der de har gjort. Som jeg har gjort rede for har gullgubbene blant annet blitt knyttet til fruktbarhet, maktlegitimering og kjøp av rituelle tjenester (tempelpenger) (Olsen 1909, Steinsland 1991 og Watt 1987). De dukker opp i en periode hvor sterkere aristokratiske nettverk var under oppbygging (Söderberg 2005:181), og i sentralkomplekser (dvs. dominerende steder som har fylt flere funksjoner i omlandet) (Watt 2002:81, Hed Jakobsson 2003:101). Praktgjenstandene i gullgubbenes kontekst, peker også mot forbindelse til et øvre sosialt sjikt. Det er derfor nødvendig å se nærmere på de personene som sannsynligvis var i gullgubbenes nærhet på sentralplassene, og ideologien knyttet til disse.

Ifølge Hed Jakobsson bestemmes en gjenstands verdi gjennom mange faktorer. Det er ikke bare råstoffet, produsenten, og kvaliteten på produksjonen som er viktig, men i høy grad også av hvem og hvor gjenstanden ble benyttet (Hed Jakobsson 2003:164-165). Menneskers forståelse av gullgubbene i yngre jernalder var altså fundamentert i hvordan de forstod ”gullgubbebrukerne”. Dette forholdet er en innfallsvinkel til å forstå gullgubbene i dag.

Maktgrupperinger var avhengig av støtte, og for å vokse måtte nettverk og mer utstrakte relasjoner etableres. Bånd ble pleiet gjennom distribusjon av et produksjonsoverskudd. Enten ved fordeling av naturalia, eller av mer avanserte gaver (skaffet ved vareutbytte, handel plyndring, eller etter bearbeiding av egne nøkkelressurser). Ved å binde til seg tilhengere kunne overskuddet stadig økes og nye bånd knyttes. Rikdom avspeilet fremgang og lykke, noe som kan ha resultert i tanken om enkeltpersoners tilknytning til det guddommelige (sakralitet). I jordbrukssamfunn var nøye overholdelse av de religiøse ritene viktig for å sikre gode avlinger, og sakrale personer kunne oppnå avgjørende kontakt med de hellige kreftene. Gjestebudene ved ritene var dessuten viktige for å vedlikeholde vennskapsbånd og allianser, og for å arrangere strategiske ekteskap (Røskaft 1996:39-40, Hed Jakobsson 2003:109-110).

Det er med dette bakteppet gullgubbene har vært tolket som tributt til høvdingene/kongene, som gjenytelser, medier for maktlegitimering, eller som del i lovritualer som ekteskap og allianseinngåelse (Steinsland 1990:85, Ratke & Simek 2006).

En sakralhersker er formidlingsledd mellom den guddommelige sfæren og samfunnet. Makten som var i ferd med å bygges opp i yngre jernalder i Norge, har trekk fra en slik struktur. Kildene insinuerer at makthaverne nedstammet fra guddommer, eller var av slekt med opphav i en guddom. Sakralherskeren kan ha vært forstått som et instrument for guddommelig vilje, og distribuerer av fruktbarhet og hell til landområdet og folket. Når den nordiske kongen kalles ”Frøys sønn” eller ”Odins arvtaker” er dette i tråd med et sakralkongedømme (Hjardar 2001:11).

Sakralfunksjonen var utgangspunkt for forestillinger om visse egenskaper. Den sakrale (dvs. kongen/høvdingen) skulle kunne bringe helse og sunnhet, lykke, årsælhet, fred og gode avlinger. Sagaene beskriver hvordan det ved blotene ble skålet med lykkeformularer; ”for godt år og fred” (års ok fridar) som henspeiler på nettopp dette (Hjardar 2001:14-15). Kongens særskilte kraft blir kalt hæmingja, gæfa, heill, eller audna. Denne lykken eller gode kraften (evt. karmaen) var noe alle mennesker hadde i seg, men som kongen/høvdingen hadde mest av. Gaver som ble gitt, rommet noe av lykken og ble overført til mottakerne. Slik opparbeidet den sakrale seg sosial kapital. Ifølge Jakobsson var slike religiøse forestillinger fundamentet for hele den politiske og sosiale organiseringen, legitimeringen av herskerrollen. Dette bygger på Max Webers teorier om religiøs ideologi som grunnlag for maktutøvelse (Jakobsson 2003:111,119-121).

Steinsland har hevdet at lykkeaspektet forbundet med herskere var svært rotfestet i den norrøne kulturen, og at idékomplekset hadde stor betydning for hvordan man senere tok imot det kristne budskapet. Individer med en særskilt hellig kraft ble gjort til martyrer, og kristne makthavere ble salvet som konger av guds nåde. Nordboerne forstod Kristus bedre i en helterolle og som beseirer av uhyret. Man forstod Kristus (*Rex Regum*, kongenes konge) med utgangspunkt i den rojale helgenkulten og forståelsen for Olav Haraldson (*Rex Perpetuus Norvegiae*, Norges evige konge). Forestillingene om sakralherskere i nordvest-Europa ble et redskap for den kristne misjonen, mener Steinsland. I dette har hun fått støtte av Olof Sundqvist (Steinsland 2000:31-34,91,152, Sundqvist 2002:37).

Den førkristne sakralkongen har ifølge Steinsland også vært underlagt et eget nordisk tankesett. I forståelsen av herskerens styrke var det ikke bare hans opphav i en gud som var viktig, men i stor grad også hans morsaner. Gjennom sine analyser av de norrøne opphavsmytene har Steinsland modifisert sakralherskerdefinisjonen. Hun har påpekt at det var

opphavet i både en gud og en jotunkvinne, to definitive motpoler, som gav den nordiske kongen styrke og balanse. Jotunkvinnen er et nytt element i sakralteorien. Hun representerer kaoselementet i tilværelsen, men gir kongen den likevekt som skal til for å opprettholde balansen mellom folk og guder. Et viktig aspekt er at gudens og jotunkvinnens forhold ikke resulterer i et avkom med arverett. Det er derfor kun kongens personlige kvaliteter og karisma som legitimerer hans enerett på tronen. En analogi kan sees i Kristus, som er resultat av en usynlig himmelsk guddom og en lavættet fattig jomfru, har Steinsland vist (Steinsland 1991:174-283, 2000:59,156, Hjarðar 2001:16).

Lotte Hedeager har kritisert Steinsland for ringslutninger, lite sammenlikning utover Skandinavia, og manglende kritisk forskning. Det er særlig de tverrfaglige forsøkene med basis i arkeologisk materiale (gullgubbene) som angripes. Steinsland tar til sin modell utgangspunkt i Charlotte Fabechs hypotese om en kultplassendring i jernalderen, med overgang fra nedleggelse av edelmetaller fra våtmarksområder til kongehallen (Fabech 1994). Denne har Hedeager problematisert, ved belysning av våtmarksnedleggelse også i vikingtid (Hedeager 2002:348-351). Kritikken av Steinsland fremstår derfor mest som et oppgjør med Fabechs hypotese. Som Hedeager mener jeg at enkelte sider av Steinslands bruk av gullgubbene i kongemodellen kan problematiseres (eksempelvis utstrakt bruk av kongsregalier i gullgubbemotivene). Når det gjelder utredningene omkring sakralfenomenet mener jeg allikevel modellen har overbevisende elementer.

Kim Hjarðar har testet Steinslands hypotese mot sagalitteraturen. Han har tatt for seg kongsmødrene i sagaene for å se om Steinslands hypotese om en lavættet og vesensforskjellig kvinne går frem, og hvilken rolle dette eventuelt har for kongens egenskaper og suksess. Ifølge Hjarðar er det overraskende mange mødre av lav byrd. Håkon (den gode) Adelsteinsfostres mor er Tora Mosterstang, den tidligere kongens tjenestepike og en kvinne av lav ætt. Olav Tryggvasons mor er Astrid Eiriksdatter, en lavættet kvinne. Og Magnus (den gode) Olavssons mor er tjenestepiken Alvhild, uten ættenavn. Dette er bare noen av de best kjente eksemplene i en rekke av kvinner av ukjent og ”ringe byrd”. Av de 29 kongene i sagaene har hele 15 aner etter lavættede mødre, 14 etter høyættede, skriver Hjarðar. Tallene viser altså bare en svak tendens. Det er allikevel kongene med lavættet mor som har mest fremgang og blir mest betydningsfulle, mens konger av høy byrd fra både fars og morssiden sjelden fremstår som suksessfulle. Snorres kongesagaer samstemmer derfor, ifølge Hjarðar, med Steinslands hypotese (Hjarðar 2001:17-31).

En av de ideene som ser ut til å veie tyngst i nordboernes syn på sakralherskeren, var hans evne til å spre fruktbarhet. Flere forskere har pekt på eksempler fra ulike kilder som underbygger dette. Jeg skal her ta for meg noen eksempler.

Et tilfelle som ofte har vært med i debatten, er historien om Halvdan Svartes legeme. Det blir fortalt at kroppen etter hans død ble delt opp i fire, og fordelt på Ringerike, Romerike, Hedmark og Vestfold. Gravene (Halvdanshaugene) skulle kunne bringe godt år og påvirke avlingene positivt (Halvdan Svartes saga, Snorre 1995, Hjarðar 2001:36). Olof Sundqvist har tatt for seg *Fagrskinna*, og har vist hvordan Håkon jarl beskrives som svært rik, og som ved å utførte blotet grundigere enn tidligere økte fruktbarheten. Han siterer str.16: ”*Gullsløseren lar krigerne igjen sitte glade på blotsplassene*”. Etter dette spiret kornet og grøden igjen (Sundqvist 2007:103-104).

Fruktbarhetstankene ser ut til å ha stått sterkt også etter kristningen. Dette er særlig tydelig med Olav den hellige. Ifølge Hjarðar får man i *Glælognskvida* (fra ca 1031) høre at Olav fikk kraft (av den kristne Gud) til å gi ”godt år og fred”. Hed Jakobsson har påpekt hvordan han rir rundt en åker for å gjøre den hellig (og fruktbar?), og Steinsland har klargjort synkretismen til Olavsbrønnen. Denne hellige kilden skulle spre kraft, og har ifølge Steinsland likheter til førkristne gravhauger og anekulten viet til disse (eventuelt også til brønnene i norrøn kosmologi, jfr. Mimes og Urds brønn). Så sent som i Håkon Håkonssons tid (1217-1263) var fruktbarhetstanken fortsatt virkende, mener Hjarðar. Det sies om Håkons første regjeringsår at: ”*Fræge menn gledet seg over godt år. Trær og fugler bar to ganger frukt på en sommer*”. Dette presiseres i *Håkonarkvida* hvor det sies at den ualmannelige fruktbarheten skyldtes kongens lykke (Hjarðar 2001:38-39, Hed Jakobsson 2003:212, Steinsland 2000:160, 165).

De skriftlige kildene viser altså helt klare tegn på skandinaviske sakralherskere. Steinsland har derfor tolket gullgubbene som et medium som skulle understreke denne rollen (motivet forsterket tanken om herskerens genealogi og opphav, og derfor også hans egenskaper). Hun har derimot i liten grad gått inn på hvordan dette fungerte i praksis. Anna Hed Jakobsson mener fruktbarhetstanken kan utvides slik at den favner all produksjon (ikke bare avling, men også håndverksprodukter). Hun mener det er en metaforisk kobling mellom avling og verdifulle ting. Når sakralherskeren delte av sin ”fruktbarhet” delte han i virkeligheten også av sitt overskudd på strategiske ressurser og gjenstander (Jakobsson 2003:171).

På Uppåkra ble det ved bygninger på hver side av det antatte kulthus funnet store mengder kvernsteiner deponert i rekker i groper, og i Slöinge ble det funnet en kvernstein i ett av stolpehullene. Kvernesteinen i myten *Grottasongr* kverner gull og symboliserer overskuddsproduksjon. Ifølge Larsson og Lenntorp kan steinene på Uppåkra ha symbolisert noe liknende (Lamm 2004:59, Larsson & Lenntorp 2004:40-41, Back Danielsson 2007:217).

Det har vært foreslått at høvdinggårder kan ha fungert som administrasjonssentre for produksjon av særskilte varer. I Trøndelag kan f.eks jernutvinning og foredling av jern vært viktig for handel (Røskoft 1996:43). I kultkontekst (ofte i relasjon til gullgubber) har det i flere tilfeller dukket opp store mengder av én bestemt artefakttype. I en bygning tolket som kulthus på Borg i Östergötland, ble det funnet 98 ildstålformede amuletringer. Tilsvarende deponerte armringer ble funnet på Helgö (Hed Jakobsson 2003:112), og på Hov ble det som nevnt bemerket et høyt antall ildstål (Aftenposten 08.07.05). Anna Hed Jakobsson har tatt for seg fenomenet, og mener deponeringen av verdifulle gjenstander skal forstås som en metafor til korndyrking og avling. Monopol på produksjon og distribueringen av strategiske gjenstander underbygde makt (Hed Jakobsson 2003:171).

På samme måte som sakralherskeren (og høysetet) var forbundet med en spesiell kraft, kan hellige bygg ha vært underlagt den samme mentaliteten. Jørn Sandnes, som har forsket på dette, mener at det ved overgangen til kristendommen kan ha blitt overført forestillinger fra det hedenske hov til kirkebygget. Man ønsket å få del i helligstedet rent fysisk. Gravlegging nærmest koret, og i takdryppet utenfor veggene av kirker, vitner om dette (Vibe Müller 1993:30). Sandnes påpeker at forestillingen kan ha hatt konsekvenser på et mer overordnet nivå. Hovene og de senere kirkene måtte kanskje ligge sentralt, helst midt mellom gårdene, for å spre helligstedenes kraft. Dette er blant annet tilfelle med Vinje kirke som ligger på grensa mellom Vinje gård og Krossgarden (het opprinnelig Hov). Nærhet til "kraften" kan ha gitt status og forrang til de nærmeste gårdene (Sandnes 1987:151, McNicol 1997:185).

Lars Stenvik har poengtert det samme med Mære. Stedet ligger på grenselinja for to historiske fylker (Eynafylke og Sparbyggjafylke) og peker mot at bygget der kan ha tjent et større område enn ett enkelt fylke. Også tingstedet Frosta lå på et slikt skille (Stenvik 1996:88). Lidén støttet forslaget om Mære, og mente noe av motivet bak plasseringen kan ha vært et nøytralt møtested (Liden 1996:66).

Ordet kult har blitt et generelt begrep som betegner et stort spekter av rituelle handlinger. Jeg mener det er viktig å påpeke at ordet stammer fra *cultus/cultivare*, som betyr å kultivere eller dyrke¹³. Den merkelige måten gullgubber er deponert på, kan representere ordets opprinnelige betydning, og det begrep som fortsatt er i bruk i dag; å *dyrke* en gud. Metaforen mellom korn og gull er ifølge Terje Spurkland ofte brukt i den norrøne litteraturen; han nevner også kvernen Grotte som malte gull, og Rolf Krake som ”sådde” gull for å oppholde fiendene sine. Ifølge ham kan en gullbrakteat fra Tjurkö i Blekinge (datert til slutten av 400-tallet), understreke forbindelsen. På denne er ordet *walhakurne* (dvs. velsk korn = gallisk korn) risset inn. Ordet henspeler ifølge Spurkland på selve brakteaten, den er kornet (Spurkland 2005:41).

Med Sorte Muld (guldageren) på Bornholm i minne, kan det være interessant å trekke frem et av Magnus Olsens tolkningsforsalg:

”Saaledes lar platerne med fremstillinger av Frøi og Gerd os ane, hva der har rørt sig i vore hedenske forfædres sin, naar de ved offerfesten saadde guldplaterne i jorden, for at dennes gyldne rigdomme skulde lokkes til at spire frem” (Olsen 1909:33).

Olsens forslag om dyrking av gullgubber kan overføres fra åkeren til de bygninger som ligger i åkerlandskapet. Nedleggelsesriter kan ha vært tiltenkt jordens fruktbarhet, men deponeringen i bygninger viser at dette må ha foregått i en lukket sfære, og ikke i åkeren direkte. Dette kan peke mot et hellig mellomledd som befant seg i dette bygget, kanskje en guddom eller en opphøyet leder. På Mære gav funnomstendighetene (ifølge Lidén 1996:65) inntrykk av å ha vært nedlagt ved flere anledninger. De representerte ikke noen samlet offergave ved oppføring av en bygning. Også Stamsø Munch la vekt på at gullgubbene funnet ved Borg i Nordland så ut til å ha vært plassert ved ulike anledninger (Munch 2003:261). Jeg mener det ikke kan utelukkes at gullgubbene var bygningsoffer, da det er sjans for en serie av bygg på samme plass. Observasjonene viser allikevel at gullgubbene kan ha hatt en vedvarende og gjentatt funksjon på det samme sted, og Steinsland foreslår nedleggelse ved initiasjons-, årstids- eller kriseriter (Steinsland 2000:77). Disse kan være sykliske.

¹³ <http://www.word-origins.com/definition/cult.html>

Oppsummering og avsluttende bemerkninger

Denne avhandlingen startet med et spørsmål om hvilken innsikt gullgubbers kontekst og motiv kan gi om funksjonen og den bakenforliggende tankeverdenen. Ved hjelp av kontekstuell analyse har jeg vist at gullgubber dukker opp i fruktbare områder, der subsistensgrunnlaget muliggjorde overskuddsproduksjon, og dermed makt. Lokaltetene er strategisk plassert ved vannveier som gav gode vilkår for kommunikasjon og handel. Flere av funnene blir gjort i bygninger. Noen av disse er anlagt på høyder, noe som må ha medført en monumental setting. Byggenes funksjon er uklar, da enkelte har både sakrale og profane trekk, mens andre ser ut til å ha tjenestegjort utelukkende som rituell sfære.

Inne i byggene dukker gullgubbene opp i konsentrasjoner, og de ser ut til å henvende seg mot noe eller noen. Tendensen til funn ved eller i stolpehull har vært understreket, og fokuset har vært lagt på mulig meningsinnhold forbundet med de objektene som har etterlatt seg disse hullene; stolper (som takbærende, del av høysete, eller utskåret til gudebilder). Mønsteret av gullgubbers kontekstuelle nærhet til glass har blitt konstatert, og dette kan kanskje føre til en ny innfallsvinkel i kommende forskning på fenomenet. Alle disse kontekstuelle observasjonene gir innsikt i rammen om gullgubbene, og indikasjoner på mulige funksjoner, ved sammenlikning av artefakter med mer kjent meningsinnhold.

Selv om innsikten i gullgubbers funksjon og meningsinnhold fortsatt er mangelfull, mener jeg å ha belyst noen nye sider av fenomenet. Jeg har forsøkt å vise at det er svært komplekst, og at det finnes mange plausible forklaringer på hva gullgubber er. Som Bengt Söderberg, mener jeg at mangfoldet av tolkningsforslag kanskje kan kombineres, da gullgubbene kan tenkes å ha hatt flere betydninger. Söderberg påpeker at religiøse og juridiske forestillinger kan ha vært mer sammensmeltet i det førkristne samfunnet (Söderberg 2005:181). Tolkningene til Olsen, Steinsland, Hed Jakobsson og Watt utgjør f. eks. en konstellasjon som sammen kan forklare gullgubbene; ”sakralherskeren” formidlet ”fruktbarhet” til gjengjeld for ”tempelpenger”. På samme måte som åkeren brakte grøde, brakte den hellige høvdingen/kongen verdier når det ble ofret gullgubber.

I oppgaven har lokaliteter med gullgubber blitt testet opp i mot de sagalitterære beskrivelser av rituelle bygg. Her mener jeg å ha påvist en påfallende korrespondens mellom arkeologiske og litterære data.

Avhandlingen har også vist at flere gullgubbefunn i Norge blir gjort på, eller ved gårder som i dag heter Hov. Dersom denne tendensen vedvarer, mener jeg stedsavnsforskningen kan spille en avgjørende rolle i lokalisering av gullgubber, og medvirke til en prognose over sannsynlige funnsteder. Stedsnavnene vil i større grad kunne være indikator ved registrering. Ny forskning kan slik jeg ser det, igjen bygge på Magnus Olsens tese om forbindelsen mellom stedsnavnet Hov og de skriftlig belagte gudehov.

Jeg vil til slutt foreslå noen nye innfallsvinkler jeg mener kan være nyttige i forsøket på å forstå gullgubber.

En bemerkelsesverdig side ved gullgubber som fenomen, er den foreløpige mangelen på funn fra Island og de andre vesterhavsoyene. Ekspansjonen vestover startet ifølge Jon Vidar Sigurdsson på begynnelsen av 800-tallet. Koloniseringen av øyene var delvis utløst av maktkamp, og flyktende høvdinger tok med seg kulturen og den førkristne religionen. Lederne i denne desentraliserte maktstrukturen ble på Island kalt goder, og bygget ifølge de norrøne kildene nye kultbygninger (hof) i det nye landet (Sigurdsson 2008:12, Sundqvist 2007:25,34). Med den vidstrakte utbredelsen av gullgubber i Skandinavia, og mulige anknytningen til hellige bygg, skulle man tro blekkene hadde slått følge over Nord-Atlanteren. Den foreløpige mangelen på funn kan kanskje virke daterende på fenomenet? Var gullgubbene ute av bruk når landnåmet tok til? Eller blir kanskje de første islandske gullgubbene snart funnet?

Det kunne også vært interessant å satt gullgubber opp i mot fallossteiner. Begge skal ifølge enkelte tolkninger være fruktbarhetssymboler, og begge artefaktgrupper dukker opp i svært variert funnkontekst gjennom lang tid. De har dessuten begge vært foreslått som indikatorer på kultplasskontinuitet. Bjørn Myhre har vist at den tidligere oppfatning av fallossteiner som et fenomen fra eldre jernalder er svakt, og at steinene var samtidige med gullgubbene (Myhre 2006:221). At begge grupper kan ha sammenheng med vaneguden Frøy er også et aspekt som kan undersøkes.

Referanseliste

- Andréasson, Anna 1995: *Skandinaviens guldgubbar. Kända fynd och fyndplatser från 1740 till 1994*. Upublicert C-uppsats i Arkeologi ved Gøteborg Universitet
- Andrén, Anders 1997: *Mellan ting och text, En introduksjon till de historiska arkeologierna*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm
- Andrén, Anders 2002: Platsernas betydelse, Norrön ritual och kultplatskontinuitet, I: Jennbert, Kristina et al (red.): *Plats och praxis: Studier av Nordisk Förkristen Ritual*, Vägar till Midgård 2, Nordic Academic Press, Lund, s. 299-342
- Andrén, Anders 2004: I Skuggan av Yggdrasil, Trädet mellan idé och realitet i nordisk tradition, I: Andrén, Anders et al (red.) *Ordning mot Kaos: Studier av nordisk förkristen kosmologi* Vägar Till Midgård 4, Nordic Academic Press, Lund, s.389-424
- Anglert, Mats 2006: De tidigaste kristna kulthuset, I: Anglert, Mats et al (red.): *Kulthus och Dödshus: Det ritualiserade rummets teori och praktik*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, s.168-180
- Arrhenius, Birgit & Muyingo, Helena 2003: Iron artefacts, I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.167-198
- Axboe, Morten 1981: To tidlige fund af guldgubber, - Kongsvik og Norge. I: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1981*, Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København, s.97-108
- Back Danielsson, Ing-Marie 2002: (Un)masking Gender – Gold Foil (dis)embodiments in Late Iron Age Scandinavia, I: Hamilakis Yannis et al (red.): *Thinking through the Body. Archaeologies of Corporeality*, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, s.179-199
- Back Danielsson, Ing-Marie 2007: *Masking Moments, The transitions of Bodies and Beings in late Iron Age Scandinavia*, Studies in Archaeology 40, Stockholm Universitet

Birkeli, Emil 1932: *Høgsættet, Det gamle ondvege i religionshistorisk belysning*, Dreyers Grafiske Anstalt, Stavanger

Birkeli, Emil 1943: *Fedrekult*, Dreyers Forlag, Oslo

Bjerck, Hein 1995: *Tjeldsundet gjennom tidene: Hovsveien, Fotefar mot Nord*, Nordland Fylkeskommune, Sentraltrykkeriet Bodø

Brendalsmo, Jan 2003: *Kirker og sogn på den trønderske landsbygda ca. 1000-1600*. I: Imsen, S. (red): *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537. Søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie*. Tapir Akademisk forlag, Trondheim, s.233-252

Dahl, Yvonne 2007: *Antropomorfe trefigurer i Nord-Europa – som kilde til religiøse ytringer i jernalder*, Hovedfagsoppgave i Arkeologi, Universitetet i Bergen

Ekroll, Øystein 1997: *Med kleber og kalk: norsk steinbygging i mellomalderen*, Samlaget, Oslo

Enright, Michael J. 1996: *Lady with a Mead Cup, Ritual, Prophecy and Lordship in the European Warband from La Tène to the Viking Age*, Four Courts Press, Dublin

Fabech, Charlotte 1994: Society and Landscape. From collective manifestations to ceremonies of a new ruling class, I: Keller, Hagen & Staubach Nikolaus (red.): *Iconologia sacra: Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religionsund Sozialgeschichte Alteuropas: Festschrift für Karl Hauck zum 75. Geburtstag*, Walter de Gruyter, Berlin, s.132-143

Franzén, Gert 2008: Pennedrivning, I: *Skalk*, Nr.5 2008, s.32-35

Gadamer, Hans-Georg, 2010: *Sannhet og metode (Wahrheit und Methode): grunntrekk i en filosofisk hermeneutikk* (oversatt av Lars Holm-Hansen), Pax Forlag, Oslo

Gjessing, Helge 1915: Et gammelt kultsted i Sandeid, Frugtbarhetsgudeparets dyrkelse i Ryfylke og paa Jæderen, I: Olsen, Magnus: *Maal og Minne*, Bymaalslagets Forlag, Kristiania, s.65-76

Gunnell, Terry 2001: Hof, Halls, Godar and Dwarves: An Examination of the Ritual Space in the Pagan Icelandic Hall, *Cosmos 17*, s.3-36

Gustafson, Gabriel 1900: Et fund af figurerede guldplader, I: *Aarsberetning 1899*, Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Oslo, s.86-95

Hallan, Nils 1959: *Hemneboka, ei bygdebok for Hemne Prestegjeld*, Første halvbind; Bygdesoga fram til år 1700, Kaare Grytting Trykk AS, Orkanger

Haraldsen, Tom 1995: Gullgubben fra Vingrom – på Frigg og Odins Hov? I: Smedstad, Anita (red.): *Fåberg og Lillehammer*, Lokalhistorisk Årbok 1995, Fåberg og Lillehammer Historielag, Lillehammer, s.136-146

Hauck, Karl 1992:Frümittelalterliche Bildüberlieferung und der organisierte Kult, I:Hauck, Karl (red.): *Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frümittelalter*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, s.433-574

Hed Jakobsson, Anna 2003: *Smältdeglars Härskare och Jerusalems Tillskyndare*, Doktoravhandling ved Stockholm Universitet, Stockholm Studies in Archaeology 25

Hedeager, Lotte 1999: *Skygger av en annen virkelighet, Oldnordiske Myter* (oversatt av Kåre Lie), Pax Forlag, Oslo

Hedeager, Lotte 2002: Anmeldelse av Gro Steinsland: Den Hellige Konge, I: KUML, Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, Aarhus Universitetsforlag, s.348-351

Herschend, Frands & Mikkelsen, Dorthe Kaldal 2003: The main building at Borg (I:1), I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.41-76

Hjardar, Kim 2001: *Det sakrale kongedømmet i Heimskringla. Om fyrstemakt i vikingtid og middelalder*, Illustrert Historie, Oslo

Hodder, Ian & Hutson, Scott 2003: *Reading the past, Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, 3.utgave, Cambridge University Press, New York

Holand, Ingegerd 2003a: Finds, collection and documentation, distribution and function, I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.131-140

Holand, Ingegerd 2003b: Glass vessels, I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.211-227

Holck, Per 1969: Skjelettfunnene fra Mære kirke, I: Leren, Gudmund (red.) *Årbok for 1967-68*, Nord-Trøndelag Historielag, 46.årg., Steinkjer Trykkeri, Steinkjer, s.59-68

Holmqvist, Wilhelm 1960: The Dancing Gods, *Acta Archaeologica* 31, s.101-127

Holmqvist, Wilhelm 1969: Comments, I: *Norwegian Archaeological Review vol.2 1969*, Universitetsforlaget, Oslo, s.22-24

Holtmark, Anne 1990: *Norrøn Mytologi, Tru og mytar i vikingtida* (2.utg.), Det Norske Samlaget, Oslo

Hårdh, Birgitta 2003: Uppåkra in the Migration and Merovingian Periods. I: Hårdh, Birgitta & Larsson, Lars (red.): *Central Places in the Migration and the Merovingian Periods*. Uppåkrastudier 6, *Acta Archaeologica Lundensia*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s.41-54

Hårdh, Birgitta 2004: The Metal Beaker with Embossed Foil Bands, I: Larsson, Lars (red.): *Continuity for Centuries*. Uppåkrastudier 10, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s.49-91

Ilkjær, Jørgen 2000: *Den første Norgeshistorien, Illerupfunnet, ny innsikt i Skandinavisk romertid*, (oversatt av Einar Erlingsen), Kulturhistorisk Forlag, Tønsberg

Jakobsen, Tove & Adamsen, Christian 2007: Nationalmuseets oprindelse, Oldsagskommissionens mødeprotokoller 1807-1848, I: *Acta Archaeologica* 78, Issue 1, s.185-334

Jarkelln, Gisle 1997: Høgsetet på Borg: en tolkning av høgsete - ondvege. I: *Aarbok for Foreningen til Norske Fortidsminnesmærkers Bevaring*, Oslo, s.101-124

Jensen, Jørgen 2004: *Danmarks Oldtid: Yngre Jernalder og Vikingetid 400-1050 e.kr.* (Bind 4), Gyldendal, København

Johansen, Erling 1978: Gullgubber og kæller med stokk, *Wiwar*, s.25-30

Johansen, Olav Sverre & Munch, Gerd Stamsø 2003: Introduction and summary, I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.11-18

Johansen, Olav Sverre 2003: Borg, The local setting, I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.25-32

Jørgensen, Guro 2008: Blant gull og bjørneklør, glemte funn fra Mære kirke, *SPOR nr.2 2008*

Krogh, Thomas 2003: *Historie, Forståelse og Fortolkning, De historisk-filosofiske fags fremvekst og arbeidsmåter* (4. utgave), Gyldensdal Norsk Forlag, Oslo

Kværness, Gunhild 1996: *Blote kan ein gjere om det berre skjer i løynd: Kristenrettane i Gulatingslova og Grágás og forholdet mellom dei*, KULTs skriftserie nr.65, Noregs forskningsråd, Oslo

Lamm, Jan Peder 2004: Figural gold foils found in Sweden: A study based on the discoveries from Helgö. I: Gyllensvärd et al (red.): *Excavations at Helgö XVI, Exotic and Sacral Finds*

from Helgö, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s.41-142

Larsen, Cecilie 2000: *Skjulte skatter: funn fra Rogaland i andre museer*, AmS-småtrykk, Arkeologisk Museum Stavanger

Larson, Lars & Lenntorp, Karl-Magnus 2004: The Enigmatic House, I: Larsson Lars (red.): *Continuity for Centuries*. Uppåkrastudier 10, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s.3-48

Lidén, Hans-Emil 1969a: Utgravningen av Mære kirke, I: Leren, Gudmund (red.) *Årbok for 1967-68*, Nord-Trøndelag Historielag, 46.årg., Steinkjer Trykkeri, Steinkjer, s.18-58

Lidén, Hans-Emil 1969b: From Pagan Sanctuary to Christian Church. The Excavation of Mære Church in Trøndelag. I: *Norwegian Archaeological Review vol.2 1969*, Universitetsforlaget, Oslo, s.3-24

Lidén, Hans-Emil 1996: Utgravningen i Mære kirke. Hvordan skal funnene tolkes? I: Walberg, Øystein (red.) *Før og etter Stiklestad 1030, Religionsskifte, Kulturforhold, Politisk Makt* – Seminar på Stiklestad 1994, Stiklestad Nasjonale kultursenter, Verdal

Lidén, Hans-Emil 1999: Undersøkelsene i Mære Kirke, I: Hoff, Anne Marta & Hommedal, Alf Tore (red.): *En gullgubbe - festskrift til Hans-Emil Lidén*, Alvheim & Eide, Oslo. s.1-64

Lundqvist, Lars 1996: Slöinge – En Stormansgård från Järnåldern, I: Lundqvist et al (red.): *Slöinge och Borg: stormansgårdar i öst och väst*, Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr.18, Stockholm, s.9-52

Lundström, Agneta 1981: Survey of the glass from Helgö, I: Lundström, Agneta et al (red.): *Excavations at Helgö VII, Glass – Iron – Clay*, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s.1-28

Mackeprang, Mogens. B. 1943: Om de saakaldte ”guldgubber”, I: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1943*, Gyldendals Forlagstrykkeri, København, s.69-76

Mackeprang, Mogens B. 1952: De nordiske guldbrakteater, I: *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter Bind II*, Universitetsforlaget Århus

Magnus, Bente 1975: Krosshaugfunnet, et forsøk på kronologisk og stilhistorisk plassering i 5. årh., *Stavanger Museums Skrifter* 9, Stavanger

Magnus, Bente et al 2005: *Mennesker, guder og masker - i nordisk jernalderkunst, 10000 års nordisk folkekunst, Bind 1 Nordisk Jernalder*, Borgen, Valby

Mannering, Ulla 1998: *Guldgubber: Et billede af yngre jernalders dragt*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i København.

Mannering, Ulla 2006: *Billeder af Dragt. En analyse af påklædte figurer fra yngre jernalder i Skandinavien*, doktoravhandling, Universitetet i København.

McNicol, John 1997: *Plasseringen av de første kirkene i Norge i forhold til de hedenske kultstedene, En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830*, hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo

Munch, Gerd Stamsø 2003: Borg as a pagan centre, I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.253-263

Munch, Gerd Stamsø et al 2003: *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim

Myhre, Bjørn 2006: Fra fallos til kors – fra horg og hov til kirke? I: *Viking LXIX – 2006, Norsk Arkeologisk Årbok*, Norsk Arkeologisk Selskap, Oslo, s.215-250

Nielsen, Alf Ragnar 1990: *Fra steinalderen til 1700-tallet, Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords Historie IV*, Sentraltrykkeriet Bodø

Nielssen, Alf Ragnar 2003: Viking Age chieftains in Lofoten – the Old Norse sources, I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.273-281

Nilsson, Ing-Marie 2003: Härsarsymbol och högsäte – om betydelsen av västmarkeringar i romanska kyrkor, *META, Medeltidsarkeologiskt tidsskrift. Nr.1 2003*, s.31-49

Näsman, Ulf & Roesdahl, Else 2003: Scandinavian and European perspectives – Borg (I:1), I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.283-299

Näsström, Britt-Mari 1996: Offerlunden under Frösö kyrka, I: S. Brink (red.): *Jämtlands kristnande*, Projektet Sveriges Kristnande. Publikationer 4, Lunne Böcker, Uppsala, s.65-85

Näsström, Britt-Mari 2001: *Blot, Tro og Offer i det førkristne Norden*, Pax forlag, (Norsk utgave oversatt av Kåre A. Lie), Oslo

Olsen, Magnus & Schetelig, Haakon 1909: De to runestener fra Tu og Klepp paa Jæderen, I: *Bergens Museums Aarvog 1909*, Bergen, s.3-29

Olsen, Magnus 1909: Fra gammelnorsk myte og kultus, I: Olsen, Magnus (red.) *Maal og Minne, norske studier*, Bymaalslagets Forlag, Kristiania

Olsen, Magnus 1915: *Hedenske kultminder i norske stedsnavne*, Videnskapsselskapets Skrifter II. Historisk-Filosofisk Klasse 1914 No.4, Dybwad, Kristiania

Olsen, Magnus 1978 [1926]: *Ættegård og helligdom – Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst*, (2.utg), Universitetsforlaget, Oslo.

Olsen, Olaf 1966: *Hørg, Hov og Kirke, Historiske og Arkæologiske Vikingetidsstudier*, Bianco Lunos Bogtrykkeri, København

Olsen, Olaf 1969: Comments, I: *Norwegian Archaeological Review vol.2 1969*, Universitetsforlaget, Oslo, s.25-27

Olsen, Olaf 1995: Hørg, hov, kirke - 30 år etter, I: Lidén, Hans-Emil (red.): *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, Universitetsforlaget, Oslo, s.121-128

Petersen, Jan 1955: *Vikingetidens smykker i Norge. Katalog over utstillingen av norske smykker fra Vikingetiden*, Stavanger Museum, Stavanger

Pettersen, Tore Steinar 2008: *Kirker i Østfold, Borg Bispedømme*, Tindlund Forlag AS, Fredrikstad

Ratke, Sharon 2003: *Relationen zwischen Rechtsgesten und bildlichen Darstellungen auf Goldgubbern*, avhandling ved Universitetet i Bonn

Ratke, Sharon & Simek Rudolf 2006: *Goldgubber, Relics of Pre-Christian law rituals? I: Andréén, Anders et al (red.): Vägar till Midgård 8 - Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions: an international conference in Lund, Sweden, June 3-7, 2004*, Nordic Academic Press, Lund, s.259-264

Ratke, Sharon 2009: *Goldgubber - Einblicke in die Volkerwanderungszeit*. Doktoravhandling ved Universitetet i Bonn

Raudvere Catharina 2004: Delen eller helheten, Kosmologi som empiriskt och analytisk begrepp, I: Andréén, Anders et al (red.) *Ordning mot Kaos, Studier av nordisk förkristen kosmologi Vägar Till Midgård 4*, Nordic Academic Press, Lund, s.59-95

Rosengren, Jerry 2007: *Barbaricum, Uppåkra och Skånes Järnålder*, Lund Universitets Historiska Museum, Lund

Røskaft, Merete 1996: Høvdingmakt og lokale sentra. Brudd eller Kontinuitet ved overgangen fra Vikingtid til Kristen Middelalder? I: Walberg, Øystein (red.) *Før og etter Stiklestad 1030, Religionsskifte, Kulturforhold, Politisk Makt – Seminar på Stiklestad 1994*, Stiklestad Nasjonale kultursenter, Verdal

Røskaft, Merete 2005a: Trøndelag – I sentrum av den nye Kirkeprovinsen, I: Bull, Ida et al (red.) *Trøndelags Historie, Bind 1:Landskapet blir landsdel, fram til 1350*, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim, s.297-314

Røskaft, Merete 2005b: Kristningen og de tidlige kirkene. I: Bull, Ida et al (red.) *Trøndelags Historie, Bind 1:Landskapet blir landsdel, fram til 1350*, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim, s.181-194

Sanden, Wijnand van der & Capelle, Torsten 2001: Mosens guder: antropomorfe træfigurer fra Nord- og Nordvesteuropas fortid, Silkeborg Museum

Sandnes, Jørn 1987: Heden kultus og kristen kirke. Noen refleksjoner om kultkontinuitet ut ifra plasseringen av enkelte kirker i Nord-Trøndelag, I: Hagland, Jan Ragnar et al (red.): *Festskrift til Alfred Jakobsen*, Tapir, Trondheim

Sigurdsson, Jon Vidar 2008: *Det Norrøne Samfunnet, Vikingen, Kongen, Erkebiskopen og Bonden*, Pax Forlag, Oslo

Simek, Rudolf 2002: Rich and Powerful: The Image of the Female Deity in Migration Age Scandinavia, I: Barnes, Geraldine & Ross, Margaret C. (red.): *Old Norse Myths, Literature and Society. Proceedings of the 11th International Saga Conference Sydney*, s. 468-479

Simonsen, Povl. & Munch, Gerd Stamsø 1970: Guldfundet fra Kongsvik i Nord-Norge, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1969*, Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København, s.127-132

Skeiseid, Angunn 2007: *Seks kyrkjestader i Rogaland, Ein arkeologisk analyse av kyrkjestader i ytre og indre delar av Rogaland*, Masteroppgave i Arkeologi, Universitetet i Bergen

Skevik, Olav 1997: *Folk og fylker i fjerne tider, Inntrøndelags historie før 1600*, Nord-Trøndelag Fylkeskommune, Steinkjer

Sognes, Kalle 2005: *I bronzen og jernets tid*, I: Aune, Kolbjørn (red.) Fosens Historie – Fra Istid til 1730, Fosens Historielag 7, Orkanger

Sortland, Svanhild 2006: *Myntene fra Mære kirke: analyse av dokumentasjonsmaterialet fra utgravningene i 1966-1967 i et forskningshistorisk perspektiv*, hovedoppgave i arkeologi, Trondheim

Spurkland, Terje 2005: *I begynnelsen var fuþark : norske runer og runeinnskrifter*, (2.opplag) Cappelens Forlag, Oslo

Steinsland, Gro 1990: De nordiske gullblekk med parmotiv og norrøn fyrsteideologi. Et tolkningsforslag, *Collegium Medievale* nr.1 1990, s.73-94

Steinsland, Gro 1991: *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi: en undersøkelse av hierogami-myten i Skírnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð*, Solum forlag, Larvik

Steinsland, Gro 2000: *Den hellige kongen: om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder*, Pax forlag, Oslo

Steinsland, Gro 2005: *Norrøn religion: myter, riter, samfunn*, Pax forlag, Oslo

Stenvik, Lars 1996: Gravminner og maktsentra, I: Walberg, Øystein (red.): *Før og etter Stiklestad 1030: religionsskifte, kulturforhold, politisk makt*, seminar på Stiklestad 1994, Stiklestad nasjonale kultursenter, Verdal, s.79-92

Stjernqvist, Berta 2004: A Glass Beaker with Cut Decoration, Found at Uppåkra, I: Larsson, Lars (red.): *Continuity for Centuries*. Uppåkrastudier 10, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s.153-166

Storm Munch, Jens 2003: Borg III, IV and V, Medieval and post-medieval farms and churches, I: Munch et al (red.) *Borg in Lofoten, A chieftains farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim, s.119-129

Stylegar, Frans-Arne 2003: Del II: Mot Historisk Tid, I: Stylegar, Frans-Arne et al (red.): *Østfolds Historie Bind 1: Øst for folden*, Østfold Fylkeskommune, Sarpsborg

Sundqvist, Olof 2002: *Freyr's offspring, Rulers and religion in ancient Svea society*, Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 21, Uppsala Universitet, Uppsala

Sundqvist, Olof 2007: *Kultledare i fornskandinavisk religion*, Occasional Papers in Archaeology. OPIA 41, Uppsala

Sødal, Henrik 1969: *I gammeltida: folkeminne frå Hemne prestegjeld*, Norsk folkeminnelags skrifter, Universitetsforlaget, Oslo

Söderberg, Bengt 2005: *Aristokratisk rum och gränsöverskridande, Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600-1100*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 62, Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm

Söderberg, Bengt 2006: Några perspektiv på kulturen i en härskarmiljö – Järrestad under yngre järnålder, I: Anglert, Mats et al (red.): *Kulthus och Dödshus: Det ritualiserade rummets teori och praktik*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, s.154-166

Teigen, Torill 2007: *Norske "sentralplasser": den sydsjandnaviske sentralplassdiskusjonen applisert på tre utvalgte lokaliteter: Åker, Hov og Veien*, Masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo

Thomsen, C.J. 1857: *Atlas for nordisk oldkyndighet: fremstillede Prøver fra Bronzealderen og fra Jernalderen*, (*Atlas de l'archeologie du nord représentant de échantillons de l'age de bronze et de l'age de fer*), Société Royale des Antiquaires du Nord, De l'Imprimerie de Thiele, København

Tornbjerg, Svend Åge 1998: Toftegård – en fundrig gård fra sen jernalder og vikingetid, I: Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta (red.): *Centrala Platser Centrala Frågor, Samhållsstrukturen under Jårnåldern*, Uppåkrastudier 1, Acta Archaeologica Lundensia, Series In 8, No.28, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s.217-232

Utne Nilsen, Marianne 2002: Gull – edle skatter fra fortidens Midt-Norge, *SPOR nr.1 2002*, s.10-14

Veel, Haakon Anker 1961: *Borge Kirke 1861-1961*, Vardings Trykkeri, Sarpsborg

Vibe Müller, Inger Helene 1993: Norm og praksis – middelalderske kilders opplysninger om kristne begravelser, *SPOR nr.1 1993*, s.30-32

Warmind, Morten 2004: Kosmologi og ritualer i det førkristne Norden, I: Andren, Anders et al (red.) *Ordning mot Kaos, Studier av nordisk førkristen kosmologi Väger Till Midgård 4*, Nordic Academic Press, Lund, s.135-144

Watt, Margrethe 1987: Guldageren, *Skalk nr.2 1987*, s.3-9

Watt, Margrethe 1991a: Tilblivelse, *Skalk Nr.1 1991*, s.8-11

Watt, Margrethe 1991b: Sorte Muld. Høvdingesæde og kultcentrum fra Bornholms yngre jernalder. I: P.Mortensen og B.Rasmussen (red.): *Fra Stamme til Stat i Danmark 2*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, Aarhus, s.89-106

Watt, Margrethe 1997: En arkæologisk vurdering. I: Sørensen, J. (red.): *Jacob Von Melle og de bornholmske guldgubber*, Jubilæumsskrift 125 år, Colbergs Boghandel A/S, Bornholm, s.45-58

Watt, Margrethe 2001: ”Gummor” og ”grodor”. Om kønsbestemmelse af guldgubber, I: Magnus, B. et al. (red.): *Vi får tacka Lamm*. The Museum of National Antiquities, Stockholm, s.219-228

Watt Margrethe 2002: Images of Woman on ”Guldgubber” from the Merovigian Age, I: Simek, Rudolf & Heizmann, Wilhelm (red.): *Mythological Woman, Studies in Memory of Lotte Motz*, Studia Mediaevalia Septentrionalia 7, Fassbaender Verlag, Wien, s.81-91

Watt, Margrethe 2004: The Gold-Figure Foils ("Guldgubbar") from Uppåkra. I: Larsson, Lars (red.): *Continuity for Centuries. A Ceremonial Building and Its Context at Uppåkra, Southern Sweden*, Uppåkrastudier 10, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s.167-221

Watt, Margrethe 2008: Guldgubber. I: C. Adamsen et al (red.): *Sorte Muld*, Bornholms Museum Wormianum Kulturarvsstyrelsen, Rønne, s.43-53

Wienberg, Jes 2006: Kirkearkæologi – fra stil til kulturarv, *Meta. Medeltidsarkeologisk tidsskrift*, Nr.3 2006, s.19-26

Wiker, Gry 2004: Tanker om menneskets verdensbillede på 500-tallet. Fra asosial til sosial dialog med det guddommelige. I: Melheim, Lene. et al (red.): *Mellom himmel og jord. Oslo Arkeologiske Serie Bind 2*, Universitetet i Oslo

Andre Kilder

Snorre Sturlason: *Snorres Kongesagaer* (1. bind) (oversatt av Anne Holtsmark & Didrik Arup Seip), utg. Hødnebo et al 1995 [1979], Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

Avis: Nationen 21.12.1966

Internettressurser

Databaser:

British Museum Collection Database

http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database.aspx

Sist besøkt: 16.05.10

Unimus Gjenstandsdatabase

<http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/sok.php>

Sist besøkt: 16.05.10

Stockholm Museums Samlingar

<http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp>

Sist besøkt: 16.05.10

Kulturminnebasen Askeladden

<http://askeladden.ra.no/sok/index.jsp?minneId=472488&minneType=lokalitet>

Sist besøkt: 16.05.10

Aviser:

Aftenposten 20.12.2004:

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article934052.ece>

Sist besøkt: 16.05.10

Aftenposten 08.07.2005:

http://www.aftenposten.no/kul_und/article1076294.ece

Sist besøkt: 16.05.10

Aftenposten 10.11.2008:

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2760336.ece>

Sist besøkt: 16.05.10

Museer:

Roskilde Museum

<http://www.roskildemuseum.dk/Files/Billeder/Web/Dit%20besg/Srudstillinger/Hovedudstilling/Odin-572x456-px,JH.jpg>

Sist besøkt: 16.05.10

Varde Museum:

http://vardemuseum.dk/dk.php/museetsarb/udgravninger/sjaeldent_guldfund/

Sist besøkt: 16.05.10

Wikipedia Bilder

http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Borg_Vestvågøy_LC0165.jpg

Sist besøkt: 16.05.10

http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Ingolf_by_Raadsig.jpg

Sist besøkt: 16.05.10

http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Borgund,_GABull.jpg

Sist besøkt: 16.05.10

Annet:

Gislink karttjeneste

<http://www.gislink.no/gislink/>

Sist besøkt:16.05.10

Stylegar, Frans-Arne 2004: Arkeologi i Nord, Kjempegravene på Oddernes. Blogg 31.12.04

<http://arkeologi.blogspot.com/2004/12/kjempegravene-p-oddernes.html>

Sist besøkt: 16.05.10

Rundkvist, Martin 2009: New/Old 6th Century Find on Bornholm. Blogg 15.07.09

http://scienceblogs.com/aardvarchaeology/2009/07/newold_6th_century_find_on_bor.php

Sist besøkt: 16.05.10

Heorot.dk

<http://www.heorot.dk/heorot.jpg>

Sist besøkt:16.05.10

Store Norske Leksikon;

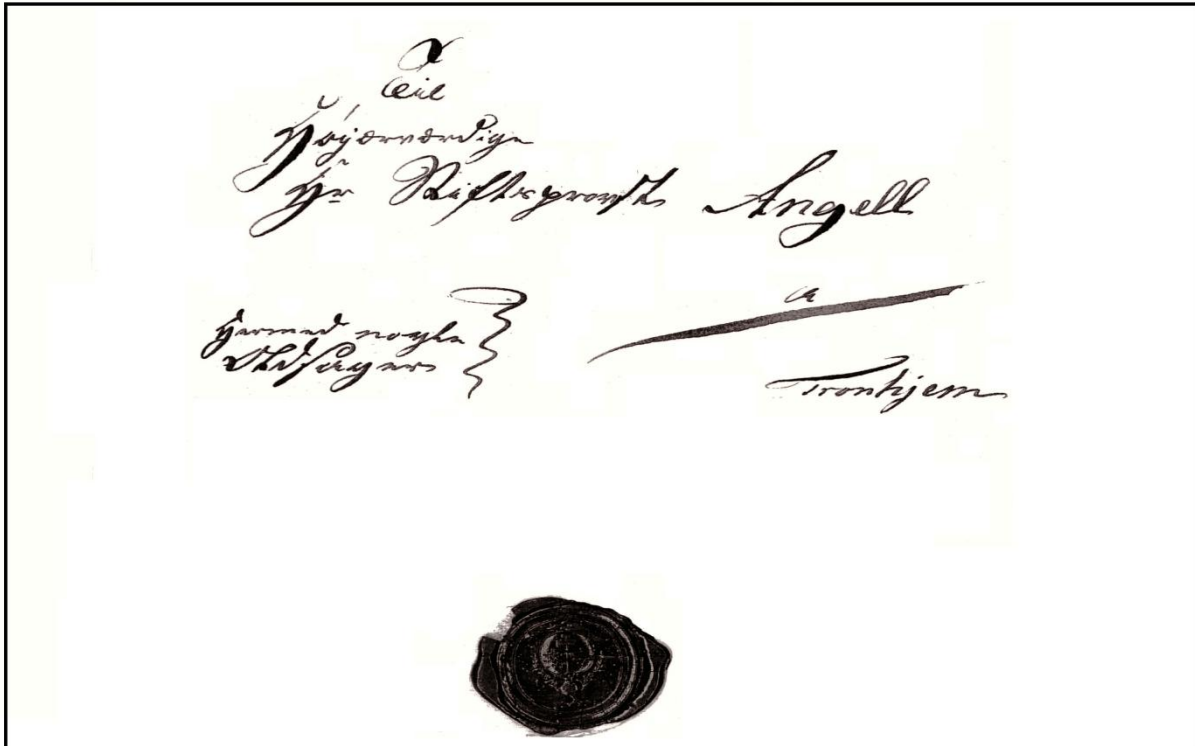
http://www.snl.no/nbl_biografi/Ole_Holck/utdypning_%E2%80%93_1

Sist besøkt: 16.05.10

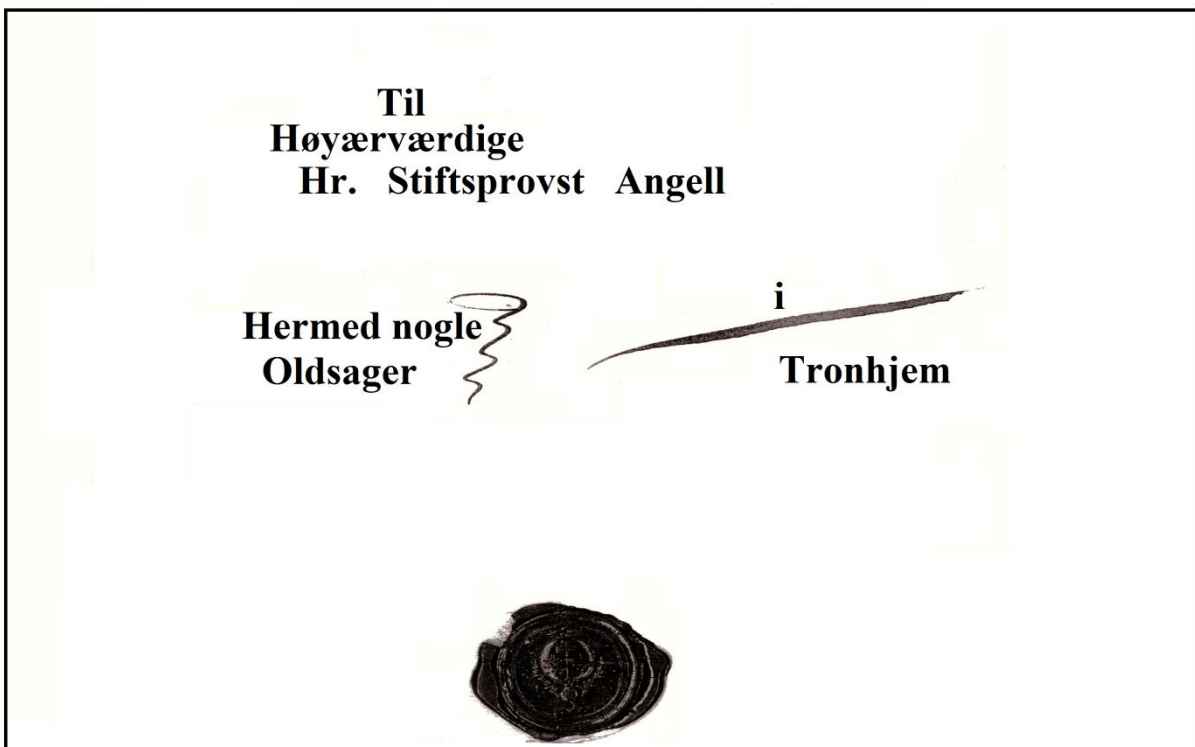
APPENDIKS

Brevet fra Must til stiftsprovst Angell

Original

Oversatt

Original

V. M:

Jeg Grundt er af den Sejningsretten Commission for atlysninger
for sig selv, at angulde. Jeg er Daninger for elden Eide, som andern
maatte findes og klarer, siger jeg mig den Sigt for mig at
denne den Højdomsretten om at gøre sig sig selv med at
midtende til bemeldte seje Commission de Grundt følgende. Det,
Jeg, som jeg for nok i Besiddelse af, og som jeg sig selv maatte
findes den Sejningsretten Commissionens Demorskomfald med sig,
nemlig:

Arbejdet i en Part N. 1.

Tit. A: En gammel Mjød, som skal være fundet på Bonde-
gården for i Bogen.

Tit. B: 24 gamle jordgrunde Mjødter.

I Part N. 2.

2de Guldskeden, som er fundet på Gården Kirke,
Jeter i Hverne for i Hjelte, med en Lige og Spærkjede.

I Part N. 3.

En Mængde af en jordgrundt Bjørn.

Arbejdet:

2de gamle Manufaktur, som er på Gården.

En Præmies

3de Skjold, som er på elden Eide som nok i
Horsdalens Kirke for i Hjelte.

En gammel Næse, som med Høj til at løfte sum
Lust med i Bølle.

Den Højdomsretten sig selv at jeg inden omme at det seje
en Bemærkning, som jeg sig selv at ville for den Gode at

meddele for bemeldte seje Commission, nemlig: at jeg med
atlysninger maatte indvortes om de atlysninger der vil
gøre om sig selv, og at den Grundt maatte mig at angulde
enging med for blivning over de Mjødter, som maatte for
der mere end sig, som nok som en Demorskomfald af den Grundt
Arbejdet

Arbejdet

Trottem den 11de August. 1810.

J. Rust.

Arbejdet

Oversatt

P: M:

Paa grund af at den Højrespekterede Kommision for Oldsager har ønsket at anholde Hvad Lævninger fra Ældre tider, som endnu maatte findes opbevarede, tager jeg mig den Frihed herved at anmode Deres Højeværdighed om at være tilejlighed med at indsende til bemeldte høje Kommision de herved følgende Oldsager, som jeg har været i Besiddelse af, og som jeg ønsker maatte finde den Højrespekterede Kommisions Opmærksomhed værdige, navnlig:

Myndter i en Pakke No. 1.

Lit: A: En gammel Myndt som skal være fundet paa Domkirkegaarden her i Byen.

Lit: B: 24 gamle jordgravede Myndter.

I Papir No. 2

2de Guldbilleder, som var fundne, paa Gaarden Kirkesæter i Hevne her i Stiftet, ved en Agers Oparbejdelse.

I Pakke No. 3.

En Stump af en jordgravet Skjærde

Detsuden:

2de gamle Manuskripter, skreven paa Bark

En Priimstav.

3de Røgelseskar, som fra de ældre tider, have været i Stordalens kirken her i Stiftet.

En gammel Strids-Økse med Krog til at fæste samme fast med i Bæltet.

Deres Højeværdighed tilgive at jeg endnu vover at tilføje en Anmodning, som jeg ønsker de ville have eder Godhed at meddele foranmeldte høje Kommision, navnlig at jeg ved Lejlighed maatte underrættes om de Oplysninger der vil gives om disse Ting, og at den Gunst maatte vises mig at anholde Tegning med Forklaring over de Myndter, som maatte findes mærkværdige, saavel som en Oversttelse af de fundne Manuskripter.

Tronhjem den 11te August 1810

Ærbødigst
H. Must

Katalog

Merknad: Bilder er ikke i skala (heller ikke innbyrdes). De er valgt på grunnlag av motivets tydelighet, og enkelte er redigert og forstørret for bedre kontrast og detaljer. Stempelidentiske preg er plassert etter hverandre. Katalogtekst tar utgangspunkt i Ulla Mannerings motivbeskrivelser (Mannering 1998).

BORG

Funnsted: På gården Borg, ved kirken Borge i Vestvågøy kommune, Lofoten, Nordland

Antall: 5

Ansvarlig: Gerd Stamsø Munch

Funnår: 1983-1989

Befinner seg: Tromsø Museum

Museumsnummer: Ts 8334

2

1

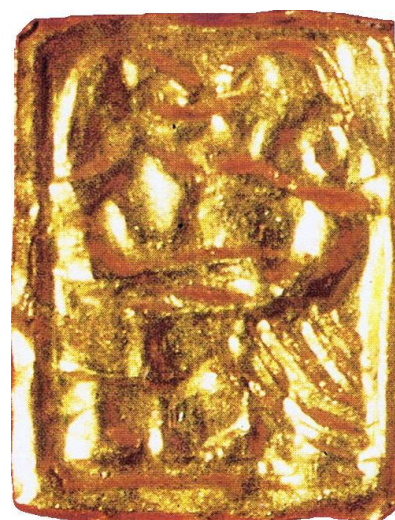
3

4

5

(Bilder etter Munch et al 2003. Foto: O. Kvalheim)

Borg 1

Gullblekk med et par uten bord. Mannsfiguren til venstre har skulderlangt hår. Han bærer en knelang, kryss-skravert kjortel. Mannen har hånden på kvinnens bryst/skulder. Han ser ut til å stå på tærne. Kvinnen har hår til midt på ryggen, med knute i nakken. Hun bærer en krysskravert kappe. Denne går opp bakentil og skråner ned foran (dette i motsetning til alle andre liknende kapper på gullgubbefigurer). Under sees en fotlang, lengdestripet kjole med underkant. Kvinnens arm kommer ut under kappens forkant, og hånden holdes om mannens liv. Hun bærer muligens en armring. Begge figurer har avrundet hode lagt bakover. Dette gir inntrykk av at figurene enten ligger eller strekker hals mot hverandre. Avtrykket har store likhetstrekk med motiv fra Helgö.

Borg 2

Gullblekk med et par uten bord. Svært utydelig preg. Begge figurer med spisse neser, og hodet noe lagt bakover. Begge figurer strekker ut en arm, og de ser ut til å holde hverandre i hendene.

Borg 3-4

To stempelidentiske gullblekk med et par omgitt av enkel bord. Begge med utydelig preg. Figuren til venstre ser ut til å ha en fotlang drakt. Figuren til høyre bærer en knelang drakt med belte, og har skulderlangt hår. Figurene omfavner hverandre med armene om hverandres overkropp. Føttene til den venstre figuren ser ut til å avsluttes høyere enn den høyres, og gir inntrykk av å løftes. Begge figurer har avrundet hode.

Borg 5

Gullblekk med et par uten bord. Svært utydelig preg. Figuren til venstre ser ut til å bære en knelang drakt. Figuren til høyre bærer en lengdestripet kjole. De to figurene omfavner hverandre rundt livet, og er tett stilt.

HOV

Funnsted: På gården Hov, ved Vingrom kirke, Lillehammer kommune, Oppland

Antall:4 (av 29)

Ansvarlig: Tom Haraldsen og Heid Gjøstein-Resi

Funnår: 2003-2009

Befinner seg: Kulturhistorisk Museum, Oslo

Museumsnummer: C38680

1

2

3

4

(Bilder etter www.Unimus.no, Foto: Lill-Ann Chepstow-Lusty, Ellen C. Holte)

Hov 1

Gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Mannsfiguren til venstre har mye større hode enn kvinnefiguren til høyre. Han har kort hår i vertikale striper. Nesen er stor og spiss. Han har en knelang, enkel drakt, og gir inntrykk av å være tykk. Kvinnefiguren har en spiss hake. Hun har håret satt opp i en knute, men det faller allikevel langt ned på ryggen. Hun bærer en fotlang kjole med slep, og hennes føtter syntes ikke. Foran på kvinnefiguren sees en vertikal rand avsluttet med tre sirkler på hennes bryst. Denne randen kan være kjolens fremre avslutning med et smykke øverst, men også noe adskilt fra kjolen. Mannsfigurens høyre arm strekker seg frem til denne randen, men avsluttes med en knyttet venstre hånd. At vi ser fingrene indikerer enten at den knyttede hånden holder omkring noe adskilt fra kjolen, eller er lagt inntil kjolen. Om håndleddet på denne venstrehånden sees to vertikale striper som kan være en arming, eller også figurens høyre hånd lagt om venstre håndledd.

Hov 2

Fragment av gullblekk, med deler av figur omgitt av perlet bord. Den bevarte figuren til venstre på blekket har skulderlangt hår og spiss nese. Bærer muligens smykke eller medaljong om halsen. Til høyre for hodet ser vi et plantelignende objekt, og blekket har med dette store likhetstrekk med **Hauge 1-5**. På gullblekket utenfor stempeletavtrykket (til venstre for figurens hode) sees et tidligere avtrykk på tvers. Dette avtrykket ser ut til å være den nedre del av en kvinnekjole (også med likhetstrekk til **Hauge 1-5**).

Hov 3

Fragment av gullblekk, med deler av et par. Bare nedre del av to figurer er synlig. Figuren til venstre har knelang drakt, og bukse. Av figuren til høyre sees bare det som sannsynligvis er en fot og fremsiden av et bein.

Hov 4

Fragment av gullblekk med stempel. To adskilte objekter syntes så vidt, muligens to motstilte menneskefigurer.

HAUGE

Funnsted : Hauge i Klepp kommune, Jæren, Rogaland

Antall : 16

Finner : Gabriel Gustafson

Funnår : 1897

Befinner seg : Bergen Museum

Museumsnummer : B 5392

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

(Bilder etter: Larsen 2000, Johansen 1978, Petersen 1955, Olsen & Schetelig 1909, Utne Nilsen 2002)

Hauge 1-2

To stempelidentiske gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Tydelig og realistisk preg. Begge figurer er gjengitt med øyne, nese, øre og munn. Mannsfiguren til venstre har kort frisert hår. Nesen er stor og spiss. Han bærer en kappe som er fotlang foran og bak, kortere i sidene. Kappen holdes sammen av en ringspenne ved skulderen. Armen er drapert i stoff av kappen, eller en drakt under, og utgjør et bredt erme. Under kappen bærer mannen en knelang drakt med enkel bord nederst. Om håndleddet bærer mannen en arming. Hans hånd griper kvinnens drakt foran. Under denne sees et trekantet objekt som muligens er et anheng til armingen. Kvinnefiguren til høyre har frisert hår som er bundet i en knute i nakken og ender i to lange haler. Hun bærer en fotlang glatt kappe over skuldrene som er åpen foran. Under sees en fotlang plissert kjole som dekker føttene. I halsen bærer hun muligens et smykke, dette avtegner seg som tre horisontale linjer. Om håndleddet sees en mulig arming. I høyre hånd holder hun et lengre objekt som ender i to buer. Stempelet har likhetstrekk med **Hauge 3-5**.

Hauge 3-5

Tre stempelidentiske gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Likhetstrekk med **Hauge 1-2**, men med et mer kvadratisk stempel som gjør figurene kortere. Den høyre kvinnefiguren har dessuten lengre panne, og buet, kortere hals. Stempelidentisk med **København 1-3**.

Hauge 6-8

Tre stempelidentiske gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Både manns- og kvinnefiguren har store spisse neser som møtes. Mannsfiguren til venstre har kort frisert hår. Hans øre er stort. Han bærer en kappe som er fotlang foran og bak, kortere i sidene. Denne har en enkel kant nederst. Under kappen bærer mannen en glatt drakt. På leggen er en markering som viser en bukseavslutning eller den øvre kant av høye fotplagg. Om håndleddet på høyre arm har mannsfiguren muligens en arming. Han strekker armen mot kvinnefiguren til høyre og hånden ser ut til å berøre kvinnefiguren i bryst-/halsregionen. Kvinnefiguren til høyre har frisert hår som er bundet i knute i nakken og ender i to lange haler. Hun bærer en fotlang glatt kappe over skuldrene som er åpen foran. Kappen har bakoverskrånende flik som antyder et kort slep. Under kappen bærer hun en plissert, fotlang kjole. Over denne bærer hun forklede. Kvinnefiguren har ikke armer.

Hauge 9-11

Tre stempelidentiske gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Mannsfiguren til venstre har kort frisert hår. Han bærer en stripet kappe som er fotlang foran og bak, kortere i sidene. Denne er festet med en spenne ved skulderen. Under kappen bærer han en knelang glatt drakt. Kvinnefiguren til høyre har frisert hår som er bundet i knute i nakken og ender i to lange haler. Hun bærer en fotlang glatt kappe over skuldrene som er åpen foran. Kappen har bakoverskrånende flik som antyder et kort slep. Under kappen bærer hun en plissert, fotlang kjole. Over denne bærer hun forklede. Ingen av figurene har armer. Mellom paret sees en vertikal linje som ser ut til å ende i en trekant over hodene

Hauge 12-13

To stempelidentiske gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Utydelig preg. Mannsfiguren til venstre har kort frisert hår. Han bærer en kappe som er fotlang foran og bak, kortere i sidene. Hans arm hviler på kvinnefigurens skulder. Kvinnefiguren til høyre har en kort flette ned til skulderen. Hun bærer en plissert fotlang drakt som dekker føttene. Avtrykket er svært utydelig ved figurenes overkropp, men det store objektet om mannsfigurens hals ser ut til å være en stor og svært aksentuert kvinnehånd (se hånden på **Hauge 16**). Begge blekkene har to runde groper midt på figurkroppene (samme plass på begge blekk). Uvisst om dette skyldes stempelsvakhet eller sekundær påføring. Mellom paret, nærmest kvinnefiguren, sees prikker som enten gjengir en draktdel eller et frittstående objekt.

Hauge 14

Gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Mannsfiguren til venstre har skulderlangt frisert hår, muligens med hestehale. Han bærer en kappe som er knelang og delt i to fliker. Den har ikke ermer. Hele kappen har prikket bord, og har v-hals. Under kappen bærer han en glatt drakt. Kvinnefiguren til høyre har frisert hår som er bundet i knute i nakken og ender i tre lange fletter til hælene (To av flettene kan også være bord på kvinnefigurens drakt). Hun bærer en fotlang, glatt drakt som er plissert i nedkant. På venstre side av drakten sees to prikkete border, muligens forklede eller egen draktdetalj (tilsvarende de på høyre side). Om halsen har hun muligens et smykke. Både med hensyn til manns- og kvinnefiguren er det vanskelig å avgjøre om det er kroppenes front eller side som sees. Mellom paret sees kvinnefigurens hånd som holder et lengre vertikalt objekt. Dette er prikket under hånden, smalner oppover før det ender i to motstående buer som danner trekant/hjerte. Muligens en stav eller pokal med lang stett.

Hauge 15

Gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Utydelig preg. Mannsfiguren til venstre har kort, frisert hår. Han har langt ansikt med spiss nese. Han bærer en fotlang kappe som deles i to snipper. Svak vertikal markering ved anklene markerer muligens bukse og fotplagg.

Kvinnefiguren til høyre har frisert hår som er bundet i knute i nakken, og som ender i en lang hale. Hennes øye er mye større enn mannsgurens. Hun bærer en fotlang glatt kappe over skuldrene som er åpen foran. Under denne bærer hun en glatt fotlang kjole som dekker føttene. Mellom paret sees muligens en hånd som holder et fliket objekt (Plantestilker, grener eller et ris?) Dette ender i en kule under hånden.

Hauge 16

Gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Mannsfiguren til venstre har frisert skulderlangt hår. Med mannsgurens er det vanskelig å avgjøre om det er kroppens forside eller side som sees. Han bærer en fotlang, lengdestripet kappe som faller i folder fra skulderen og ender i snipper. Under bærer han en lårkort tverrstripet drakt. Hans arm strekker seg mot kvinnen og hånden er lagt på brystet/skulderen. Ermet er striper, og om håndleddet sees muligens en arming. Armen er unaturlig lang, og hånden svært stor og aksentuert. Kvinnefiguren har frisert hår som er bundet i en markant knute i nakken (i en ring?), og ender i en tre lange haler. Hun bærer en skrå fotlang kappe som faller i folder fra skulderen. Under sees en lengdestripet, fotlang kjole. Denne brytes av en linje som muligens indikerer forklede. Mellom paret sees en lang vertikal linje som ender i en trekant mellom figurenes hode. Over mannsgurens hånd sees dessuten et objekt som er i kontakt med kvinnefigurens munn/hake.

MÆRE

Funnsted: Under Mære Kirke i Steinkjer kommune, Nord-Trøndelag

Antall: 18 gullgubber, 4 større biter av gullblykk uten pregning, flere fragmenter.

Finner: Hans-Emil Lidén

Funnår: 1966/67

Befinner seg: I Vitenskapsmuseet, Trondheim

Museumsnummer: T 18842

1

2

3

4

5

6

7

8

9

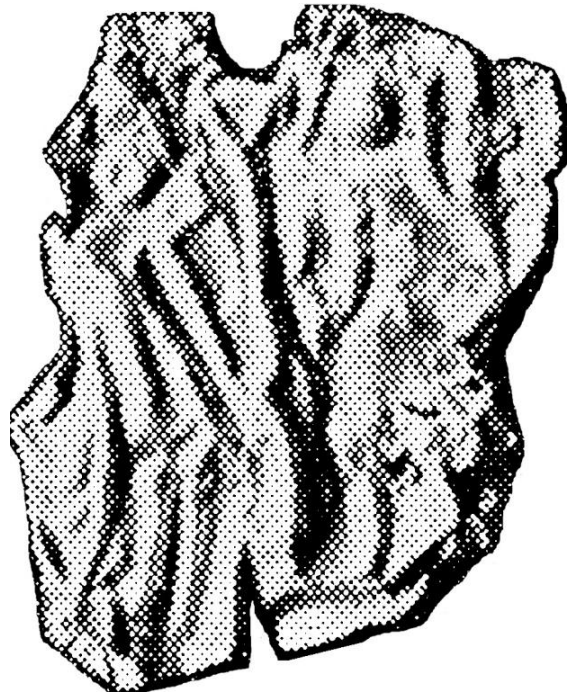
10

11

12 (revers)

13

14

15

16

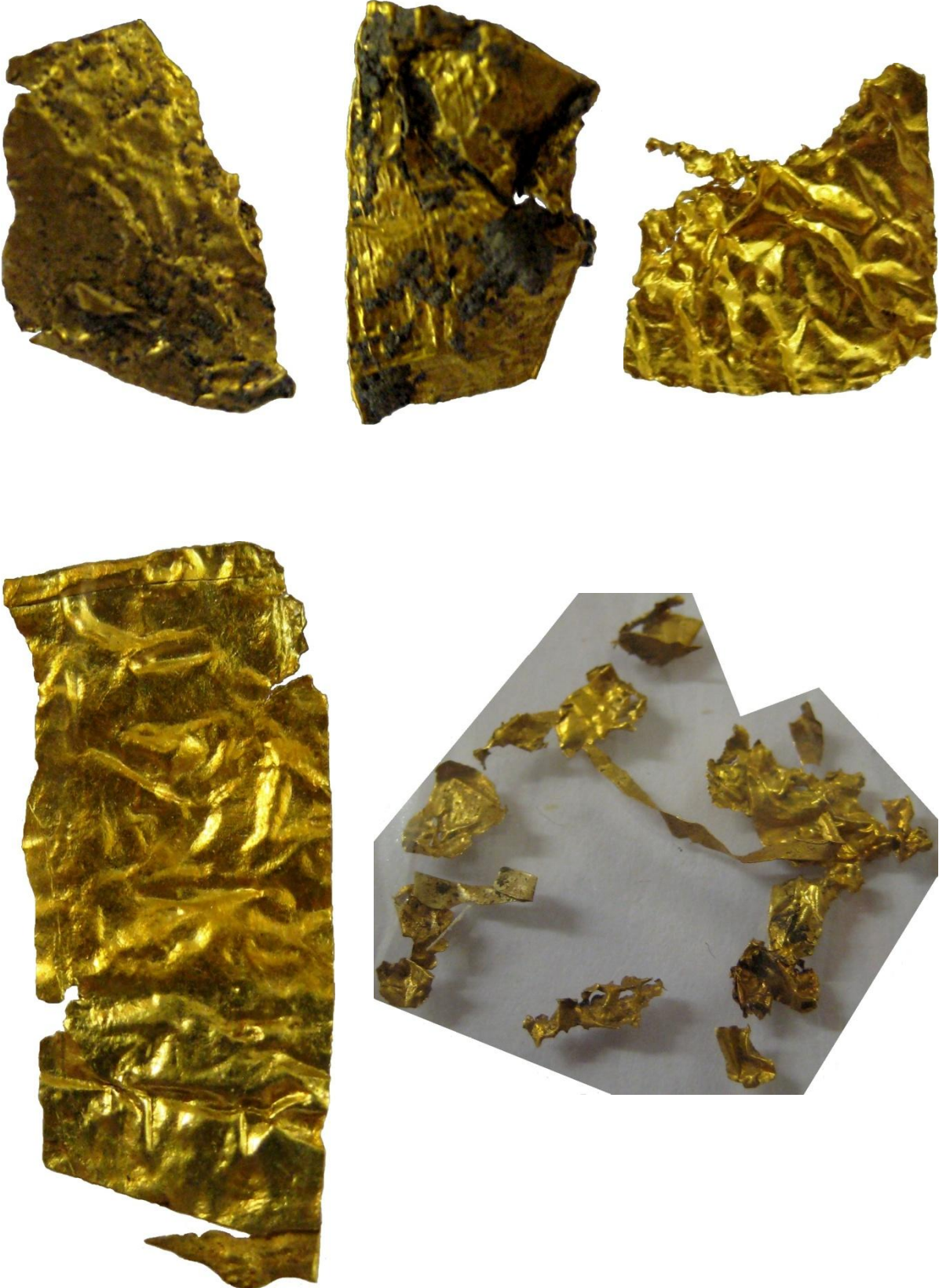
17

18

Usikre gullblekk, gullstrimler og fragmenter fra Mære

(Bilder etter: Vitenskapsmuseet Fotoarkiv, Skevik 1997, Lidén 1999, Møllenus 1967, egne foto)

Mære 1-4

Fire stempelidentiske gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Mannsfiguren til venstre har skulderlangt bølget hår, stor spiss nese, bart og spisst kort skjegg. Han bærer en lårkort drakt med lange ermer, bukser og fottøy. Høyre arm strekker seg mot kvinnen, og om høyre håndledd sees en forhøyning til enten en draktbord eller en mulig armring. Kvinnefiguren til høyre har langt hår nedover ryggen, med en knute i nakken. Hun har som mannen stor spiss nese. I halsregionen sees en rektangulær plate med sirkel inni, sannsynligvis en platefibel eller en annen form for smykke. Kvinnefiguren bærer en fotlang kjole som ligger i sleplignende folder bak. Armer er ikke markert. Den ene foten stikker frem fra kjolekanten. En vertikal rand mellom paret, med avrunding øverst, har tidligere blitt tolket som både sverd og stav, men kan som **Hov 1** også være kvinnefigurens fremre kjoledel. Både manns- og kvinnefiguren har hodet lagt bakover, kvinnefiguren mest.

Mære 5

Gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Mannsfiguren har kort hår. Nesen er stor og spiss. Han bærer en knelang, enkel drakt og bukse. Hans høyre arm strekkes mot kvinnen og griper henne om livet. Om håndleddet sees en draktbord eller mulig armring. Hånden er uforholdsmessig stor, og aksentueres. Kvinnefiguren har også stor og spiss nese. Hun har håret samlet i nakken (muligens i knute), men det faller allikevel helt til hælene bak på ryggen. Hun bærer en fotlang kjole med slep, og føttene syntes ikke. Stempelet er nærmest identisk med **Hov 1**, men her er det tydeligere at mannens hånd griper kvinnens drakt.

Mære 6

Gullblekk med et par omgitt av enkel bord. Kvinnefiguren til venstre har langt hår nedover ryggen, med en knute i nakken. Hun har stor spiss nese. Hun bærer en fotlang kjole. Mannsfiguren til høyre har kort hår eller muligens hjelm/hodeplagg. Hans nese er spiss, men mindre enn kvinnens. Han bærer en knelang drakt med belte, og bukser. Kvinnefiguren strekker seg opp mot mannfiguren og har høyre arm om skulderen/halsen hans. Han har hånden om kvinnes liv/bryst. Mellom paret sees en vertikal strek som rekker opp til parets omkransende armer, muligens en stav. Mellom hodene sees dessuten en horisontal strek, kanskje del av samme stav.

Mære 7

Gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Utydelig preg. Figuren til venstre har kort hår, og bærer en fotlang, lengdestripet drakt som deler seg i to fliker. Figuren til høyre har et kjempestort hode med tilsynelatende skulderlangt hår. Den har stor avrundet nese og tydelig munn. En skrå markering over kroppen til den høyre figuren kan være kappe/sjal. Mellom figurenes hoder sees et rundt objekt.

Mære 8

Gullblekk med et par uten bord. Figuren til venstre (kvinnefigur?) har frisert hår som ender i en skulderlang hestehale, stor spiss nese, og et markant øre. Den bærer en skrå-skravert, knelang drakt. Man ser leggene og føttene. Figuren til høyre (mannsfigur?) har skulderlangt hår. Den bærer en knelang glatt kjortel som nede ender i snipper for- og bakentil. Midt på drakten sees en markering, muligens et belte eller en arm. Mellom hakene på de to figurene sees et rundt objekt, og over, mellom hodene, en markant trekant (beger?).

Mære 9

Gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Noe utydelig preg. Mannsfiguren til venstre har skulderlangt hår, eller muligens hodeplagg. Han har en liten rund nese. Han bærer en glatt kappe som deler seg i to fliker. Leggene og føttene er utydelige. Kvinnefiguren til høyre ser ut til å ha flettet hår helt ned til hælene. Hun har en stor, spiss nese. Hun bærer en glatt fotlang drakt med slep, og kappe. Føtter syntes ikke. Mellom paret sees en vertikal strek med en rund markering midt på (manns- eller kvinnefigurens hånd?). Streken ender i en stor Z-formet bue øverst. Deler av denne buen kan være kvinnefigurens hake, og således være en stav med én enkel bue øverst. I underkant av streken sees et større rundt objekt med en sirkel (ring?). Dette kan være fremkant av kvinnefigurens drakt. Stempelet har likhetstrekk til **Mære 10** og **Hauge 1-5**.

Mære 10

Gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Noe utydelig preg. Mannsfiguren til venstre har kort hår, eller muligens hodeplagg. Han har en stor spiss nese. Han bærer en glatt kappe som deler seg i to fliker. Leggene og føttene er utydelige. Kvinnefiguren til høyre ser ut til å ha flettet hår et stykke ned på ryggen. Hun har stor, spiss nese. Hun bærer en glatt fotlang drakt med slep, og kappe. Føtter syntes ikke. Mellom paret sees en vertikal strek med en rund markering midt på (manns- eller kvinnefigurens hånd?). Streken ender i en enkel bue mot

høyre øverst, motsatt vei av **Mære figur 9**. Mellom figurenes underkropp sees et dråpeformet objekt. Den buformede streken og det dråpeformede objektet kan være over- og underdel av en stav/annet langt objekt (åre/spade?). Det dråpeformede objektet kan også være fremkant av kvinnens drakt. Stempelet har likhetstrekk til **Mære 9** og **Hauge 1-5**.

Mære 11

Fragmentert gullblekk med et par uten bord. Utydelig preg. Figuren til venstre har en lårkort glatt drakt, og bukse (sannsynligvis en mannsfigur). Figuren til høyre bærer sannsynligvis en lengdestripet drakt. Øverst til høyre sees sannsynligvis et øye og en spiss nese. Mellom figurene sees en tydelig definert vertikal strek. Muligens en stav. Over det høyre hodet sees et planteliknende objekt tilsvarende det på **Hauge 1-5**.

Mære 12 (revers)

Gullblekk med et par uten bord. Utydelig preg. Figuren til venstre har skulderlangt hår og en spiss nese. Den bærer en glatt drakt. Figuren til høyre har en spiss nese. Den bærer en lengdestripet fotlang drakt. Mellom figurene sees en vertikal strek som er tykkest nederst og smalner oppover. Øverst ender streken i en dråpeformet bue.

Mære 13

Fragmentert gullblekk med et par omgitt av perlet bord. Blekket har mange prikker som ser ut til å være sekundære. Kvinnefiguren til venstre har langt flettet hår. Hun har stor spiss nese og et svært markert øye. Hun bærer en fotlang drakt, og utenpå en glatt kappe som ender i svai bak. Hennes synlige høyre arm omfavner den høyre (sannsynlige) mannsfiguren.

Mannsfiguren til høyre mangler hode og overkropp. Han bærer en glatt knelang drakt. Hans synlige venstre arm omfavner den venstre kvinnefiguren under hennes arm. Stempelavtrykket minner om funn fra Helgö. (Se Lamm s.83)

Mære 14

Gullblekk med et par uten bord. Utydelig preg. Av figuren til venstre sees bare to utydelige føtter, en horisontal strek om livet (muligens et belte) og en utstrakt arm som berører figuren til høyre. Figuren til høyre bærer en fotlang glatt drakt, og en kappe som ender i svai bak (sannsynligvis kvinnefigur). En mulig nese øverst på preget vitner om et bakoverlent hode. Den høyre figuren har en utstrakt arm som ser ut til å holde et vinklet objekt.

Mære 15

Fragmentarisk gullblekk preget med to prikkede rader. De to prikkede radene begynner i den ene enden av blekket og strekker seg mot motsatt side. Radene krysses, og ser ut til å danne en bue. Til høyre for buene sees en vertikal strek, og andre udefinerbare deler av et avtrykk. Preget kan muligens være omrisset av en menneskefigurs drakt.

Mære 16

Fragmentarisk gullblekk preget med en menneskefigurs hode (Sannsynligvis fragment av et parstempel). Menneskefigurens hode kan stamme fra den høyre figuren av et par. Figuren ser ut til å ha frisert skulderlangt hår. Den har stor, rund nese, et stort markant øye, og en definert munn. Til venstre på blekket, foran hodet, sees en vertikal strek som vrir seg i en bue (denne minner om det planteliknende objektet på **Mære 9, 10, 11 og Hauge 1-5.**)

Mære 17

Fragmentarisk hjørne av et gullblekk med prikket rad. Til siden for den prikkede raden sees andre udefinerbare deler av et avtrykk. Kanskje et fragment av **Mære 15** eller samme stempelavtrykk.

Mære 18

Stempelavtrykk av enkelfigur. Blekket er ujevnt på høyre side, og kan vitne om et brudd. Menneskefiguren kan således være den venstre i et par. Lengst til høyre sees en utstikkende strek som kan stamme fra en annen figur. Figuren på avtrykket har et bakoverlent hode med skulderlangt hår, stor spiss nese, stort markert øye, og spisst hakeparti (muligens skjegg). Klesdrakt er ikke markert. Figurens høyre arm strekkes mot høyre av blekket, og griper enten om den venstre armen eller et vertikalt objekt i forgrunnen. Sistnevnte alternativ er mest sannsynlig da den vertikale streken strekker seg til ned under figurens kne, og vanskelig kan være en arm. Dette objektet kan være en buet stav. Figurens beinstilling tyder på at den står bøyet, og føttene ser forøvrig ut til å være lange. Håret minner om figurer fra Helgö, og resten av uttrykket i figuren gir assosiasjoner til enkeltfigurer fra Bornholm.

Et utvalg gullgubber med sannsynlig norsk proveniens:

Nationalmuseet København

Funnsted : Ukjent, Norge?
Museumsnummer: NM8680-8681

1

2

3

4

5

6

7

8 (revers)

9

10

11

12

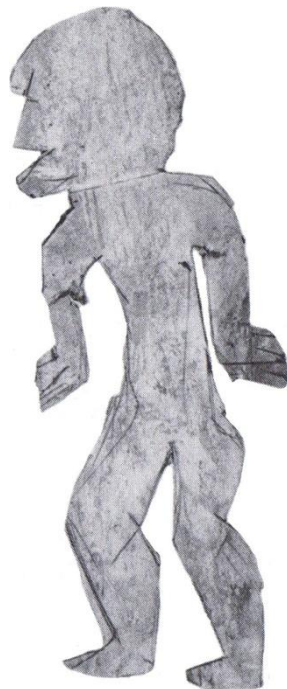

13

British Museum:

1

(Bilder etter: Axboe 1981, Magnus et al 2005)

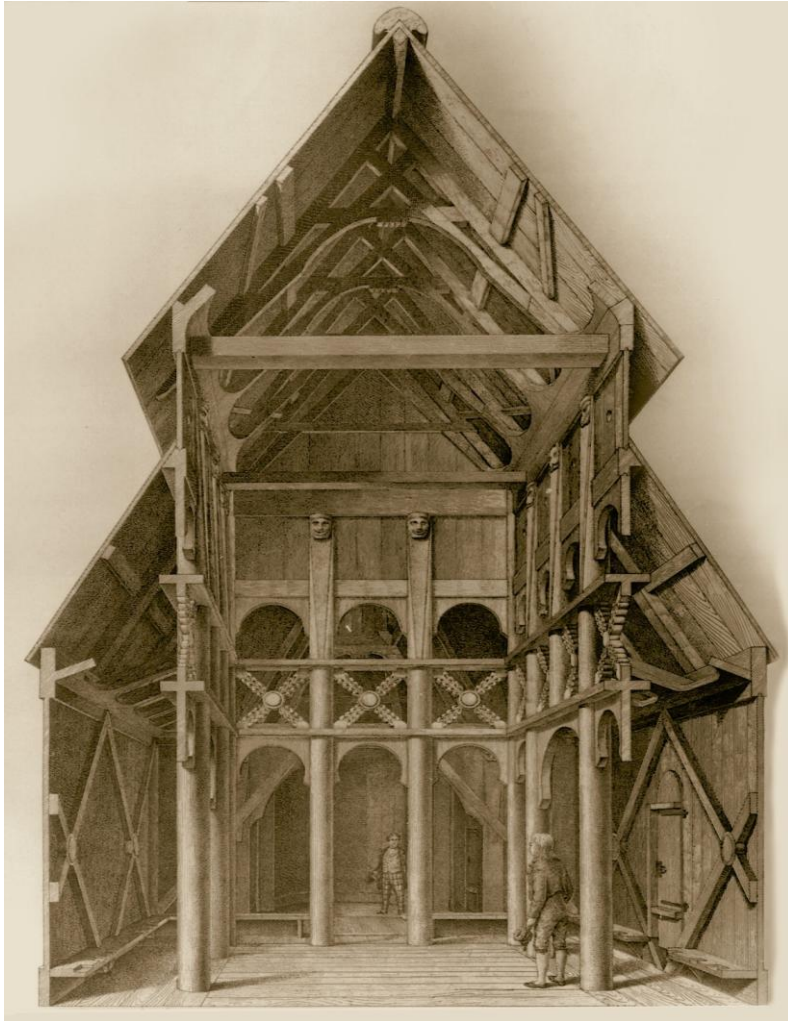

Fig.38: Borgund Stavkirke. Eksempel på utskårne hoder i konstruksjonen.
http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Borgund,_GABull.jpg

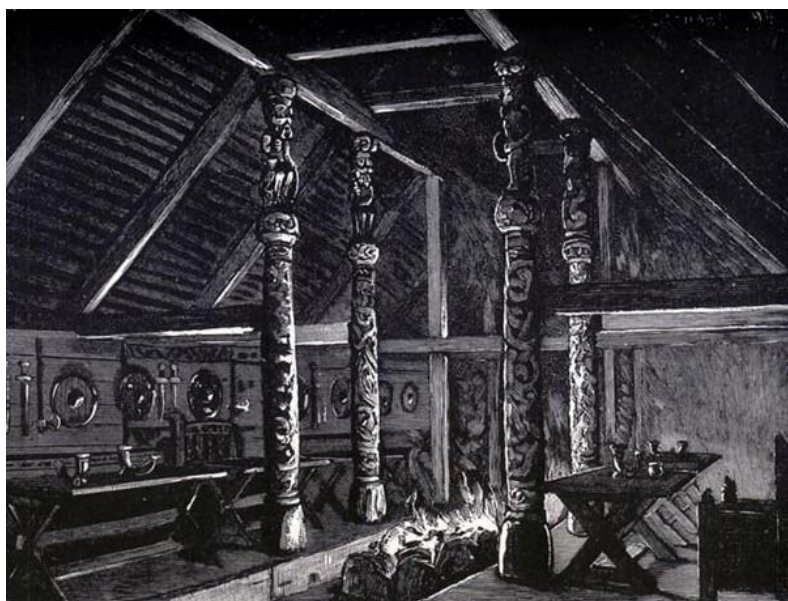

Fig.39: Utskårne stolper i populærvitenskapelig tegning av Heorot, Mjød-hallen beskrevet i *Beowulf*. <http://www.heorot.dk/heorot.jpg>

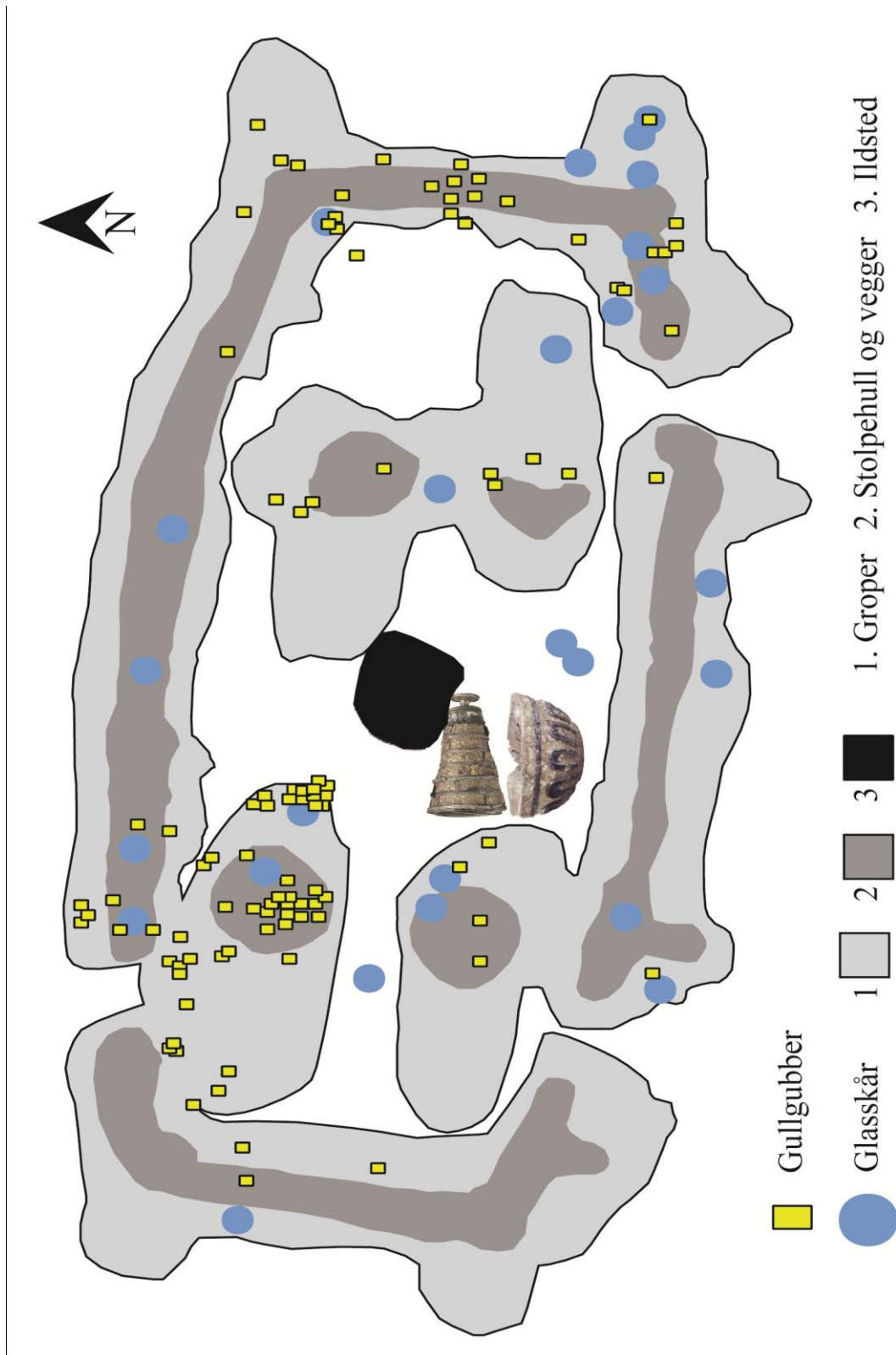

Fig.40: Gullgubber og glasskår i samme kontekst. Rekonstruksjon ved kombinasjon av to funnspredningstegninger (Etter Larsson & Lenntorp 2004, Watt 2004, redigert).